

**THE LINGUISTIC SITUATION IN GEORGIA ON THE EXAMPLE OF
AZERBAIJANIS AND ARMENIAN ETHNIC MINORITIES**

ენობრივი სიტუაცია საქართველოში აზერბაიჯანულ და სომხურ ეთნიკურ
უმცირესობათა მაგალითზე

NATIA KENTCHIASHVILI

PhD in Philology

ORCID:0000-0002-8230-7633

natia.kentchiashvili@gmail.com

+995577785559

Abstract

The aim of this article is to study the linguistic situation in Georgia on the example of ethnic minorities, in particular, the object of the research is the two most numerous ethnic groups living in Georgia in the form of Azerbaijanis and Armenians. In this article I review sociolinguistic terminology related to the research, such as the terms "minority", "majority", "ethnic minority", "ethnic majority", "linguistic situation", "native language", "mother tongue", "first language", "second language", "foreign language", etc. I focused on the survey method from the sociolinguistic research methodology and for this purpose, I compiled a special sociolinguistic questionnaire. Based on statistical data, I use the data of the 2014 census of the population of Georgia. According to the mentioned data, statistics on ethnic and religious grounds have already been established, but it is also interesting to see the linguistic situation in Georgia on the example of Azerbaijani and Armenian ethnic minorities in this regard. In this case, the language used by ethnic minorities is the subject of the study. In this case the subject of research is the languages used by ethnic minorities in Georgia. To describe the linguistic situation, the research area includes the languages used by ethnic Azerbaijanis and Armenians in Georgia, primarily Azerbaijani and Armenian as the first language, as well as Georgian and Russian as a second language and English or other European languages as foreign languages.

Keywords: The linguistic situation in Georgia, Azerbaijanis and Armenian ethnic minorities

ნათია კენტჩიაშვილი

ფილოლოგიის დოქტორი,

ORCID:0000-0002-8230-7633

natia.kentchiashvili@gmail.com

+995577785559

აბსტრაქტი

წინამდებარე სტატიის მიზანია ენობრივი სიტუაციის შესწავლა საქართველოში ეთნიკური უმცირესობების მაგალითზე, კერძოდ კი, საქართველოში მცხოვრები ორი ყველაზე მრავალრიცხოვანი ეთნიკური ჯგუფის აზერბაიჯანელებისა და სომხების სახით. სტატიაში ჩვენ მიმოვიხილავთ კვლევასთან დაკავშირებულ სოციოლინგვისტურ ტერმინოლოგიას, როგორცაა ტერმინები: „უმცირესობა“, „უმრავლესობა“, „ეთნიკური უმცირესობა“, „ეთნიკური უმრავლესობა“, „ენობრივი სიტუაცია“, „მშობლიური ენა“,

„დედაენა“, „პირველი ენა“, „მეორე ენა“, „უცხო ენა“ და სხვ. სოციოლინგვისტური კვლევის მეთოდოლოგიიდან აქცენტი გავაკეთეთ ანკეტური კვლევის მეთოდზე და ამ მიზნით შევადგინეთ სპეციალური სოციოლინგვისტური კითხვარი. სტატისტიკური მონაცემების მოყვანისას, ვიყენებთ საქართველოს მოსახლეობის 2014 წლის საყოველთაო აღწერის მონაცემებს. აღნიშნული მონაცემის მიხედვით, დადგენილია საქართველოში მცხოვრები უმცირესობები ეთნიკური და რელიგიური ნიშნით, თუმცა, ასევე საინტერესოა ის, თუ როგორი ენობრივი სიტუაცია არის ამ მხრივ საქართველოში, აზერბაიჯანული და სომხური ეთნიკური უმცირესობების მაგალითზე. ენობრივი სიტუაციის აღწერის დროს, ჩვენი კვლევის არეალში შემოდის საქართველოში გავრცელებული ის ენები, რომლებიც გამოიყენება ეთნიკური აზერბაიჯანელებისა და სომხების მიერ, მათ რიცხვში კი მოიაზრება, უპირველეს ყოვლისა, აზერბაიჯანული და სომხური, როგორც პირველი ენა, ასევე ქართული და რუსული, როგორც მეორე ენა და ინგლისური ან სხვა ევროპული ენა, როგორც უცხო ენა.

საკვანძო სიტყვები: ენობრივი სიტუაცია საქართველოში, აზერბაიჯანური და სომხური ეთნიკური უმცირესობები

შესავალი

წინამდებარე სტატიის მიზანია ენობრივი სიტუაციის შესწავლა საქართველოში მცხოვრები ორი ყველაზე მრავალრიცხოვანი ეთნიკური უმცირესობის – აზერბაიჯანელებისა და სომხების – მაგალითზე. სტატიაში ჩვენ მიმოვიხილავთ სოციოლინგვისტურ კვლევასთან დაკავშირებულ ძირითად ტერმინოლოგიას, როგორცაა ტერმინები: „უმცირესობა“, „უმრავლესობა“, „ეთნიკური უმცირესობა“, „ეთნიკური უმრავლესობა“, „ენობრივი სიტუაცია“, „მშობლიური ენა“, „დედაენა“, „პირველი ენა“, „მეორე ენა“, „უცხო ენა“ და სხვ. სოციოლინგვისტური კვლევის მეთოდოლოგიიდან უპირატესობა მივანიჭეთ ანკეტური კვლევის მეთოდს, რისთვისაც შევადგინეთ სპეციალური სოციოლინგვისტური კითხვარი. სტატისტიკური მონაცემების მოყვანისას, ვეყრდნობით საქართველოს მოსახლეობის ბოლო, 2014 წლის საყოველთაო აღწერის მონაცემებს. ეთნიკური და რელიგიური მრავალფეროვნების გარდა, საქართველოს ენობრივი მრავალფეროვნებაც ახასიათებს, სხვა სიტყვები რომ მოვიყვანოთ, „კავკასია ენობრივ-ეთნიკური სიჭრელის კლასიკური გეოგრაფიული რეგიონია“ (თოფჩიშვილი, 2004: 109). ამიტომ, ვფიქრობთ, ასევე საინტერესო უნდა იყოს იმის შესწავლა, თუ როგორი ენობრივი სიტუაციაა საქართველოში აზერბაიჯანული და სომხური ეთნიკურ უმცირესობების შემთხვევაში.

1. ტერმინოლოგიის საკითხისთვის

ცნებები „უმცირესობა“ და „უმრავლესობა“ სოციოლინგვისტიკის საბაზისო ცნებებია და მოსახლეობის რაოდენობრიობას ეფუძნება ეთნიკური, რელიგიური ან ენობრივი ნიშნის მიხედვით¹. ცნება უმცირესობა აღნიშნავს ადამიანთა ჯგუფს, რომელიც საზოგადოების უმეტესი ნაწილისაგან (უმრავლესობა) განსხვავდება სოციალური და ეკონომიკური მდგომარეობით, პოლიტიკური ან რელიგიური შეხედულებების მიხედვით,

¹ შენიშვნა: „ჯგუფები, რომელთაც გააჩნიათ განსხვავებული ეთნიკური, რელიგიური ან ენობრივი მახასიათებლები, შეიძლება წარმოადგენდნენ ეთნიკურ, რელიგიურ ან ენობრივ უმცირესობებს. ეს არ გამოირიცხავს შესაძლებლობას, რომ ერთსა და იმავე ჯგუფს ამ მახასიათებლების ერთობლიობა ან პირიქით მხოლოდ ერთ-ერთი მათგანი გააჩნდეთ“ (ხაინდრავა, 2008: 7).

ეთნიკური და ენობრივი ნიშნით. განვიხილოთ ორივე ცნების – უმცირესობისა და უმრავლესობის – ურთიერთმიმართების საკითხი საქართველოს მაგალითზე.

ცხრილი 1. საქართველოს მოსახლეობა 2014 წლის საყოველთაო აღწერის მონაცემებით

ეროვნებები	სულ	პროცენტული განაწილება
სულ მოსახლეობა	3 713,8	100,0
მათ შორის:		
1. ქართველი	3 224,6	86,8
2. აზერბაიჯანელი	233,0	6,3
3. სომეხი	168,1	4,5
4. რუსი	26,5	0,7
5. ოსი	14,4	0,4
6. იეზიდის	12,2	0,3
7. უკრაინელი	6,0	0,2
8. ქისტი	5,7	0,2
9. ბერძენი	5,5	0,1
10. ასირიელი	2,4	0,1
11. სხვა	14,3	0,4
12. უარი პასუხზე	0,6	0,0
13. ეროვნება მითითებული არ არის	0,5	0,0

2014 წლის მოსახლეობის საყოველთაო აღწერის მიხედვით, ეთნიკური ქართველები შეადგენენ მოსახლეობის საერთო რაოდენობის 86,8%-ს, ხოლო სხვა ეთნიკური ჯგუფები – 13,2%-ს (იხ. ცხრილი 1). აქედან გამომდინარე, ქართველები საქართველოს სინამდვილეში ეთნიკურ უმრავლესობას წარმოადგენენ, ყველა დანარჩენი ეთნიკური ჯგუფი კი – უმცირესობას. სახელმწიფოს მოწყობისა და, შესაბამისად, სტატისტიკური მონაცემების დამუშავების დროს გამოყენებული ცნებები – ეთნიკური ან ენობრივი „უმრავლესობა / უმცირესობა“ – მოცემულ შემთხვევაში კვანტიტატიური ტერმინებია და არა კვალიტატიური. ამ ცნებებს აღნიშნული ტერმინებით მარკირებული საზოგადოების თვისობრივ ხასიათთან კავშირი არა აქვს, იგი მას მხოლოდ რაოდენობრივი თვალსაზრისით ახასიათებს (თანდაშვილი, 2016: 87). სხვაგვარად რომ ითქვას, უნდა გავითვალისწინოთ ის, რომ ჯერ ერთი, ეთნიკური ჯგუფები ყოველთვის არ ცხოვრობენ კომპაქტურად და, აქედან გამომდინარე, განსხვავებულ ენობრივ გარემოში უხდებათ არსებობა, მეორეც, სოციუმის/ინდივიდის ეთნიკური მახასიათებელი ენობრივი მახასიათებლის ცალსახა იმპლიკაციას არ ახდენს (საქართველოში მცხოვრები ებრაელების მშობლიური ენა ქართული ან რუსულია, ბერძენების კი ბერძნული ან ურუმული), ენობრივი „უმრავლესობა“ ან „უმცირესობა“ „ეთნიკურ უმრავლესობა“ / „უმცირესობასთან“ მიმართებით უნდა განვიხილოთ როგორც თვისობრივ რანგში აყვანილი კვალიტატიური ტერმინი, რამდენადაც ეთნიკური ჯგუფების შიგნით ქვეჯგუფების გამოყოფის საშუალებას იძლევა (მაგალითად, თურქულენოვანი და ბერძნულენოვანი ბერძენები, ქართველი და რუსი ებრაელები, თბილისელი და ახალქალაქელი სომეხები) (თანდაშვილი, 2016: 87). ხაზი უნდა გაესვას იმ ფაქტს, რომ წინამდებარე სტატიაში, აზერბაიჯანული და

სომხური ეთნიკური ჯგუფების აღსანიშნავად, ვიყენებთ ტერმინს „ეთნიკული უმცირესობები“².

შემდეგი ტერმინი, რომელიც ასევე მნიშვნელოვანია, არის „ენობრივი სიტუაცია“. ენობრივი სიტუაცია სოციოლინგვისტური ტერმინია, რომელიც გულისხმობს მოცემულ გეოგრაფიულ არეალში, მოცემულ დროში, მოცემული საზოგადოების მიერ გამოყენებული ენების გავრცელებულობის, მათი ურთიერთმიმართებისა და ფუნქციონირების კვლევას (თანდაშვილი, 2016: 88). ტერმინი აღნიშნავს ენის გამოყენების საერთო კონფიგურაციას მოცემულ დროსა და მოცემულ ადგილზე და მოიცავს ისეთ მონაცემებს, როგორებიცაა: რამდენი ენა და რომელი ენები (დიალექტები) გამოიყენება მოცემულ არეალში, რამდენი ადამიანი ლაპარაკობს მათზე, რა ვითარებაში, რა განწყობები და დამოკიდებულებები აქვთ მოცემული საზოგადოების წევრებს ამ ენების მიმართ და სხვ. (Ferguson, 1971: 157).

დაბოლოს, ტერმინები, რომლებიც ასევე უნდა განვიხილოთ, არის მშობლიური ენა / დედაენა, უცხო ენა, მეორე ენა. საინტერესო მიმართებაა ქართულ სინამდვილეში ტერმინებს „მშობლიურ ენას“ და „დედაენას“ შორის. „ევროპულ ენათმეცნიერებაში მშობლიური ენის აღსანიშნავად მეტწილად გამოიყენება დედის სემანტიკის მომცველი შესიტყვებანი (ინგ. Mother tongue, გერმ. Muttersprache, შვედ. Modersmål, ფრანგ. La langue maternelle, ესპ. La lengua materna, ქართ. დედაენა და ა.შ.); ამავე მნიშვნელობით (პრაქტიკულად, როგორც სინონიმს) განიხილავენ ტერმინს მშობლიური ენა (ინგ. Native Language, რუს. Родной язык, ქართ. მშობლიური ენა)“ (გაბუნია, ეზუგბაია, ქირია, 2010: 25-26; გაბუნია, 2014: 47). სწორი შენიშვნა არის გამოთქმული იმასთან დაკავშირებით, რომ „თუკი მშობლიურ ენას ტრადიციული გაგებით მივუდგებით (ეს არის ენა, რომლის მეშვეობითაც ბავშვი ლინგვისტური „წესების“ გაცნობიერებასა და შეთვისებას იწყებს მის უშუალო გარემოში და, ამავე დროს, იძენს კომუნიკაციური ქცევის წესებს), ტოლობის ნიშნის დასმა ტერმინებს მშობლიურ ენასა და დედაენას შორის მიზანშეუწონელია; ცხადია, რომ ტერმინს – დედაენა დღეს უკვე შეძენილ-შეთვისებული აქვს დამატებითი ნიუანსები, რაც ტერმინს მშობლიური ენისათვის დამახასიათებელი არ არის“ (გაბუნია, 2014: 48).

წინამდებარე სტატიაში შეგნებულად ვარიდებთ თავს ტერმინების – „მშობლიური ენა“ და „დედაენა“ – გამოყენებას და უპირატესობას ვანიჭებთ ტერმინს პირველი ენა – ეს არის აკადემიური ტერმინი იმ ენის აღსანიშნავად, რომელსაც ადამიანი ბუნებრივად, უმთავრესად ოჯახში, მშობლების გარემოცვაში, ყოველგვარი ინსტრუქციების გარეშე, ადრეულ ასაკში ეუფლება (გაბუნია, ეზუგბაია, ქირია, 2010: 23-24). რაც შეეხება განსხვავებას ტერმინებს – მეორე ენასა და უცხო (უცხოურ) ენას – შორის, მეორე ენა არის სხვა ნებისმიერი ენა, რომელსაც ადამიანი სწავლობს პირველი ენის შემდეგ. აქ აქცენტი გადატანილია გეოგრაფიული და სოციალური გარემოს მნიშვნელობაზე, ანუ ეს ენა შეისწავლება იმ გარემოში, რომელშიც ამ ენაზე საუბრობენ. ეს არ არის ე.წ. უცხო (უცხოური) ენა. მეორე ენა გულისხმობს არა მხოლოდ დაუფლების თანამიმდევრობას, არამედ ხაზს უსვამს ენობრივი სახესხვაობის სოციოლინგვისტურ სტატუსს. რაც შეეხება უცხო ენას, ის ეწოდება იმ ენას, რომლის მოხმარებაც არ სცდება კონკრეტული გამოყენების ფარგლებს (გაბუნია, 2014: 49).

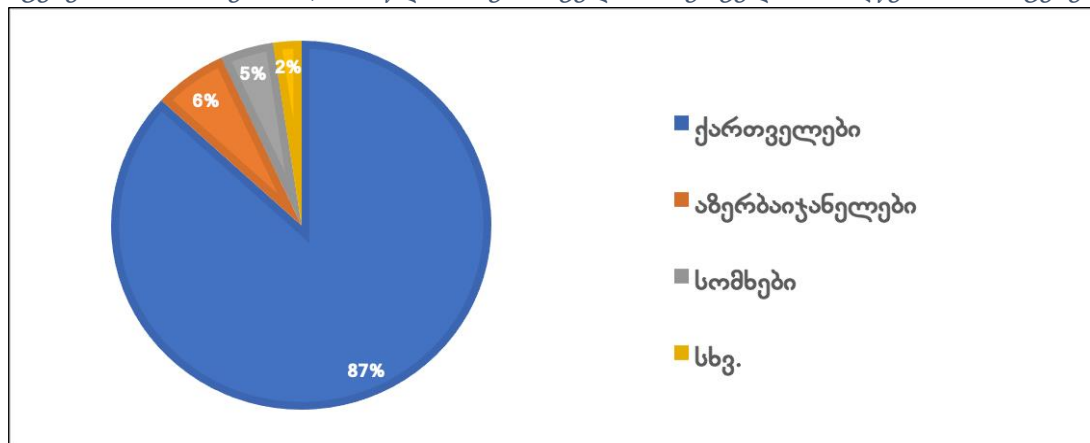
² გაეროს სისტემაში უფრო მიღებული და დამკვიდრებული ტერმინია „ეთნიკური უმცირესობა“ მაშინ, როცა ევროპის საბჭოს სისტემაში ამ ჯგუფს „ეროვნულ უმცირესობას“ უწოდებენ. გაეროს ფარგლებში მიღებულ კონვენციებში გვხვდება „ethnic minorities“, ხოლო ევროპის საბჭოს კონვენციებში – „national minority“ (ფირანიშვილი, 2019: 9).

2. კვლევის საგანი

ჩვენი კვლევის საგანია ენობრივი სიტუაცია საქართველოში მცხოვრებ ეთნიკურ უმცირესობათა წარმომადგენლების, მათ შორის კი, აზერბაიჯანელებისა და სომხების მაგალითზე. ორივე ეთნიკური ჯგუფი, გარდა იმისა, რომ ყველაზე მრავალრიცხოვანი სახით არის წარმოდგენილი, ამავე დროს კომპაქტურად სახლობს საქართველოს რამდენიმე რეგიონში (კომახია, 2011: 20). საგანგებოდ უნდა გამოვყოთ 2 რეგიონი, სადაც კომპაქტურად არიან განსახლებულნი უმცირესობათა წარმომადგენლები, მათ შორის, აზერბაიჯანელები – ქვემო ქართლში, ხოლო სომხები – სამცხე-ჯავახეთში.

აღსანიშნავია, რომ ამ ეთნიკური ჯგუფების კომპაქტური განსახლებები ესაზღვრება მათ ეთნიკურ სამშობლოს, მაგალითად, ქვემო ქართლის რეგიონი, სადაც კომპაქტურად სახლობენ ეთნიკურად აზერბაიჯანელები, ესაზღვრება აზერბაიჯანის სახელმწიფოს, ხოლო სამცხე-ჯავახეთი, სადაც კომპაქტურად სახლობენ ეთნიკურად სომხები – სომხეთის სახელმწიფოს.

ცხრილი 2. საქართველოში მცხოვრები ძირითადი ეთნიკური ჯგუფები სტატისტიკური მონაცემების მითითებით (2014 წლის საქართველოს საყოველთაო აღწერის მონაცემებით)

აზერბაიჯანელები ყველაზე მრავალრიცხოვან ეთნიკურ უმცირესობას წარმოადგენენ საქართველოში. ისინი, ძირითადად, ცხოვრობენ ქვემო ქართლში, შიდა ქართლში, კახეთში, ასევე თბილისსა და რუსთავში, ამათგან უმრავლესობას შეადგენენ ქვემო ქართლის შემდეგ მუნიციპალიტეტებში: მარნეულში (83,8%), დმანისსა (65,5%) და ბოლნისში (63,4%) (თოდრამე, შავიშვილი (რედ.), 2018). სტატისტიკურად მათი რაოდენობა საქართველოს მთელი მოსახლეობის 6,3 %-ია (იხ. ცხრილი 2). გარდა ამისა, უნდა ითქვას, რომ ისინი არიან თურქულენოვანი წარმომავლობის მუსლიმური ეთნიკური ჯგუფი. აზერბაიჯანული ენა ალთაურ ენათა ოჯახის თურქულ ჯგუფს მიეკუთვნება. აზერბაიჯანელები საბჭოთა პერიოდში სამწერლობო ანბანად „კირილიცას“ იყენებდნენ, დღეს კი ლათინური ანბანით წერენ. ამ ენას ისინი ოჯახებსა და სკოლებში სწავლობენ. საქართველოს უნივერსიტეტებში ჩასარიცხად, აზერბაიჯანულენოვან აბიტურიენტებს უფლება აქვთ, მისაღები გამოცდები მხოლოდ ერთ საგანში (ზოგადი უნარები) ჩააბარონ მშობლიურ ენაზე და პირველი კურსის განმავლობაში ქართული შეისწავლონ. საქართველოში გამოიცემა 20-მდე აზერბაიჯანულენოვანი გაზეთი და ჟურნალი (მაგ.: ყოველკვირეული „გურჯისტანი“ და ყოველთვიური „ოზანი“). ამ ენაზე მზადდება ყოველდღიური საინფორმაციო გადაცემებიც ცენტრალურ და ქვემო ქართლის რეგიონულ ტელევიზიებში (უმცირესობათა ენები საქართველოში, 2016: 5).

სომხები ყველაზე მრავალრიცხოვანი ეთნიკური უმცირესობაა საქართველოში აზერბაიჯანელების შემდეგ. სტატისტიკურად მათი რაოდენობა საქართველოს მთელი მოსახლეობის 4,5%-ს შეადგენს (იხ. ცხრილი 2). სხვადასხვა რაოდენობით ცხოვრობენ ქვეყნის ქალაქებსა და რეგიონებში. განსაკუთრებით მრავალრიცხოვნად არიან წარმოდგენილნი თბილისსა და სამცხე-ჯავახეთში. სომხები უმრავლესობას შეადგენენ სამცხე-ჯავახეთის შემდეგ ორ მუნიციპალიტეტში: ახალქალაქსა (92,9%) და ნინოწმინდაში (95,0%). თბილისში ქართველების შემდეგ ყველაზე მრავალრიცხოვანი ეთნიკურ ჯგუფს სწორედ სომხები შეადგენენ (4,8%). სომხები, აზერბაიჯანელებისგან განსხვავებით, საქართველოს უფრო მეტ მუნიციპალიტეტში არიან განსახლებულნი, თუმცა მათი რაოდენობა აღნიშნულ მუნიციპალიტეტებში პროცენტული შეფარდებით შედარებით დაბალია (თოდრამე, შავიშვილი (რედ.), 2018). სომხური ენა ინდოევროპულ ენათა ოჯახს განეკუთვნება და საკუთარი დამწერლობა აქვს მსოფლიოს სხვა ანბანურ დამწერლობათა შორის. საქართველოში მცხოვრები სომხების უმრავლესობა გრიგორიანულ ეკლესიას მიეკუთვნება. ფუნქციონირებს კულტურის ცენტრები და ანსამბლები. გამოიცემა ჟურნალ-გაზეთები (მაგ.: ყოველკვირეული „ვრასტანი“ და ყოველთვიური „არევიკი“) და წიგნები. საზოგადოებრივი მაუწყებელი სომხურ ენაზე ამზადებს ყოველდღიურ საინფორმაციო ტელე- (მეორე არხი) და რადიოგადაცემებს. ამ ენაზე სამცხე-ჯავახეთში რადიომაუწყებლობა და რეგიონული ტელევიზიებიც არსებობს (უმცირესობათა ენები საქართველოში, 2016: 14).

2018 წლის მონაცემებით, საქართველოში 271 არაქართულენოვანი და შერეული სექტორის მქონე საჯარო სკოლა იყო, რომელთაგან 115 წარმოადგენს სომხურენოვან სკოლას, 82 – აზერბაიჯანულენოვანს, ხოლო 29 არის ქართულ-აზერბაიჯანული, 8 ქართულ-სომხური (ეთნიკური უმცირესობების წარმომადგენლების პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობის კვლევა, 2019: 26). მნიშვნელოვანია, რომ შიდა ქართლისა და ქვემო ქართლის აზერბაიჯანელი ეთნიკური ჯგუფი ზოგად განათლებას იღებენ განსხვავებულ ენებზე (შიდა ქართლში – ქართულად, ქვემო ქართლში – აზერბაიჯანულად).

3. კვლევის მეთოდოლოგია (სოციოლინგვისტური გამოკითხვის მეთოდი)

სოციოლინგვისტური კვლევისათვის საგანგებო მეთოდოლოგია არსებობს: ზეპირი ინტერვიუ, ანკეტობრივი გამოკითხვა, ანკეტირება და სხვ. ანკეტირება ინფორმაციის მოპოვების ყველაზე გავრცელებული და ერთ-ერთი ყველაზე საიმედო ხერხია (ლაღარია, 2002: 127-129). საზოგადოდ, სოციოლინგვისტური კვლევა გულისხმობს არა საკუთრივ ენის, მისი შინაგანი სტრუქტურა-შედგენილობის ანალიზს, არამედ იმის აღწერას, თუ როგორ გამოიყენებენ ადამიანთა სოციალური ჯგუფები ამა თუ იმ ენას / ენებს. ენის შინაგანი სტრუქტურა აპრიორი მიიღება, როგორც არსებული მონაცემი, ხოლო სოციოლინგვისტიკისთვის საინტერესოა ის, თუ სოციალური ცხოვრების რომელ სფეროებში გამოიყენება საკვლევი ენები; როგორია მათ შორის ურთიერთმიმართება სტატუსისა და ფუნქციური გადაწილების თვალსაზრისით; რომელია სახელმწიფო ენა, ანდა სხვადასხვა ეთნიკურ ჯგუფებს შორის ურთიერთობის ძირითადი (თუმცა არაოფიციალური) ენა; რომელი ენები იხმარება რელიგიური, საოჯახო თუ ყოფითი ურთიერთობის ენების ფუნქციით და ა.შ. (გაბუნია, ეზუგბაია, ქირია, 2010: 3-4).

იურიდიული (სახელმწიფო, რეგიონული, ენობრივი უმცირესობის) სტატუსის მქონე ენების სოციოლინგვისტური კვლევა საკონსტიტუციო და ნორმატიული აქტებისა და ანკეტური გამოკვლევების შედეგების განხილვას ემყარება, სტატუსის არმქონე ენების

კვლევის დროს კი ანკეტური გამოკითხვა გამოიყენება იმის დასადგენად, თუ როდის და რა ვითარებაში იყენებს ესა თუ ის პიროვნება ამა თუ იმ ენას (გაბუნია, 2014: 54-55). ჩვენს შემთხვევაში, კვლევის საგანია სწორედ ის ენები, რომლებსაც ეთნიკური უმცირესობები იყენებენ. ენობრივი სიტუაციის აღწერის დროს ჩვენი კვლევის არეალში შემოდის საქართველოში გავრცელებული ის ენები, რომლებიც გამოიყენება ეთნიკური აზერბაიჯანელებისა და სომხების მიერ, მათ რიცხვში კი მოიაზრება, უპირველეს ყოვლისა, აზერბაიჯანული და სომხური, როგორც პირველი ენა, ასევე ქართული და რუსული, როგორც მეორე ენა და ინგლისური ან სხვა ევროპული ენა, როგორც უცხო ენა.

კითხვარებში, რომლებიც გამოიყენება სოციოლინგვისტური კვლევებისას, ენობრივ საკითხებზე დასმული შეკითხვები, როგორც წესი, აქცენტს აკეთებს, ერთი მხრივ, პირველ ენაზე, მეორე მხრივ – ყოველდღიურად გამოყენებულ მეორე ენაზე, რომელზეც ლაპარაკობენ სახლში, მეზობლებთან, სახელმწიფო უწყებებთან ურთიერთობისას, სკოლაში, უნივერსიტეტში, სამსახურში და ა.შ.; ძალიან მცირე აღწერა მოიძებნება, რომელთა კითხვარებში შესულია ისეთი კითხვები, რომ გამოავლინოს იმ ენების შესახებ სრულყოფილი ინფორმაცია, რომლებსაც რესპონდენტი ფლობს. ვფიქრობთ, ამ მხრივ კითხვარები, რომელიც წინამდებარე კვლევის ფარგლებში დამუშავდა, საკმაოდ ინფორმაციულია.

კითხვარებში რესპონდენტებს საშუალება ჰქონდათ, მოენიშნათ ერთზე მეტი პასუხი, რათა მიგველო უფრო მეტი ინფორმაცია ენის / ენების სხვადასხვა ფუნქციითა და ინტენსივობით გამოყენების დასადგენად.

ინდივიდის მრავალენოვანი რეპერტუარი, როგორც ზემოთ ითქვა, შედგება სხვადასხვა ენისგან, რომელთაც ის დაეუფლება სხვადასხვა გზით (ბავშვობაში, სწავლებით, დამოუკიდებელი სწავლით და ა.შ.) და ამ პროცესში ის დაეუფლა სხვადასხვა უნარს (ზეპირი მეტყველება, კითხვა, წერა და ა.შ.) სხვადასხვა დონეზე. ამ ენებს შეიძლება ჰქონდეს სხვადასხვა ფუნქცია და დანიშნულება, მაგალითად, ოჯახის შიგნით კომუნიკაციის, მეზობლებთან ურთიერთობისას, სწავლის პროცესში თუ სამსახურში და სხვ. ენა წარმოადგენს საფუძველს, რომელიც კრავს გარკვეულ ჯგუფს კულტურული მახასიათებლების მიხედვით, საიდენტიფიკაციო ენის გარშემო. ენობრივი რეპერტუარი განსხვავებულია: ზოგიერთ ჯგუფს გააჩნია იდენტური ენობრივი რეპერტუარი, რაც განპირობებულია ისტორიული თუ გეოგრაფიული მიზეზებით და ენობრივი რეპერტუარიდან ინდივიდი ირჩევს რომელიმე ერთს, სიმბოლურ ენას, რომლის გარშემოც ყალიბდება ჯგუფი, თუმცა, ეს, რა თქმა უნდა, არ ნიშნავს იმას, რომ ენობრივ რეპერტუარში შეძვალ სხვა ენებს კარგავს. ხდება სხვა ენების შენიღბულად ან თვითცენზურით გამოყენება, ანუ არ ხდება ამ ენებთან ინდივიდის თვითიდენტიფიკაცია, თუმცა ხდება ამ ენების გარემოებებიდან და სიტუაციიდან გამომდინარე გამოყენება.

რაოდენობრივი კვლევის სამიზნე ჯგუფში შემთხვევითი შერჩევის პრინციპით აღმოჩნდნენ რესპოდენტები საქართველოს შემდეგი ადგილებიდან: თბილისი, ახალქალაქი, ახალციხე, მარნეული, ნინოწმინდა, საგარეჯო, ლაგოდეხი. კვლევაში მონაწილეობას იღებდა 18-დან 30 წლამდე ასაკის 100 რესპონდენტი. ყველა მათგანი არის სკოლადამთავრებული, ხოლო ნაწილი – სტუდენტი, ნაწილი კი – უნივერსიტეტდამთავრებული. ამდენად, კვლევის შედეგები შეგვიქმნის ზოგად წარმოდგენას უახლესი პერიოდის (1990-იანი წლების შემდგომ) საქართველოში აზერბაიჯანულ და სომხურ ეთნიკურ უმცირესობებში ენობრივი სიტუაციის შესახებ.

კვლევისას გამოვიყენეთ სპეციალური სოციოლინგვისტური კითხვარი (ანკეტირების მეთოდი), რომელშიც წარმოდგენილია კითხვათა მთელი მრავალფეროვნება (ქვემოთ იხ. ცხრილი 3 და ცხრილი 4). გამოკითხვა ჩატარდა დისტანციურად, ელექტრონულ ფორმატში.

**3.1. სოციოლინგვისტური კითხვარის ანალიზი
(მსჯელობა და შედეგები)**

ჩვენ მიერ კვლევის ფარგლებში შედგენილი სოციოლინგვისტური კითხვარი უმნიშვნელოვანესია რესპონდენტთა ენობრივი რეპერტუარის გამოყენების სფეროების დასადგენად. როგორც ცნობილია, სოციოლინგვისტიკაში გამოყოფენ წერილობით და ზეპირი მეტყველების ენას: ეს არის ენის სხვადასხვა ფორმის დანიშნულება და იმაზე დამოკიდებული, თუ რომელი სფერო გამოიყენება (ლაპარაკი / მეტყველება თუ წერა / კითხვა). კომუნიკაციის ამ ორ ფორმას აქვს საკუთარი მახასიათებლები: სტრუქტურა, ორგანიზაცია, რეესტრი (ენობრივი განათლების პოლიტიკის განვითარება ევროპაში – სახელმძღვანელო პრინციპები, 2008: 134-137). ამ ფაქტორების გათვალისწინებით, კითხვები დაიყო 2 ჯგუფად: 1. კითხვები, რომლებიც ეხება რესპონდენტთა ზეპირ (ამასთანავე, არაფორმალურ) კომუნიკაციას (ლაპარაკისა და მოსმენის უნარები); 2. კითხვები, რომლებიც რესპონდენტთა წერიტი ფორმის კომუნიკაციის რეპერტუარს ასახავს (კითხვისა და წერის უნარები) (იხ. ცხრილი 3 და ცხრილი 4).

ცხრილი 3. ლინგვისტური კითხვარი: I ჯგუფის კითხვარი

ა. ენის გამოყენება შინ	
1.	რომელ ენაზე ელაპარაკებით / ელაპარაკებოდით მამათქვენს?
2.	რომელ ენაზე ელაპარაკებით / ელაპარაკებოდით დედათქვენს?
3.	რომელ ენაზე ელაპარაკებით / ელაპარაკებოდით დედმამიშვილებს?
4.	რომელ ენაზე ელაპარაკებით / ელაპარაკებოდით მეუღლეს?
5.	რომელ ენაზე ელაპარაკებით / ელაპარაკებოდით შვილებს?
6.	რომელ ენაზე საუბრობენ / საუბრობდნენ თქვენი მშობლები?
7.	რომელ ენაზე საუბრობენ / საუბრობდნენ თქვენი ბებია და ბაბუა?
8.	რომელ ენაზე მეტყველებს / მეტყველებდა თქვენი მეუღლე?
9.	რომელ ენაზე ელაპარაკება / ელაპარაკებოდა მეუღლე შვილებს?
10.	რომელ ენაზე ელაპარაკება / ელაპარაკებოდა მეუღლე თქვენს მშობლებს?
11.	რომელ ენაზე / ენებზე ლაპარაკობდნენ თქვენი შვილები სკოლაში შესვლამდე?
12.	რომელ ენაზე / ენებზე ლაპარაკობენ / ლაპარაკობდნენ თქვენი შვილები ერთმანეთთან სახლში?
13.	რა ენაზე ლოცულობთ თქვენთვის, როცა მარტო ხართ?
14.	რა ენაზე ლოცულობთ ეკლესიაში?
15.	რა ენაზე ბრაზობთ, იგინებით?
16.	რა ენაზე ანგარიშობთ (ითვლით)?
17.	რა ენაზე ელაპარაკებით საკუთარ თავს, როცა მარტო ხართ?
18.	რა ენაზე ოცნებობთ?
ბ. ენის გამოყენება ყოველდღიურ ყოფაში (თემში)	
1.	რომელ ენაზე ელაპარაკებით მეზობლებს?
2.	ყველაზე ხშირად რომელ ენაზე გიწევთ საუბარი თქვენს სოფელში (უბანში)?
3.	ყველაზე ხშირად რომელ ენაზე გიწევთ საუბარი სოფლის უხუცესებთან?
4.	ყველაზე ხშირად რომელ ენაზე გიწევთ / გიწევდათ საუბარი საყიდლებზე ყოფნისას?
გ. ენის გამოყენება ოფიციალურ სტრუქტურებთან	

1.	ყველაზე ხშირად რომელ ენაზე გიწევთ / გიწევდათ საუბარი უნივერსიტეტში ყოფნისას?
2.	ყველაზე ხშირად რომელ ენაზე გიწევთ / გიწევდათ საუბარი თანამშრომლებთან?
3.	ყველაზე ხშირად რომელ ენაზე გიწევთ / გიწევდათ საუბარი მუნიციპალიტეტის ადმინისტრაციასთან?
4.	ყველაზე ხშირად რომელ ენაზე გიწევთ / გიწევდათ საუბარი საავადმყოფოში?
5.	ყველაზე ხშირად რომელ ენაზე გიწევთ / გიწევდათ საუბარი სკოლაში მასწავლებლებთან?
6.	ყველაზე ხშირად რომელ ენაზე გიწევთ / გიწევდათ საუბარი ავტოსადგურის / რკინიგზის სადგურის სალაროებში?
7.	რომელ ენაზე / ენებზე ისმენთ საინფორმაციო გადაცემებს (ტელევიზიით, რადიოთი, ინტერნეტით და ა.შ.)?

ცხრილი 4. ლინგვისტური კითხვარი: II ჯგუფის კითხვარი

ა. ენის გამოყენება კითხვისას / წერისას	
1.	რომელ ენაზე / ენებზე კითხულობთ ჟურნალ-გაზეთებს?
2.	რომელ ენაზე / ენებზე კითხულობთ მხატვრულ ლიტერატურას?
3.	რომელ ენაზე / ენებზე კითხულობთ სამეცნიერო-სასწავლო ლიტერატურას?
4.	რომელ ენაზე / ენებზე გამოცემული წიგნები გაქვთ სახლში?
5.	რა ენაზე / ენებზე წერთ პირად ჩანაწერებს / დღიურს?
6.	რა ენაზე / ენებზე წერთ წერილებს?
7.	რა ენაზე / ენებზე აკეთებთ ჩანიშვნებს?

კითხვარის შედგენისას, გავითვალისწინეთ საქართველოში გავრცელებული ყველა ის ენა, რომლებიც გამოიყენება ეთნიკური აზერბაიჯანელებისა და სომხების მიერ, მათ რიცხვში კი მოიაზრება, უპირველეს ყოვლისა, აზერბაიჯანული და სომხური, ასევე ქართული და რუსული. ამდენად, კითხვარის თითოეული კითხვისთვის სავარაუდო პასუხების ჩამონათვალში ფიგურირებს ოთხივე ზემოთ დასახელებული ენა, ხოლო გამონაკლისის სახით მეხუთე ენად დავუშვით ინგლისური და/ან სხვა ევროპული ენა II ჯგუფის კითხვარში რამდენიმე კითხვისთვის, როგორცაა რომელ ენაზე / ენებზე კითხულობთ მხატვრულ ლიტერატურას, სამეცნიერო-სასწავლო ლიტერატურას, რომელ ენაზე / ენებზე გამოცემული წიგნები გაქვთ სახლში და სხვ.

წარმოგიდგინთ I ჯგუფის კითხვარის ზოგად ანალიზს, რომლებიც უკავშირდება ენის გამოყენებას შინ, ყოველდღიურ ყოფასა (თემში) და ოფიციალურ სტრუქტურებთან. კითხვარის პირველი ჯგუფის კითხვები მიემართება ენის / ენების ცოდნის ისეთ კომპეტენციებს, როგორცაა ზეპირი მეტყველება (მეტყველება და გაგებინება).

გამოკითხულ რესპოდენტთა ნახევარზე მეტი პირველ ენად აღიქვამს აზერბაიჯანულსა და სომხურს. საშინაო მოხმარების ენად (ოჯახის წევრებთან: მშობლებთან, შვილებთან, ბებია-ბაბუასთან, მეუღლეებს შორის) აზერბაიჯანელების ნახევარზე მეტი იყენებს აზერბაიჯანულს, სომხების ნახევარზე მეტი – სომხურს, მცირე ნაწილი ორივე ეთნიკური უმცირესობიდან – ქართულს და ბოლოს რუსულს. სკოლაში შესვლამდე, რესპოდენტები ყველაზე ხშირად იყენებდნენ სომხურს (53,3%) და აზერბაიჯანულს (43,3%), შემდეგ მოდის ქართული (30%) და ბოლოს რუსული (6,7%).

რაც შეეხება ენების გამოყენებას ყოველდღიურ ყოფაში სხვებთან (ოჯახს მიღმა), პირველ ადგილზე აზერბაიჯანული და სომხური დგას; მაგალითად, მეზობლებთან, უბანში (სოფელში) საუბრისას რესპოდენტები მიმართავენ სომხურსა და აზერბაიჯანულს, შემდეგ მოდის ქართული და რუსული, ხოლო უხუცესებთან – სომხურსა

და აზერბაიჯანულს, შემდეგ მოდის რუსული და ქართული; საყიდლებზე ყოფნისას, ყველაზე ხშირად მიმართავენ ქართულად საუბარს (80,0%), შემდეგ მოდის სომხური (36,7%) და აზერბაიჯანული (30%) და ბოლოს რუსული (6,7%).

რაც შეეხება ენის გამოყენებას ოფიციალურ სტრუქტურებთან, სკოლაში მასწავლებლებთან ურთიერთობისას რესპონდენტების მიერ ენების გამოყენება პროცენტულად შემდეგნაირად გამოიყურება: ქართულად 56,7%, სომხურად 53,3%, აზერბაიჯანულად 43,3% და რუსულად 20%; უნივერსიტეტებში ყველაზე ხშირად იყენებენ/იყენებდნენ ქართულ ენას (93,3%), შემდეგ მოდის აზერბაიჯანული (20%) და სომხური (16,7%) და ბოლოს რუსული (6,7%); სამსახურებში ასევე იყენებენ ქართულს (83,3%), შემდეგ მოდის აზერბაიჯანული და სომხური (30%) და ბოლოს რუსული (6,7%); მუნიციპალიტეტის ადმინისტრაციასთან ზეპირი ურთიერთობისას გამოიყენება ქართული ენა (96,7%), შემდეგ მოდის სომხური (13,3%), რუსული (10%) და ბოლოს აზერბაიჯანული (3,3%); სავაადმყოფოში პერსონალთან საუბრისას აბსოლუტურ უმრავლესობას უწევს ქართულად (96,7%) საუბარი, სომხურად – 23,3%-ს, რუსულად – 16,7%-ს, ხოლო აზერბაიჯანულად – 6,7%-ს; ავტოსადგურებსა და რკინიგზის სადგურების სალაროებში უმრავლესობა იყენებს ქართულს (96,7%), შემდეგ მოდის სომხური 13,3%, რუსული – 10% და აზერბაიჯანული – 3,3%; საინფორმაციო გადაცემებს (ტელევიზიით, რადიოთი, ინტერნეტით და ა.შ.) ისმენენ ქართულად 86,7%, სომხურად – 50%, რუსულად – 40%, აზერბაიჯანულად – 36,7%, ინგლისურად და სხვა ენაზე – 3,3%.

რაც შეეხება II ჯგუფის კითხვარის ზოგად დასკვნებს, ისინი უკავშირდება ენის გამოყენებას წერისა და კითხვის თვალსაზრისით. ამდენად, კითხვარის მეორე ჯგუფის კითხვები უკავშირდება ენის / ენების ცოდნის ისეთ კომპეტენციებს, როგორცაა წერისა და კითხვის უნარ-ჩვევები.

ჟურნალ-გაზეთების კითხვის დროს უმეტესობა ინფორმაციას ეცნობა ქართულ ენაზე (90%), სომხურად – 43,3%, რუსულად – 33,3%, აზერბაიჯანულად – 20%. მხატვრულ ლიტერატურას უმეტესობა კითხულობს ქართულ ენაზე (90%), სომხურად – 46,7%, აზერბაიჯანულად – 40%, რუსულად – 30%, ინგლისურად და სხვა ევროპულ ენაზე – 13,3%. სასწავლო-სამეცნიერო ლიტერატურას უმეტესობა კითხულობს ქართულ ენაზე (93,3%), სომხურად – 30%, რუსულად – 26,7%, აზერბაიჯანულად – 23,3%, ინგლისურად და სხვა ევროპულ ენაზე – 20%. რესპონდენტთა პირადი ლიტერატურის (ე.წ. „პირადი ბიბლიოთეკის“) 90% არის ქართულენოვანი წიგნები, შემდეგ მოდის რუსულენოვანი (66,7%), სომხურენოვანი – 53,3%, აზერბაიჯანულენოვანი – 43,3%, ინგლისურენოვანი და სხვა ევროპულენოვანი – 33,3%; პირად ჩანაწერებს აკეთებს სომხურად – 50%, აზერბაიჯანულად – 43,3%, ქართულად – 40%, რუსულად – 13,3%. პირადი მიმოწერისას წერილებს (მოკლე ტექსტურ შეტყობინებებს) რესპონდენტები წერენ შემდეგი პროცენტული გადანაწილებით: ქართულად – 86,7%, სომხურად – 53,3%, აზერბაიჯანულად – 43,3%, რუსულად – 26,7%, ინგლისურად ან სხვა ევროპულ ენაზე – 10%. ჩანიშვნების გაკეთებისას უმეტესად გამოიყენება ქართული (66,7%), სომხური (50%), აზერბაიჯანული (40%), რუსული (16,7%).

დასკვნები

კითხვარი და მათზე გაცემული პასუხები საინტერესოა იმდენად, რამდენადაც გვიქმნის რეალურ და ამჟამინდელ წარმოდგენას ენობრივი სიტუაციის შესახებ, საქართველოში მცხოვრები აზერბაიჯანული და სომხური ეთნიკური უმცირესობების შემთხვევაში.

ენობრივი სიტუაცია დროთა განმავლობაში, ბუნებრივია, იცვლებოდა და დღესაც იცვლება; რამდენიმე ათეული წლის, ან თუნდაც საუკუნის წინ სხვანაირი იყო ეთნიკურ უმცირესობათა ენობრივი სიტუაცია საქართველოში და სხვანაირია ამჟამად.

როგორც შედეგებმა აჩვენა, რესპონდენტები (18-30 ასაკობრივ ჯგუფში) ზეპირი მეტყველების მიმართულებით (მეტყველება, მოსმენა) ძირითადად იყენებენ პირველ ენას (სომხურს, აზერბაიჯანულს), წერისა და კითხვის დროს კი სახელმწიფო ენას – ქართულს. მზარდი ცვლილება გვიჩენა კითხვარის შედეგებმა განათლების ენის შემთხვევაში, ერთი მხრივ, სკოლაში და, მეორე მხრივ, უნივერსიტეტში; სკოლაში სწავლისას რესპონდენტები ყველაზე ხშირად იყენებდნენ ქართულს, სომხურსა და აზერბაიჯანულს, ხოლო უნივერსიტეტებში უმეტესობისთვის ქართული ენა ხდება ზეპირი მეტყველებისას ყველაზე აქტიური მოხმარების ენა, შემდეგ მოდის აზერბაიჯანული და სომხური, ბოლოს კი რუსული.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- gabunia, k'. ezugbaia, l. kiria, ch'. (2010). enobrivi sit'uatsia tanamedrove sakartveloshi: *kartveluri enebi*, tb.: saimedo. (გაბუნია, კ. ეზუგბაია, ლ. ქირია, ჭ. (2010). ენობრივი სიტუაცია თანამედროვე საქართველოში: *ქართველური ენები*, თბ.: საიმედო). ხელმისაწვდომია: <https://ccir.ge/images/pdf/enobrivi%20situacia.pdf>
- gabunia, k'. (2014). *enobrivi sit'uatsia tanamedrove sakartveloshi*, saertashoriso zhurnali mult'ilingvuri ganatlebitvis, №3, 45-69. (გაბუნია, კ. (2014). *ენობრივი სიტუაცია თანამედროვე საქართველოში*, საერთაშორისო ჟურნალი მულტილინგვური განათლებისთვის, №3, 45-69).
- etnik'uri umtsiresobebis ts'armomadgenlebis p'olit'ik'ur tskhovrebashi monats'ileobis k'vleva, (2019). *etnik'uri umtsiresobebis ts'armomadgenlebis p'olit'ik'ur tskhovrebashi monats'ileobis k'vleva*, ghia sazogadoebis pondi. (ეთნიკური უმცირესობების წარმომადგენლების პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობის კვლევა, (2019). *ეთნიკური უმცირესობების წარმომადგენლების პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობის კვლევა*, ღია საზოგადოების ფონდი). ხელმისაწვდომია: <https://osgf.ge/wp-content/uploads/2019/05/Analytical-Report-ISSA-GEO.pdf>
- tandashvili, m. (2016). *enis digit'aluri dok'ument'ireba (shesavali dok'ulingvist'ik'ashi)*, batumi: shota rustavelis sakhelmts'ipo universit'et'is gamomtsemloba. (თანდაშვილი, მ. (2016). *ენის დიგიტალური დოკუმენტირება (შესავალი დოკულინგვისტიკაში)*, ბათუმი: შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა).
- todradze, g. shavishvili, p'. (2018). *sakartvelos 2014 ts'lis mosakhleobis saqoveltao aghts'eris dziritadi shedegebi*, tb.: sakartvelos st'at'ist'ik'is erovnuli samsakhuri. (თოდრაძე, გ. შავიშვილი, პ. (2018). *საქართველოს 2014 წლის მოსახლეობის საყოველთაო აღწერის ძირითადი შედეგები*, თბ.: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური). ხელმისაწვდომია: <https://www.geostat.ge/media/20679/2014-wlis-aRweris-ZiriTadi-Sedegebi.pdf>
- topchishvili, r. (2004). *kartul-osuri enobrivi-etnik'uri urtiertoba da enobrivi sit'uatsia sakartveloshi mtskhovreb osebshi*, kartveluri memk'vidreoba, VIII, 109-119. (თოფჩიშვილი, რ. (2004). ქართულ-ოსური ენობრივ-ეთნიკური ურთიერთობა და ენობრივი სიტუაცია საქართველოში მცხოვრებ ოსებში, ქართველური მემკვიდრეობა, VIII, 109-119)
- k'omakhia, m. (2011). *etnik'uri ruk'is pormireba sakartveloshi, etnik'uri umtsiresobebis k'vlevebis seria №2*, tb.: btk'k'-p'olit'ik'is k'vlevis jgupi, etnik'uri umtsiresobebis p'rograma.

- (კომახია, მ. (2011). *ეთნიკური რუკის ფორმირება საქართველოში, ეთნიკური უმცირესობების კვლევების სერია №2*, თბ.: ბთკპ-პოლიტიკის კვლევის ჯგუფი, ეთნიკური უმცირესობების პროგრამა). ხელმისაწვდომია: https://csogeorgia.org/storage/app/uploads/public/5d8/b70/c2c/5d8b70c2c090d487831677.pdf?fbclid=IwAR3Sk7S_A9jStLwzSi7IrIDKD6hghyoLG-aRU-i_dKQ5kIjDuO_k2NbROi8
- ladaria, n. (2002). *sotsiolingvit'ik'a*. tb.: metsniereba. (ლადარია, ნ. (2002). *სოციოლინგვიტიკა*. თბ.: მეცნიერება. ხელმისაწვდომია: <http://old.ucss.ge/publication/010%20Sociolingvistika.pdf>
- sakartvelos mosakhleoba 2014 ts'lis saqoveltao aghts'eris monatsemebit*. (საქართველოს მოსახლეობა 2014 წლის საყოველთაო აღწერის მონაცემებით). ხელმისაწვდომია: http://census.ge/files/results/Census%20Release_GEO.pdf
- umtsiresobata enebi sakartveloshi, (2016). *umtsiresobata enebi sakartveloshi*: k'ult'uruli simdidris gamovlineba. (უმცირესობათა ენები საქართველოში, (2016). *უმცირესობათა ენები საქართველოში: კულტურული სიმდიდრის გამოვლინება*). ხელმისაწვდომია: https://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/aboutcharter/Minority%20languages%20in%20Georgia_GE.pdf
- piranishvili, t. (2019). *etnik'uri umtsiresobebis uplebebtan dak'avshirebuli saertashoriso st'andart'ebis mimokhilva*: sakhelmdzghvanelo, tb.: adamianis uplebebis sts'avlebisa da monit'oringis tsent'ri (EMC). (ფირანიშვილი, თ. (2019). *ეთნიკური უმცირესობების უფლებებთან დაკავშირებული საერთაშორისო სტანდარტების მიმოხილვა: სახელმძღვანელო*, თბ.: ადამიანის უფლებების სწავლებისა და მონიტორინგის ცენტრი (EMC)). ხელმისაწვდომია: http://ewmi-prolog.org/images/files/6310GEO_WEB_1552474567.pdf
- khaindrava, n. (2008). *etnik'uri umtsiresobebi: dziritadi maregulirebeli saertashoriso st'andart'ebis analizi, etnik'uri umtsiresobebis k'vlebebis seria №1*, tb.: btk'k'-p'olit'ik'is k'vlevis jgupi etnik'uri umtsiresobebis p'rograma. (ხაინდრავა, ნ. (2008). *ეთნიკური უმცირესობები: ძირითადი მარეგულირებელი საერთაშორისო სტანდარტების ანალიზი. ეთნიკური უმცირესობების კვლევების სერია №1*, თბ.: ბთკპ-პოლიტიკის კვლევის ჯგუფი ეთნიკური უმცირესობების პროგრამა). ხელმისაწვდომია: http://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/18105/1/Etnikuri_umtsiresobebi_Standartebi.pdf
- Ferguson, Ch. A. (1971). *Language structure and language use: Essays by Charles Ferguson*. Stanford: Stanford University Press.

BRIEF INTRODUCTION OF THE GEORGIAN LETTER TURKISH BIBLE

GÜRCÜ HARFLİ TÜRKÇE İNCİL'İN KISA TANITIMI

ქართული გრაფიკით შესრულებული თურქულენოვანი სახარება

(მოკლე ანალიზი)

MAIA MESKHIDZE

Ph.D. in Philology

Kars Kafkas University, Kars, Turkey

Orcid : 0000-0002-9235-6623

maiaimeskhidze@gmail.com**Abstract**

Writing is one of the most important elements that show the existence of a language, create a cultural accumulation with a language and pass it on to future generations. Through writing, people recorded important historical events and passed them on to future generations. Among the alphabets used by Turks throughout history, there are Göktürk, Uygur, Arabic, Cyrillic, Latin, Hebrew, Greek, Armenian, Georgian alphabets.

The Bible is one of the holy books that have been translated into Turkish as well as all world languages throughout history. There are also translations of the Bible in Greek letters as well as Bible translations written in Ottoman Turkish with Arabic letters during the Ottoman period. letters written in Georgian in Georgia in Turkey, Turkish translation of the Bible known by many.

The language formed in the history of mankind, the letter system of letters showing the voices of the mouth, arranged in an agreed order, is called the alphabet. Usually alphabets consist of 25-33 symbols on average. Alphabets make up writing systems. The Georgian Alphabet is one of the 14 writing systems used in the world today.

There are two known copies of the Georgian Letter Turkish Bible. The copy we have studied in the Tbilisi National Archive (Catalog No: 401) is written in Georgian Mkhedruli (მხედრული) alphabet. The original name of the work is "The Four-Part Bible of Jesus Translated into Tatar". The handwritten work consists of four parts and a total of 367 pages. The copy we have was copied from the original text by priest Aleksi Bakradze in 1881.

The text, which will be examined in terms of sound, shape and structure in the subject study, will be briefly introduced within the framework of the declaration. The meaning of transcribed works is the well known way to learn the history of languages. It is especially important in terms of examining the history of Turkish Language. It is of great importance to compare the works in question in terms of phonology of various languages.

Keywords: Alphabet, Grammar, Georgian, Bible, Transcription

MAIA MESKHIDZE

Dr. Öğr. Üyesi

Kars Kafkas Üniversitesi, Kars, Türkiye

Orcid : 0000-0002-9235-6623

maimeskhidze@gmail.com**Özet**

Bir dilin varlığını gösteren, bir dille kültür birikimi oluşturan ve gelecek nesillere aktaran en önemli unsurdan biri yazıdır. Yazı vasıtasıyla insanlar önemli tarihi olayları kaydederek gelecek nesillere ulaştırmıştır. Türklerin tarih boyunca kullandığı alfabeler arasında Göktürk, Uygur, Arap, Kiril, Latin, İbrani, Yunan, Ermeni, Gürcü alfabeleri yer almaktadır.

İncil tarih boyunca tüm dünya dillerine olduğu gibi zaman zaman Türkçeye de çevirisi yapılmış kutsal kitaplardandır. Osmanlı Devleti zamanında Arap harfli Osmanlı Türkçesiyle yazılmış İncil tercümelerinin yanı sıra Grek Harfli İncil tercümeleri de vardır. Türkiye’de Gürcistan’da Gürcü harfleriyle yazılmış Türkçe İncil Çevirisi pek bilinmemektedir.

İnsanlık tarihinde oluşan dil, ağız yoluyla çıkan seslerini gösteren harflerin kararlaştırılmış bir sıraya göre dizilmiş harf sistemine alfabe denir. Genellikle alfabeler ortalama 25-33 sembolden oluşur. Alfabeler yazı sistemlerini oluşturur. Gürcü Alfabeti, günümüzde dünyada kullanılan 14 yazı sisteminden birisidir.

Gürcü Harfli Türkçe İncil’in bilinen iki nüshası mevcuttur. Tiflis Milli Arşivi’nde yer alan (Katalog No: 401) çalıştığımız nüsha, Gürcü Mkhedruli(მხედრული) alfabeti ile yazılmıştır. Eserin özgün adı “İsa’nın Tatarca’ya Çevrilmiş Dört Bölümlü İncili” şeklindedir. El yazma eser dört bölümden ve toplam 367 sayfadan ibarettir. Elimizdeki nüsha asıl metinden 1881 yılında papaz Aleksı Bakradze tarafından asıl nüshadan kopya edilmiştir.

Söz konusu çalışmada ses, şekil ve yapı bakımından incelenecek olan metin bildiri çerçevesinde kısaca tanıtılacaktır. Transkripsiyonlu eserlerin anlamı dillerin tarihini öğrenmek için bilinen iyi yoldur. Özellikle Türk Dili tarihinin incelenmesi açısından önemlidir. Söz konusu eserler çeşitli dillerin ses bilgisi açısından karşılaştırması büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alfabe, Gramer, Gürcüce, İncil, Transkripsiyon

მაია მესხიძე

ფილოლოგიის დოქტორი
ყარსის კავკასიის უნივერსიტეტი,

ყარსი, თურქეთი

Orcid : 0000-0002-9235-6623

maiameskhidze@gmail.com

აბსტრაქტი

თითოეულ დამწერლობაში დაცულია ენის კულტურული სიმდიდრე, რომელიც მომავალ თაობებს გადაეცემა. დამწერლობის საშუალებით ადამიანები მნიშვნელოვან ისტორიულ მოვლენებს ჩანაწერების სახით გადასცემენ მომავალ თაობებს. საკუთარი ისტორიის მანძილზე თურქები იყენებდნენ კირილიცას, რუნიკულ, უიგურულ, არაბულ, ლათინურ, ებრაულ, ბერძნულ, სომხურ, ქართულ დამწერლობებს.

ცნობილია, რომ ბიბლია ნათარგმნია მსოფლიოს მრავალ ენაზე. არსებობს თურქულ ენაზე თარგმნილი ბიბლიის რამდენიმე ვარიანტი. მათ შორის, ბერძნული გრაფიკით თურქულ ენაზე შესრულებული სახარება. აქვე აღსანიშნავია, ქართული გრაფიკით თურქულად შესრულებული სახარება, რომელიც თურქეთში ბევრისთვის არ არის ცნობილი.

ზოგადად, ანბანი 25-31 სიმბოლოსგან შედგება. ანბანი ქმნის წერის სისტემებს. ქართული ანბანი ერთ-ერთია მსოფლიოში არსებულ 14 დამწერლობას შორის, რომელიც დღეს გამოიყენება.

დღეისათვის ქართული გრაფიკით შესრულებული თურქულენოვანი სახარების ორი ხელნაწერი არსებობს. ჩვენს მიერ შესწავლილი ხელნაწერი შესრულებულია მხედრული ანბანით. იგი თბილისში, საქართველოს ეროვნულ არქივშია დაცული (კატალოგი: 401).

ჩვენს ხელთ არსებული შედგება ოთხი ნაწილისგან. გვერდების რაოდენობა უდრის 367-ს. ხელნაწერი 1881 წელს ორიგინალიდან მღვდელს, ვინმე ალექსი ბაქრამეს გადაუწერია.

წინამდებარე ნაშრომში წარმოდგენილია ჩვენს მიერ შესწავლილი ტექსტის მოკლე ფონეტიკური და მორფოლოგიურ-სტრუქტურული ანალიზი. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ტრანსკრიპციის მეთოდი, როგორც აპრობირებული ხერხი, ენის ისტორიის შესასწავლად გამოიყენება. იგი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია თურქული ენის ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით. უნდა აღინიშნოს, რომ დიდი მნიშვნელობა აქვს ზემოაღნიშნული ხელნაწერების შედარებას ენათა ფონეტიკის თვალსაზრისით.

საკვანძო სიტყვები: ანბანი, გრამატიკა, ქართული, სახარება, ტრანსკრიპცია

Giriş

Dil insanlar arasında kullanılan en önemli unsurlardan biridir. İnsanlar dil vasıtasıyla birbirlerine düşüncelerini aktararak iletişim sağlamaktalar. Bir toplum dili olmadan yaşamaz dil de toplumu olmadan tutunamaz. Dilin tarihi gelişimi yazı ile takip etmekteyiz. Yazının icadıyla birlikte insanlar duygu ve düşüncelerini diğer insanlara daha rahat aktarmaya başlamışlardır. Yazı vasıtasıyla insanlar önemli tarihi olayları kaydederek gelecek nesillere ulaştırmıştır. Yazı sadece semboller ya da dilde sesleri gösteren unsurlardan oluşmaz, bazen bir kelime veya hece bazen ise grafiksel şekiller ile gösterilmektedir. Yazının bulunmasıyla birlikte insanlar düşüncelerini ölümsüzleştirmişlerdir. Böylelikle duygu ve düşüncelerini nesilden nesle aktarabilme imkanı bulmuşlardır. “Kalemle yazılan baltayla bile silinmez” atasözü ise bu görüşü kanıtlar niteliktedir.

Bir arada yaşayan toplumların ortak eserlerinden bir tanesi olan yazı, binlerce yıllık gelişim sürecinden geçerek günümüze ulaşmaktadır. Gürcü dilinin yazı tarihine baktığımızda da belli aşamalardan geçtiğini, böylelikle sürekli bir gelişim içinde olduğunu ve en son bugünkü halini aldığını görmekteyiz. Gürcü alfabesinin ilk aşaması Asomtavruli (ასომთავრული) daha sonra Nushuri (ნუსხური) yazı sistemidir. En son aşama ise 12.yüzyıldan günümüze kadar uzanan ve bugün de kullanılan Mkhedruli (მხედრული) yazı sistemidir. Gürcü dili Dünya dilleri arasında kendine özgü alfabesini kullanan nadir dillerden biridir. Yazı sisteminin kuşkusuz çok eski çağlara kadar uzandığını bilmekteyiz bundan dolayı Gürcücenin köklü bir edebi geçmişe sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Bir dilin varlığını gösteren, bir dille kültür birikimi oluşturan ve gelecek nesillere aktaran en önemli unsurdan biri yazıdır. Türklerin tarih boyunca kullandığı alfabeler arasında Göktürk, Uygur, Arap, Kiril, Latin, İbrani, Yunan, Ermeni, Gürcü alfabeleri yer almaktadır.

İncil tarih boyunca tüm dünya dillerine olduğu gibi zaman zaman Türkçeye de çevirisi yapılmış kutsal kitaplardandır. Osmanlı Devleti zamanında Arap harfli Osmanlı Türkçesiyle yazılmış İncil tercümelerinin yanı sıra Grek Harfli İncil tercümeleri de vardır. Türkiye’de, Gürcistan’da Gürcü harfleriyle yazılmış Türkçe İncil Çevirisi pek bilinmemektedir.

Metotlar

Çalışmada tarihsel-karşılaştırmalı tanımlayıcı yöntemler kullanılmıştır. Çalışmanın amaçlarından hareketle artzamanlı ve eşzamanlı analiz yöntemi kullanılmıştır. Nihai sonucu elde etmek için araştırma konusu dilbilim sesbilim açısından değerlendirildi.

Tartışma

Bu çalışmada Gürcistan Milli Arşivinde (Katalog N.401) numarasıyla kayıtlı olan Gürcü Mkhedruli Alfabesiyle yazılmış Türkçe Dört Bölümlü el yazması -Gürcü adı “İsa’nın Dört Bölümlü Tatarca çevrilmiş İncili”- eser tanıtılacaktır. El yazma eser dört bölümden ve toplam 367 sayfadan ibarettir. El yazma bu eserin istinsah tarihi 27 Eylül 1739’dur. Tanıtılmaya çalışılacak olan el yazması Türkçe İncil’in bilinen iki nüshası mevcuttur. Bu nüshalardan biri, müellif nüshası olduğu tahmin edilen ve kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen, Zugdidi İl Bilimsel Müzesinde yer alan, 27 Eylül 1739 tarihli nüsha olup ismi zikredilen müzede 894 envanter numarası ile kayıtlı, toplam 405

sayfadan ibaret olan nüshadır. Asıl metin Devlet tarafından koruma altında bulunmaktadır. Söz konusu metin üzerinde birkaç sayfa fotokopi alınmasının dışında üzerinde çalışılmasına müsaade edilmemektedir. Bu yüzden asıl metin değil ondan kopya edilmiş metin elimizde bulunmaktadır. Asıl nüsha üzerine Prof. Dr. Murman Beltadze tarafından bir çalışma yapılmıştır (Beltadze, 1967, s. 125-163). Söz konusu çalışmada genel olarak ses ve şekil bilgisine dair bazı örnekler gösterilerek incelenmiş olup metnin tam transkripsiyon çevirisi yapılmamıştır.

Elimizdeki nüsha asıl metinden 1881 yılında papaz Aleksı Bakradze tarafından asıl nüshadan kopya edilmiştir. Metin bir bütün olarak ele alınıp değerlendirilmesi yapılmıştır. Gürcü harfli Türkçe İncil metni olması eseri anlamlı kılmaktadır.

Tiflis Milli Arşivinde (Katalog N.401) numarasıyla kayıtlı olan metin temin edilmiş ve okunmuştur. Gürcü alfabesine uygun transkripsiyonun yanı sıra Türk transkripsiyon alfabesi de kullanılarak aktarılmıştır. Eserde Azerbaycan Türkçesinin ve Doğu Kuzey Anadolu ağızlarının etkisi de görülmektedir. Söz konusu çalışmada ses, şekil ve yapı bakımından incelenecek olan metin bildiri çerçevesinde kısaca tanıtılacaktır. Transkripsiyon yapılmış eserlerin anlamı dillerin tarihini öğrenmek için bilinen en iyi yoldur. Özellikle Türk Dili tarihinin incelenmesi açısından önemlidir. Söz konusu eserler çeşitli dillerin ses bilgisi açısından karşılaştırması büyük önem taşımaktadır. İlk defa bilim âlemine tanıtılacak eser, Gürcistan'da başka aynı şekilde Gürcü harfli Türkçe eserlerin varlığına da kanıt kabul edilebilir. Gürcistan El Yazmalar Kataloglarının ciddi bir şekilde gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Gürcistan'da Bilimler Akademisinin Elyazmaları Enstitüsünde çok sayıda Arap alfabesiyle yazılmış Türkçe eserin yanı sıra Gürcü alfabesi ile yazılmış eserler de bulunmaktadır (Abuladze ve İluridze, 2004, s.8).

İnsanlık tarihinde oluşan dil, ağız yoluyla çıkan seslerini gösteren harflerin kararlaştırılmış bir sıraya göre dizilmiş harf sistemine alfabe denir. Genellikle alfabeler ortalama 25-33 sembolden oluşur. Alfabeler yazı sistemlerini oluşturur. Gürcü Alfabeti, günümüzde dünyada kullanılan 14 yazı sisteminden birisidir. Beşi ünlü yirmi sekizi ünsüz olmak üzere otuz üç harften oluşmaktadır. Gürcü alfabesi var olduğundan itibaren üç aşamalı dönem geçirmiştir. Asomtavruli (ასომთავრული), Gürcü Dilinin en eski yazı sistemi olup el yazmalarında M.Ö. ki yüzyıldan beri kullanılmaktaydı. Nuskhuri (ნუსხური) yazı dili Gürcü Alfabetinin gelişiminin ikinci aşamasıdır. Asomtavrulinin grafikten geliştirilerek ortaya çıkmış halidir. Nuskhuri "Nuskha" kelimesinden türemiştir. "Nuskha"-Sulkhan-Saba Orbelianin Sözlüğünde hızlı yazım anlamındadır. Nuskhuri yazı dili sonraki dönemlerde Nuskha-Khutsuri olarak adlandırılmıştır. Khutsuri Asomtavruli ile Nuskhurinin ortak adıdır. Nuskhuri yazısıyla yazılmış ilk eserler IX. yüzyılda bulunmaktadır. Bu yazı sistemi XVIII yüzyıla kadar devam etmektedir. Mkhedruli, bugünkü Gürcü Alfabetinin adıdır. XI yüzyıldan itibaren kullanılmakta ve Khutsuriden Arap Yazı stili ve kaligrafisinden etkilenip gelişmiştir. Mkhedruli yazısı basit olup harf şekilleri dikey, yuvarlak ve bir bütünlükle yazıyı oluşturur. Bazı Harfler Asomtavruli şeklini halen korumaktadır.

İsa'nın Dört Bölümlü Tatarca'ya çevrilmiş İncili adıyla bilinen eserin başlığında Tatarca ifadesinin kullanılması Gürcistan'da Türkler için kullanılan yaygın bir terim olmasındandır. Bundan dolayı eseri "Gürcü Harfli Türkçe İncil" olarak adlandırmayı uygun bulunmuştur. Müellif nüshasının kopyası olan bu nüsha 367 sayfadan ve dört bölümden oluşmaktadır. Eser 23x18

ebadında kağıda siyah mürekkeple yazılmıştır. Metnin dış kapağı koyu gri bir kumaşla kaplanmış ahşaptan oluşmaktadır.

Bu nüsha 1739 yılında yazılan asıl nüshadan 1881 yılında Aleksı Bakradze tarafından el yazması olarak kopya edilmiştir. Aleksı Bakradze, Rus ordusunda tuğ-general rütbesiyle görev yapan Dimitri'nin oğlu Nestor Tsereteli'nin ailesinin oturduğu saray bahçesindeki yer alan Meryem Ana Kilisesi'nin papazı idi.

Söz konusu el yazması Tiflis Milli Arşivine 1924 yılında "Mtskhemi" dergisinin editörü Davit Ğambaşidze'nin kütüphanesinden nakledilmiştir.

Eser imla özellikleri açısından değerlendirdiğimizde yazı oldukça okunaklı olduğu hâlde çok sayıda kelime harf hataları görülmektedir. Her sayfa numaralandırılmış ve bölümler harflerle belirlenmiştir. Gürcü Alfabesinde büyük ve küçük harf ayrımı ve kullanımı olmadığı halde çalışmamıza kaynaklık eden 1881 nüshasında özellikle bölüm başlarında ve bazı özel isimlerde kelime başındaki harfler diğerlerinden daha büyük yazılmıştır. Gereksiz bir şekilde her kelimedenden sonra nokta veya virgölün kullanılmış olması eserin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

İncelemeye esas alınan ve mevcut iki nüshası bulunan Gürcü Harfli Türkçe İncil'in incelemiş olduğumuz nüshası, okunaklı bir Gürcü alfabesiyle yazılmıştır. Elyazması şeklinde olan ikinci nüshası, ilk nüshaya göre daha küçük harflerle yazılmıştır. Metnin sayfa düzeni her iki nüshada da aynı olup çalıştığımız nüshada satır sayısı ilk sayfalarda 23-24 iken ilerleyen sayfalarda 16-19 arasında değişmektedir.

Ünlülerin Yazılışı

Gürcü alfabesinde ა-a, ე-e, ი-i, უ-u, ო-o ünlüleri bulunmaktadır. Metnimizde de sadece bu ünlüler kullanılmıştır.

a-ა ünlünün yazımı:

ადამადამ (32/1), ანასი anasi (181/17), არასინდა arasinda (137/6), ათამ atam (245/11), ბაბამ babam (54/9), ბალიშლადი bağışladi (177/13), ოლლან oğlan (138/16)

e-ე ünlüsünün yazımı:

ბეგbeg (255/5), ბეგანდი begandi (46/6), ბეილა beyla (182/12), ბენგზარ bengzar (18/19), დედი dedi (176/5)

e-ე ünlüsünün yerine, a-ა ünlüsünün kullanılması:

აბად abad (349/13), აგერ ager (32/17), ალამ alam (90/9), ადათ adat (355/19), აფენდი apendi(272/16), ავალ aval (16/11), აქმადუნ akmadun (259/2), ათაგინა atagina (212/14), ათმაგ atmag (307/8), აქსუგ aksug (143/10), ბან ban(182/13), ნა na (241/11), სას sas (56/11), მან man(73/13), ჩანგალ çangal (59/5), ფარდასი pardasi (167/13)

u-უ ünlüsünün yazımı:

უხუდა uħuda (95/12), უნუდურსუ unudurs[i]z (81/10), ნურლუ nurlu (303/4), უშადი uşadı (179/7), ბულუთუნ bulutun (85/17)

ü ünlünün yazımı:

Gürcü alfabesinde ü ünlüsünün olmadığından “ü” ünlüsü hep “u” „უ“ ünlü ile yazılmıştır.

ქუჩუგინი kuçugini (11/4), დუნიადა dunyada (103/12), ბუგუნ bugun(188/14), ქუფრედუბ kupredub (278/12), ჩუნიქი çunki (189/16), ჩორაქ çorak (17/10), დუზ duz (24/6), გუჯუ გუც (32/15), სუთ sut (277/11), გუნი guni (269/5), უჩინჯი uçinci (282/1), გუნაშ gunaş(56/4)

o-ö ünlüsünün yazımı:

ჩოხჯოღი (18/13), დოღრუ doğru (149/17), დოხსანდოღსან (60/19), დონღუზუნ donğuzun (211/5), დოსტ dost (247/16), ოღლან oğlan (203/2), ოხუმადუზ oħumaduz (35/7), ყოიდი qoydi (238/3), ყონშილარი qonşilari (176/1), ყორხდი qorħdi (46/3)

ö ünlüsünün yazımı:

Gürcü alfabesinde ö ünlüsü bulunmadığı için bu ünlü her zaman “o” „ო“ ünlüsü ile yazılmıştır.

ოზ oz (34/9), ოთური oturi (75/14), ორთსუნ ortsun (209/3), ოგრადურიდუმ ograduridum (162/5), ოფდი oıpdı (161/18), ოლურ olur (61/13), ოლუიდი oluidi (246/17), ქორკორ (322/6), გორუბ gorub(182/11), გორსათდუმ gorsatdum (327/2), გონგლარუნზი gonglarun[i]zi (248/11)

ı ünlünün yazımı:

Gürcü alfabesinde “ı” ünlüsü bulunmadığı için bu ünlü kelimelerde hiçbir zaman gösterilmemiştir. Bu ünlü, incelemeye esas alınan metnimizin transkripsiyonunda [ı] ve [i] olarak gösterilmiştir.

ჩაღრნუ çağ[ı]r[ı]n[ı]z (76/14), ჩრად ç[ı]rağ (87/17), დაღლმიშ dağ[ı]lmiş (27/4), დრი d[ı]ri(216/5), იხნდა iç[ı]nda (117/10), რზა r[ı]za (30/6), სღმაზიდი s[ı]ğmaz idi (366/9), სღრ s[ı]ğ[ı]r(242/6), ხრსზ h[ı]rs[ı]z(234/9), ყრბ q[ı]rħ (291/10), ყზ q[ı]z (121/17), ყრმზი q[ı]rm[ı]zi (165/16)

Bazı yerlerde ise “ı” ünlüsünün “i” „ი“ ile gösterildiği tespit edilmiştir.

აჯიაღლადი aciağladi (273/19), ადამლარი adamlari(76/5), ადი adi (102/8), არასინდ arasinda (137/6), ბაჯისი bacisi(331/1), ბაღიშლადი bağışladi (168/9), ბაშინი başini (46/8), კისა kısa (123/3), თანიდილარ tanidilar(283/6), იშიღ işiğ (209/5)

1.1.2. Ünsüzlerin Yazılışı

Gürcücede k'ningj- k,ç- ħ, ç- q olmak üzere üç tane harfi vardır. Bu k'lerden ç harfiyle gösterileni, Türkçede kalın ünsüzlerde yer alan art damak k sesine tekabül etmekte olup metnimizin transkripsiyonunda “q” ile gösterilmiştir.

ყავზა qavħa (165/3), ყულ qul (87/5), ყლჯინან q[ı]licinan (273/3), ყრბ q[ı]rħ (186/13), ყრმზილუღდან q[ı]rm[ı]zilüğdan (53/2), ყრუბ q[ı]rub(210/18), ყაბინა qabina (44/14),

ყაბულედარ qabuledar (243/18), ყაჩდილარ qaçdilar (211/10), ყალანლარ qalanlar(169/14), ყალხარ qalhar (117/6), ყანუმი qanumi (309/8), ყანათლარუნ qanatlarun (83/4), ყარანლულ qaranluğ(273/4), ყარდამ qardaş (152/3), ყარიშმალ qarişmağ (276/8), ყარინა qarnina (129/15), ყარშუ qarşu (230/18), ყონშილარი qonşilari (176/1)

Türkçedeki bazı kelimelerde k ünsüzü ģ ile de yazılmıştır:

დოშაკუნ doşakun (110/2), ესკი eški(195/10), აშკარა aşkara (332/10), ასკარდან askardan(267/2), გერჩაკდურ gerçağ dur (313/5), ისკალასინდა iskalasında (306/10), ქუჩუკდურ kuçukdur (43/1), ქესკუნ keskun (48/8)

ქ- k ile yazılanlar: ქუჩუგ kuçug (167/18), ქორ kor (81/15), ქოილარა koylara (215/7), ქიში kişi (142/5), შეკლანდურსა şeklandursa (60/4), შუქრვერდი şukr verdi (176/10), თიქდი tikdi (232/12)

Arapça ve Farsça sözcüklerdeki söz başı ve sonu **b** ünsüzünün, metnimizde de bu dillerdeki aslı şekillerini koruyarak “**ბ**”“**ბ**” ile yazıldığı belirlenmiştir:

აჯაიბ acay[ı]b (85/6), აზაბვერმა azabverma (119/7), ბაჰასინა bahasına (100/2), ნასიბ სეჩდი nasib seçdi (225/1), ბაზარგუნი bazarguni (280/3), შარაბ şarab (195/10), ქათიბ katib (21/8), ქთაბ k[ı]tab (364/14), ყარიბ qarib (91/8)

fünsüzün yerine “**ვ**”“**ვ**”ünsüzü kullanılmıştır:

ქუვთდან kuvtdan (108/17), ყავთან qavtan (165/16), თავსილ ედარიდი tavsil edaridi (283/2), ივთრა სალურიდილარ ivtra saluridilar (275/11)

Gürcücede iki tane **თ- ტ- ჭ** ünsüzü bulunmaktadır. Bu t'lerden **ტ- ჭ** harfiyle gösterilene, Türkçede t sesine tekabül etmekte olup metnimizin transkripsiyonunda “**ტ**”“**ტ**” keskin vurgulu ile gösterilmiştir.

ტაშ taş(154/16), ტაშლამალა taşlamağa (327/1), ტუთდილარ tutdilar (190/19), გეჰტილარ gehtilar (282/3), ფეშტამალ peştamal (162/8), ფიშ ტაბტა piş tahta (110/11), ფრიშტა p[ı]rişta (152/12), ჯაჰუტლარ cahutlar(102/3), ვაბტდა vahtda (87/2), ბაბტლუ bahtlu (198/1), ხასტა hısta (21/2), რასტ გელდი raşt geldi (118/14)

h-b sesleri gösterilmiştir.

ხარაბედარ harabedar (15/2), ხარაჯვერმალ haracvermağ (263/8), ხარდალთოხუმა hardaltohuma (42/17), ხასტალარი haştalari(123/11), ხათრლარინიალსუნლარ hat[ı]rlarinialsunlar (329/10), ხათაეთმიშდურ hata etmiş dur (357/7), ხაზინა hazina (65/11), ხეირდვაელაუნიზ hey[i]r d[u]vaelaun[ı]z (198/16), ხოჯა hoca (64/9), ხორუზ horuz(273/15), ხრსზ h[ı]rs[ı]z (277/17), ხზმათ h[ı]zmat (270/15), ხაბარ ვერდი habar verdi (363/1), ხამურიდან hamurından (53/17), ხალყ halq (101/11), ახორა ahora (178/9), ახრათინდა ahıratında (44/1), რუხსათ ვერდი ruhsat verdi (211/7)

Gürcü alfabesinde “y”ünsüzünün bulunmamasından dolayı bu ses hep “i”“o”ünlüsü ile yazılmıştır. Bu sesi transliterasyon metninde yazıldığı gibi gösterdik. Transkripsiyonda ise ünlülerden sonra gelen **i** harfi **y** olarak gösterilmiştir. Ünlülerden önce ise Azerbaycan Türkçesi ve bölge ağızları dikkate alınarak bazen “y”, bazen “i” olarak değerlendirildi.

Transkripsiyonda: ოლდამლარ yoldaşlar (192/3), ოლდან yoldan (223/18), იუსი yuasi (220/7), იუდუმ yudum (321/13), ბეილაქი beylaki (307/3), ბოინი boyni (46/11), გეიდურდი geydurdı (275/13), იუზ yuz (208/3), იავროსი yavrısı (180/6), იაზლმომ yaz[1]lmış (7/14), იაზდი yazdı (358/9), იავრაბდან yaprağdan (73/1), იელდან yeldan (204/8), იემინდან yemindan (124/19), იერდან yerdan (86/1), იავმიომ apmiş (163/2), იარალუ yaralu (147/13)

Transliterasyonda: ალლუზ iağluz (13/11), ალანზი ialançı (85/5), იელ იეგ (280/3), იორლუნ iorğun (295/13), ქოკოი (242/3), ოსია (23/15), იალმურ iağmur (19/1), იაზმი iağzi (40/8), იაზუნ iağzun (268/4), იალან ialan (162/16), იალვარდი ialvardı (120/13), იამან iaman (11/12), იანდუმ iandum (308/3), იენგი iengi (159/18), იანინა ianina (174/11), იავდი iapdı (19/5), იავრაბლარდან iaprağlardan (148/2), იარალუ iaralu (147/13), იარამაზ iaramaz (200/12), იაშლანდი iaşlandı (330/15), იათდილარ iatdilar (88/3), იაუხლამდი iauhlaşdı (98/14), იაზლმომ iaz[1]lmış (7/6), იეჯაგ iecag (122/5), იედი iedi (152/3), იოლდა iolda (52/4), იოხდურ ioğdur (143/5), სოილადი soiladı (161/7) თოი toi (289/17), ბოი boi (257/10)

Arapça kelimelerde çift ünsüzle yazılan kelimeler hep tek ünsüzle yazılmıştır. Alah (144/5), მილეთ millet (38/17), სილაინან silainan (356/6), ავალ aval (57/3)

Sonuç

Gürcistan'ın kendi jeopolitik konumundan dolayı Türk dünyası ile iç içe olması ve Gürcistan'da Türkçe konuşan halkların varlığı bu eserin söz konusu halklara Hıristiyanlık dinini Ortodoks mezhebini tanıtmaya yönelik kaleme alındığını düşündürmektedir.

Eserin Gürcü harfleri ile yazılmış olması alfabeyle hâkim biri tarafından kalabalıklara okunması amacıyla tercih edilmiş olmalıdır.

Tiflis Millî Arşivinde Katalog No: 401 kaydıyla kayıtlı bu eser Gürcü Mkhedruli მხედრული alfabeti ile yazılmıştır. Gürcistan'da dinî kitaplar Nuskha-Khutsuri ნუსხა-ხუცური yazıldığı hâlde, bu eserin popüler Mkhedruli მხედრული alfabetiyle yazılmış olması geniş kitlelere ulaşma arzusuyla izah edilebilir.

Eserin özgün adı “İsa'nın Dört Bölümlü Tatarca'ya Çevrilmiş İncili” şeklindedir.

Genel olarak dil özelliklerine bakıldığında metnin Türkçenin bir ağzı ile yazıldığını söyleyebiliriz. Anadolu Ağızları sınıflandırılmasında bu ağzın Doğu Grubu Ağızları içerisinde Posof, Artvin merkez, Şavşet, Ardanuç, Yusufeli, Akhaltsikhe ağzlarına benzediğini söyleyebiliriz.

Bu özellikler şu şekilde sıralanabilir:

1. Doğu grubu ağzlarında ve Akhaltsikhe ağzında **h-b** ünsüzü bu metinde de kullanılmaktadır: აზაჯუბ azacuh (233/12), იედურმადუბ yedurmaduh (90/15), გორდუბ gorduh (286/3), ჩიხტილარ ç[1]hñilar (193/9), ოხუმადუბ ohumaduz (35/7)
2. Çok heceli kelimelerin sonundaki **i, i, u, ü** ünlüleri hep **i-o** ünlüsü ile gösterilmiştir: ჩოგო çopi (16/17), გუნი guni (297/12), გოზი gozi (129/19)
3. Bazı kelimelerde ön ses **y** ünsüzü düşmüştür: იგით igit (203/2), ილდრუმ ild[1]rum (85/9)

4. **ñ**ünsüzü metinde **ng**veya **nğ** ünsüzleri ile karşılanmıştır: იენგი yengi (361/2), დონღუზლარ donğuzlar (211/8), ბენგზარ bengzar (87/15), დენგიზა dengiza (73/7), ანღლადილარ anğladilar (53/16), სონღი sonğı (155/6)
5. İsimden isim yapım eki hep +çi şeklindedir: ავზი avçi (8/18), დავაჩინუნ davaçinun (236/15), იალანჩი yalançi (85/5)
1. Çokluk 2. şahıs +s[i]z,+z biçimlidir: ინანურსზ inanurs[i]z (304/3), ისტარსზ istars[i]z (165/9), თანიმადუზ tani-ma-du+z (57/6), დუშურდუზ duş-ur-du+z (90/11)
6. Geniş zaman kipi 1. teklik şahsın olumsuz şekline Azerbaycan Türkçesi ağızlarında da olduğu gibi metnimizde de sık sık nazal benzeşme ile **-ma-n+am** (< **-mE-z+Em**) şeklinde rastlanmaktadır: ბილმანამ bil-ma-n+am (163/18), დუვა ეტმანამ d[u]va et-ma-n+am (351/7), დემანამ de-ma-n+am (261/17), ინანმანამ inan-ma-n+am (251/5), სოყლამანამ soyla-ma-n+am (348/12)
7. Şimdiki zaman eki-eir olarak kullanılmıştır: გელიერ gel-eir (85/18), ახტარერიდილარ aħtar-eiridilar (190/18) Bu ektaki **ei** sesleri “kapalı e'nin” (è) karşılığı olmalıdır.
8. Gerek Eski Türkçede gerekse Türkiye Türkçesinde yuvarlak ünlü ile söylenen “soğuk” kelimesi metnimizde “საუხ sauħ (353/12)” iki ünlü arasında “w” ünsüzünün düşmesiyle, “au” şeklinde bir diftongun olduğu görülmektedir: იაუხ yauħ (108/11), იაუხლამდილარ yauħlaşdilar (243/16), იაუხლამდი yauħlaşdı (157/7), თაუხ tauħ (83/3)
9. “a” ile biten kelimeler üzerine içinde “damak n'si” bulunan bir ek alınca “n” sesinden önce bir “u” türemektedir. Bu durum “damak n'si”nin fonetik etkisiyle veya “damak n'si”ni gösterme gayretiyle açıklanabilir: ათაუნზა ataun[ı]za (49/6), ანაუნ anaun (115/2), გეტმაუნზ getmaun[ı]z (252/5), ჰუქმეთმაუნზ hukmetmaun[ı]z (199/16)
10. Çokluk eki +lar şeklindedir: ევლარინი evlarini (80/12), გუნლარ gunlar (252/3), აელლარი aeğlari (331/10), ათალარი atalari (144/12), ბეგლარი beglari (68/19), ქიშილარ kişilar (305/9)
11. Eski Türkçede olduğu gibi **t, ʈ** korunmuştur: თიქდი tikdi (232/12) ტოლდი ʈoldi (76/15) ტოლდურდი ʈoldurdi (167/10) ტოლუ ʈolu (215/17) ტონ გეიდურდილარ ʈon geydurdilar (101/18), ტუიმასუნლარ ʈuymasunlar (336/19), ტალღალარდან ʈalğalardan (47/17), თიკანდან tikandan (165/16), თოქდი tokdi (224/4), ტოიდილარ ʈoydilar (47/10)
12. Öğrenilen geçmiş zaman eki Doğu grubu ağızlarından Ardahan, Posof, Artvin, Yusufeli, Ardanuç ve Şavşat ilçesi ağızlarında olduğu gibi eserimizde de **-miş** olarak tek şekilli kullanılmıştır: გელმიშამ gelmişam (10/22), სახლამიშამ saħlamışam (65/8), ოტურმიშ oturmiş (156/2), დურმიშ durmiş (254/7), ვერმიშდურ vermişdur (261/10), ყონმიშ qonmiş (223/14)
13. Görülen geçmiş zaman 3. teklik şahıs eki ünlü uyumuna girmeden **-di, -ʈi** şeklindedir: ბრახდი b[ı]raħdi (190/3), ბაღიმლადი bağışladi (177/13), ბახდი baħdi (273/16), ბუირდი buy[ı]rdi (62/6), ბულდი buldi (44/8), ჩიხტი ç[ı]ħʈi (40/6), დოდდი doğdi (178/8), დურდი durdi (4/4), დუშდი duşdi (207/18), დუშტი duşʈi (208/3)
14. Ünlü kalınlaşması ile ortaya çıkan kalınlık-incelik uyumsuzluğu Posof, Artvin, Ardanuç, Yusufeli, Şavşat ağızlarında olduğu gibi metnimizde de görülmektedir: გეთურდი geturdi (297/17), დემადი demadi (332/6), სევარამ sevaram (343/6), ევუმა evuma (39/4), გელსუნ

gelsun (60/3), გეტსუნლარ getsunlar (125/18), ხარაბ ეტმაზ h̄arab etmaz (15/4), ბილმაზლარ bilmazlar (264/9), სზა s[i]za (13/14)

15. Eski Türkçede yuvarlak ünlü ile kullanılan sözcükler bu eserde de aynı şekilde korunmuştur: ალტუნ altun (263/9), ართუხ artuḥ (15/16), ბალუხ baluḥ (215/14)
16. Bazı isim tamlamaları Gürcü dilindeki tamlamalara benzemektedir: დონღუზუნ სური donguzun suri ‘domuz sürüsü’(211/5), ყანუნ დამჯისი qanun damcisi (272/8) ‘kan damlası’, დონღუზუნ გუნდი donguzun gundi ‘domuz sürüsü’ (119/17), ილანუნ უმაღლარი ilanun uşağlari ‘yılan yavruları’ (37/13)
17. Gürcü dilinde bulunma ve yönelme hâli için - ში(-ṣi) edatı kullanılmaktadır. Söz konusu durumun etkisiyle metnimizde de bazı örneklerde +da eki gerek yön, gerekse yer bildirmek için kullanılmıştır: ჯამადა გირდი cama+da girdi ‘ havraya girdi’ (112/7), vs. ჯამადა ოლან cama+da olan ‘ havrada olan’ (188/12), ჩხდუნზ ჩოლდა ç[1]ḥdun[1]z çolda ‘ çöle çıktınız’ (32/4)
18. Cümle yapısı büyük oranda Gürcüceye benzemektedir. Bu durum çevirenin Gürcü olmasıyla veya metnin Gürcüceden Türkçeye çevrilmesiyle açıklanabilir:
Sabah. ki. oldi. şahr[a]. donub. ac^oldi. bir. icil. ağaci. yol. uşta. gordi. geldi. yenina. zad. bulmadi. iç[i]nda.yapraḥdan. qayri. ‘ Sabah olunca şehre dönüp acıktı, yol üstünde bir incir ağacı gördü, yanına gidince yapraklar dışında hiçbirşey bulamadı’ (72/17-18, 73/1)
Sabah. ki. oldi. keşişlarun. beuklari^u. ḥalqun. ağsaqal-ulari. muşavara. ehtilar. Hazrati. İsa. uşına. ki. ozini. oldur_sunlar.’Sabah olunca bütün başkâhinlerle halkın ileri gelenleri, Hazreti İsa’yi öldürmek için anlaştılar’ (99/6-7-8)

Kaynakça

AbuladzeTs, M. İluridze, Türkçe Yazmalar Kataloğu, Tbilisi, Kvirioni Yay. 2004, s. 8

Beltadze, M., “XIII. Yüzyıl Gürcü Transkripsiyonlu Türkçe Eser”, *Tiflis Devlet Üniversitesi Yay.*, C. 121, Tiflis 1967, 125-163.

Gürcistan Millî Arşiv El yazmaları Kataloğu, N 401, 54.

Meskhidze, M. (2018) *Gürcü Harfli Türkçe İncil* (İnceleme-Metin- Dizin). Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum

İnternet Kaynakları

<https://ka.wikipedia.org/wiki/%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%AC%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%90>, 10.08.2016

POSSESSIVE AND ORIGIN AFFIXES IN THE GEORGIAN LITERATURE

GÜRCÜ EDEBİ DİLİNDE AİTLİK VE KÖKEN BİLDİREN EKLER

ქონების და წარმომავლობის აღმნიშვნელი დანართები ქართულ ენაში

ILKİZ SHENEL

Ph.D Student of Ardakhan

State University, Turkey

Orcid:0000-0001-6831-9390

ilkizsenel@ardahan.edu.tr

Abstract

One of the most consequential resources for filling and enriching the vocabulary of a language is the lexical derivation. The subject of lexical derivation has always been of interest to linguists. The lexical derivation is an issue on which Georgian linguists have different views. Some linguists consider the derivational affixes to belong to morphology, while others them as a unit of lexicology. Indeed, derivational affix is the most important element that contributes to the enrichment of a language by deriving a new word. The lexical derivation in the Georgian language is carried out by adding prefixes, infixes, and suffixes to words. In Georgian, prefixes are called თავსართი (tavsarti/წინსართი:ts'inasarti), and prefixed words are derived by using them. In the Georgian language, suffixes are called ბოლოსართი (bolosarti), and suffixed words are derived by using them. Although they're used less than the other affixes, the infixes, called ჩასართი (chasarti), appear in Georgian as an internal derivation due to some phonetic events. Additionally, words are derived using markers that come both before and after the word. In this study, of the derived nouns grouped according to their meanings, the Possessive Affixes and Origin Affixes will be examined. Here, on which words and structures the examined affixes are added, the functions they acquire in line with the meaning they add to the words, and the changes in both the word and the affix's structure are explained with examples. In addition to helping Turkish students studying in the Department of Georgian Language and Literature, this study will also benefit researchers interested in Georgian linguistics.

Keywords: Georgian Language, Lexical Derivation, Prefix, Suffix, Infi

İlkiz ŞENEL

Ardahan Üniversitesi/Türkiye

Orcid:0000-0001-6831-9390

ilkizsenel@ardahan.edu.tr**Özet**

Dilin kelime hazinesini doldurmanın ve zenginleştirmenin en önemli kaynaklarından biri söz türetimidir. Sözcük türetimi konusu, dilbilimcilere her zaman ilgi çekici gelmiştir. Gürcü dilbilimciler için de sözcük türetimi farklı görüşlerin olduğu bir konudur. Bazı dilbilimciler, yapım eklerini morfolojiye ait görürken diğer dilbilimciler ise yapım eklerini sözcük biliminin bir birimi olarak kabul etmektedir. Nitekim yapım eki, yeni bir kelime türeterek dilin zenginleşmesine katkı sağlayan en önemli unsurdur. Gürcü dilinde kelime türetmeleri ön ek, son ek ve iç eklerin kelimelere eklenmesiyle yapılır. Gürcü dilinde kelimenin önüne eklenen ekler თავსართო (tavsarti/წიხსართო:tsinsarti) olarak adlandırılırken; ön ekler yardımıyla ön ekli kelimeler türetilmiş olur. Gürcücede kelimenin sonuna eklenen son ek ბოლოსართო (bolosarti) diye adlandırılan ekin yardımıyla da son ekli kelimeler türetilmektedir. Gürcüce de ჩასართო (chasarti) olarak adlandırılan iç ek ise kullanımının az olmasıyla beraber bazı fonetik olaylar sayesinde iç türeme olarak karşımıza çıkar. Ayrıca kelimenin hem önüne hem de sonuna gelen eklerle de kelimeler türetilmektedir. Bu çalışmada anlamlarına göre ayrılan türetilmiş isimlerden olan Aitlik Bildiren Ekler ve Köken Bildiren Ekler incelenecektir. Bu grupta incelenen eklerin hangi kelimeler ve yapılar üzerine geldiği, eklendiği kelimeye kattığı anlam doğrultusunda kazandığı işlevler, hem kelimenin hem ekin yapısında meydana gelen değişiklikler örneklerle açıklanmıştır. Bu çalışma Gürcü Dili ve Edebiyatı Bölümünde okuyan Türk öğrencilere yardımcı olmasının yanı sıra Gürcü dilbilimi konuları ile ilgilenen araştırmacılara da fayda sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gürcü Dili, Sözcük Türetimi, Ön Ek, Son Ek, Ön-Son Ek

ილქიზ შენელ

არდაჰანის უნივერსიტეტი, სოციალურ და ჰუმანიტარულ
მეცნიერებათა ფაკულტეტის დოქტორანტი, თურქეთი

Orcid:0000-0001-6831-9390

ilkizsenel@ardahan.edu.tr

აბსტრაქტი

ენის ლექსიკის შევსებისა და გამდიდრების ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი რესურსია სიტყვაწარმოება. სიტყვათა დერივაციის თემა ყოველთვის საინტერესო იყო ენათმეცნიერებისათვის. ქართველი ენათმეცნიერებისათვის სიტყვაწარმოებასთან დაკავშირებით განსხვავებული მოსაზრებები გააჩნიათ. ზოგი ლინგვისტი მიიჩნევს, რომ სუფიქსები მორფოლოგიას ეკუთვნის, ზოგი ენათმეცნიერი კი სუფიქსებს ლექსიკოლოგიის ერთეულად თვლის. სინამდვილეში, მაწარმოებელი სუფიქსი არის ყველაზე მნიშვნელოვანი ელემენტი, რომელიც ახალი სიტყვის წარმოებით ენის გამდიდრებას ხელს უწყობს. ქართულ ენაში სიტყვის წარმოება ხდება სიტყვის ფუძეზე პრეფიქსის, სუფიქსის და ჩასართი სუფიქსის დამატებით. მიუხედავად იმისა, რომ ქართულ ენაში სიტყვის წინ დამატებულ სუფიქსებს ეწოდება თავსართი (რეკომენდებულია წინსართი), პრეფიქსების დახმარებით წარმოიქმნება პრეფიქსიანი სიტყვები. ქართულში, სიტყვის ბოლოს დამატებული ბოლოსართის დახმარებით წარმოიქმნება ბოლოსართიანი სიტყვები. ჩასართი, რომელსაც ქართულად ჩასართი ეწოდება და იშვიათად გამოიყენება, მისგან სიტყვის წარმოება ხდება ზოგიერთი ფონეტიკური მოვლენის წყალობით. ამას გარდა, სიტყვები მიიღება სუფიქსებით, როგორც სიტყვის წინ, ისე სიტყვის ბოლოში დართვით. წინამდებარე კვლევაში, შინაარსის მიხედვით, განხილულ იქნება კუთვნილების და ფუძის აღმნიშვნელი სუფიქსები. ასევე, მაგალითების საშუალებით შესწავლილია სუფიქსთა ის ჯგუფი, რომელიც ერთვის სიტყვათა გარკვეულ ჯგუფს და სტრუქტურას და მათი დამატებით შეძენილი სიტყვის მნიშვნელობა. ახსნილია ის ცვლილებები, რომლებიც მომხდარია სიტყვაში სუფიქსების დამატებით და თვითონ, სუფიქსში მომცდარი ცვლილებები. ვფიქრობთ, წინამდებარე ნაშრომი დაეხმარება როგორც ქართული ენისა და ლიტერატურის სპეციალობის შესწავლით დაინტერესებულ თურქ სტუდენტებს, ასევე, გამოსადეგი იქნება ქართული ენათმეცნიერებით დაინტერესებულ მკვლევართათვის.

საკვანძო სიტყვები: ქართული ენა, სიტყვათწარმოება, წინსართი, ბოლოსართი, წინსართ-ბოლოსართი.

Giriş

Yeni bir kelime oluşturmak anlamına gelen sözcük türetimi, dilbilimde farklı şekillerde gerçekleştirilir. Bundan dolayı yapım eki dilin kelime hazinesini zenginleştirmektedir. Söz varlığını inceleyen dilbilim dalına, sözcük bilimi adı verilir (ბერძნ. *λεξιკον* "სიტყვისა" დალოგოს "მოდღერება" Yunanca *λεξικον* "kelime" ve *λογον* "bilim") ve söz varlığını farklı açıdan incelemektedir. Sözcüklerin ve deyimlerin anlamı, kökeni ve etimolojisi (kelimenin köken bilgisi) kelimenin adlandırılması, sözcük biliminin alanıdır. Söz varlığı dilin en çok değişen kısmıdır.

Gürcü dilbilimcilerinden A. Shanidze, L. Kvachadze, yapım ekini temel olarak morfolojiye ait kabul etmişlerdir. Diğer dilbilimcilerden olan Arn. Chikobava, V. Topuria, V. Zurabishvili, R. Gabechava vb. ise yapım eklerini sözcük biliminin bir birimi olarak göstermektedirler. Bu düşüncüyü destekleyen yabancı dilbilimcilerden: H. Paul, B. Naumani, O. Behageli, İ. Erbeni, K. Brinkmani gibi dilbilimciler ise gramer içeriğinin parçası olarak düşünmektedirler. Yapım ekinin sözcük bilimine ait olduğunu düşünenler ise V. Schmidt, V. Moçi ve diğer sözcük bilimcilerdir. Başka bir fikre göre ise, yapım eki yeni sözcükler türetilirken kurallarıyla incelenmekte ve sözcüklerin belirlenmiş örnekleri ve modelleri tarif edilmektedir. Bundan dolayı bu alan farklı disiplinlerden de faydalanır. İlgili alanı bir yandan söz dizimi diğer yandan ise morfolojinin alanına girer. Yapım ekinin süreci aynı zamanda sözün anlamına etki ettiği için sözcük bilimi ile de bağlıdır (Kühn, 1994:2).

Dilin kelime hazinesinin zenginleştirilmesinde en önemli kaynaklardan biri olan yapım eki ve ek türemesiyle oluşturulan kelimeler, dilin asıl kelime varlığından daha fazladır. Gürcü dilinde de, farklı birleşimlerle gerçekleştirilen sözcük türetmeleri oldukça fazladır; ancak bu türetmeler daha çok kelimeye eklenen ön ek ve son ekin vasıtası ile oluşan türetmelerdir. Türetme konusu incelenirken dikkat edilecek en önemli şey bir kelimeyi kök, gövde ve ek açısından doğru ayırmaktır. Eklerin yer ve görevini incelemek de önemlidir. Yapım eklerinin kelimelere eklenmesi

sonucunda yeni bir kelime türetilirken oluşan kelimedeki ses bilgisi açısından da zaman zaman değişiklikler görülmektedir.

Kelime tahlil edilirken; kök, gövde ve türeme eklerine göre tasnif edilir. *Kök*, kelimenin anlam taşıyan kısmıdır. კაც- (*k'ats-*) ve კაცურ- (*k'atsur-*) kök olmasıyla birlikte -ი(-*i*) bir anlam taşımamaktadır. -ი(-*i*) eki ismin სახელობითი (ismin yalın hali) hal çekim eki olmasının yanı sıra onların gramer şeklini belirtmektedir. Kök ve gövdeye eklenen unsurlar kelimeye yeni anlam ve gramer özellikleri katmaktadır. *Morfem*, kök ve gövdeye eklenen unsurlardır. Her türlü morfeme ise *ek* denir. Ek, Gürcü edebi dilinde სართი(*sarti*) olarak ifade edilir (ფეიქრიშვილი, 2010:7).

Gürcü edebi dilinde çeşitlilik arz eden ekler yerine göre პრეფიქსი(*p'repiksi/ön ek*), სუფიქსი(*supiksi/son ek*) ve ინფიქსი (*inpiksi/iç ek*) şeklindedir (ფეიქრიშვილი, 2010:8).

Genellikle köke eklenen iki ek: პრეფიქსი (*p'repiksi/ön ek*) ve სუფიქსი (*supiksi/son ek*) tir. Bu eklerin yabancı dilde karşılığı; კონფიქსი (k'onpiksi) ve ცირკუმფიქსი (tsirk'umpiksi) dir. Latin bir kelime olan კონფიქსი (k'onpiksi) “birlikte alınan” anlamına gelmektedir. კონფიქსი (k'onpiksi) iki აფიქსი'nin (apiksi) birleşimi olan პრეფიქსი (*p'repiksi*) ve სუფიქსი (*supiksi*) dir. İki morfem olmalarına rağmen bir görevleri vardır. მე-რძევ-ე (me-rdzev-e/sütçü) kelimesinde მე-ე (*me-e*) meslek gruplarının isimlerini türetirken; სა-ყურ-ე kelimesinde ise სა-ე (*sa-e*) görev bildiren isimleri türetir. პრეფიქსი (*p'repiksi/ön ek*) ekler yardımıyla ön ekli kelimeler türetilirken; სუფიქსი (*supiksi/son ek*) yardımıyla son ekli kelimeler türetilmektedir. კონფიქსი (k'onpiksi) sayesinde ise პრეფიქს-სუფიქსური yani hem ön ek hem son ek yardımıyla kelimeler türetilmiş olur (ფეიქრიშვილი, 2010: 9).

პრეფიქსი (*prepiksi/ön ek*), kökün önüne gelen ekler; Gürcü dilinde თავსართი (*tavsarti*) ya da წინასართი (*ts'inasarti*) olarak adlandırılır. Ön ek olarak; სა- (*sa-*), მე- (*me-*), უ- (*u-*), ანტი (*ant'i*) vb. ekler örnek olarak gösterilebilir. Kelimenin sonuna eklenen სუფიქსი (*supiksi/son ek*) ise Gürcücede ბოლოსართი (*bolosarti*) olarak ifade edilir. Bu ekler; იანი (*-ian*), -იერი (*-ier*), -ოსანი (*-osan*), -ობა/-ება (*-oba/-eba*), -ელი (*-el*), -ნარი (*-nar*), -დანი (*-dan*), -იზმი (*-izm*), -ა (*-a*), -აკ (*-ak*) vs. şeklindedir.

İç ek Gürcü dilinde bulunmamasıyla birlikte bazı fonetik olaylar sonucunda ünsüz ve iç ek olarak değişmektedir. ხნ-ავ-ს (*khn-av-s*) > ხნ-ვ-ა (*khn-v-a*) > ხნ-ვ-ა (*khn-v-a*) > ხვნ-ა (*khn-v-a*); ხრ-ავ-ს (*khr-av-s*) > ხრ-ავ-ა (*khr-av-a*) > ხრ-ვ-ა (*khr-av-a*) > ხვრ-ა (*khvr-a*) kelimesinde olduğu gibi -ავ(-

აქედან *ünlü düşmesi sonucu* ლ(l) ნ(n) რ(r)ünsüzlerinden sonra gelen -ვ(-v)ekininköke geçmesiyle iç ek yardımıyla türetme olmuştur (კვაჭაძე, 1969:97-103).

Kelime kökünden hem ön ek hem son ek yardımıyla yeni kelimeler de türetilir. Kelimenin hem önüne hem de sonuna gelen ekler; ნა-ერ(*na-er*), მე-ე(*me-e*), სა-ე(*sa-e*), სი-ე(*si-e*), უ-ურ(*u-ur*)/უ-ულ(*u-ul*), მო-ო(*mo-o*),უ-ო(*u-o*)vb. gibi ekleri örnek olarak verilmektedir.

Gürcü edebi dilinde türemiş isimler anlamlarına göre;ქონების (*konebisa/aitlik bildiren ekler*), კნინობითი (*k'ninobiti/küçültme-sevimlilik isimleri yapan ekler*), წარმომავლობისა (*ts'armomavlobisa/köken bildiren ekler*),უქონლობისა (*ukonlobisa/olumsuzluk bildiren ekler*), აბსტრაქტული (*abst'rakt'uli/soyut isimler*), დანიშნულებისა (*danishnulebisa/görev bildiren ekler*), წინა ვითარებისა (*ts'inavitarebisa/ön durum ekleri*), ხელობისა (*khelobisa/meslek bildiren ekler*), რიგობითი (*rigobiti/ sıra sayı yapan ekler*), წილობითი (*ts'ilobiti/kesir sayı yapan ekler*), გეოგრაფიული (*geograpiuli/coğrafi isim yapan ekler*), ხარისხისა(nitelik sıfatı yapan ek)vs. şeklinde sınıflandırılmaktadır (შანიძე, 1962:75).

Bu çalışmada Gürcü edebi dilinde var olan yapım eklerinden; aitlik(*ქონების სახელები*) ve köken bildiren(*წარმომავლობის სახელები*) ekler incelenip; örneklerle zenginleştirilmiştir.

Metotlar

Seçilen çalışma konusuna göre kitaplar ve sözlük gibi veri toplama araçlarından faydalanılmıştır. Bu çalışmanın temelini Gürcü dili ile ilgili yazılan gramer kitapları konuya cevaben birincil kaynak olarak kullanılmıştır. Süzülen bu bilgiler doğrultusunda çalışmanın amacına yönelik bilgilere saptanmış olup; çalışmanın temelini oluşturmuştur. Ulaşılan bilgilerle Aitlik Bildiren Ekler ve Köken Bildiren Ekler kendi içlerinde sınıflandırılarak örnek kelimelerle kullanımları ifade edilmiştir. Çalışma “*სახელთა ავტორი სიტყვაწარმოება ქართულ სალიტერატურო ენაში*” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Tartışma

Aitlik Bildiren Ekler (*ქონების სახელები*)

Eklendiği isme bir şeye sahip olduğu anlamı katan, aitlik eklerinin birkaç türetme eki vardır. Kelimenin sonuna eklenen bu ekler “-იან (-ian), -იერ (-ier), -ოსან (-osan), -ოვან (-ovan), -ედ (-ed), -ა(-a)”dır (შანიძე, 1962:76).

Birleşik bir ek olan-იან(-ian)eki; ივ-ან (*iv-an*) eklerinden alınarak -ივ-ან>-იან(*iv-an*>-*ian*)şeklini alan -იან(-ian) ekinin ikincioluşumu ise -ევ-ან(-*ev-an*)>-ეან(-*ean*)>-იან (-ian) biçimindedir.-ივ(-*iv*)kalıbı eskiმოქმედებოთი(*mokmedebiti/ismin vasita hali:-oo/-it*) hal ekidir. Bazı yapılarda şu şekildedir.მარცხენ-ივ (*martskhvn-iv/sol*), მარჯვენ-ივ(*marcvn-iv/sağ*). -ივ (-*iv*) ekinin ise diğer kullanım seçenekleri-ევ(-*ev*),-ოვ (-*ov*)’dur. -ივ (-*iv*), -ევ (-*ev*),-ოვ(-*ov*)eklerinden sonra gelen-ან(-*an*)ve-ერ (-*er*)kelimenin sonuna eklenen ekler dilde“-იან(-ian), -ოვან (-ovan),-იერ (-ier)”eklerinin yapısını oluştururlar (ჭუმბურძე, 2011:213).

-იან(-ian)eki kelimeyehahiplik anlamı katar.მიწ -იან-ი (*mits’-ian-i/topraklı*),კორდ-იან-ი (*k’ord-ian-i/çimenli*), ცხენ-იან-ი (*tskhen-ian-i/atlı*),ზოლ -იან-ი(*zol-ian-i/çizgili*),ფევილ -იან-ი (*pkvil-ian-i/unlu*) gibi türetmeler örnek olarak gösterilmektedir.

-იან(-ian) eki ünlü ile biten köklerin yanında ünsüz ile biten köklere de gelerek türetilir.-ა (-a)ve-ე (-e)ünlü ekleri ile biten köklere -იან(-ian) eki eklenirken köke, ünlü ek düşerek türetme yapılır. Örneğin;თმა(*tma/saç*) >თმ -იან-ი (*tm-ian-i/saçlı*), მზე(*mze/güneş*)>მზ-იან-ი (*mz-ian-i/güneşli*) şeklinde türetilir.-ო (-o)ve -უ(-u) ekleri ile biten köklü isimler, edebi Gürcücede hal çekimi sırasında düşmeye uğramaz. Bu gibi kelimelere gelen -იან(-ian) eki de düşmeye uğramadan kelimeye eklenerek; türetme yapılır.

Ünsüz ile biten köklere ünlü ile başlayan eklerin eklenmesi ile daralma görülmektedir. Bu daralma ek eklenirken de aynı şekilde devam etmektedir. კედელი (*k’edeli/duvar*)>კედლ-იან-ი (*k’edl-ian-i/duvarlı*), ატამი(*at’ami/seftali*)>ატმ-იან-ი (*at’m-ian-i/seftalili*)ve aynı daralma olayını;პეპელა (*p’ep’ela/kelebek*)>პეპლ-იან-ი (*p’ep’l-ian-i/kelebekli*), ტომარა(*t’omara/çuval,torba*)>ტომრ-იან-ი (*t’omr-ian-i/çuvallı,torbalı*) vb. gibi kelimeler için de söyleyebiliriz. Bu gibi kelimeler aynı zamanda Gürcü dilinde hal çekimi sırasında da düşmeye uğrayarak çekimlenmektedir.

-იერ(-*ier*)//-იელ(-*iel*)ekinin kullanımı ძლ-იერ-ი(*dzl-ier-i/kuvvetli, güçlü*),ნაყოფ-იერ-ი (*nakop-ier-i/verimli, bereketli*), ნიჭ-იერ-ი (*nich-ier-i/yetenekli; zeki*), გონ-იერ-ი(*gon-ier-i/zeki, akilli*),გან-იერ-ი(*gan-ier-i/geniş;enli,bol*),ღონ-იერ-ი(*ğon-ier-i/güçlü, kudretli, kuvvetli*),წეს-იერ-ი (*ts'es-ier-i/terbiyeli, edepli,onurlu, dürüst*)vb. kelimelerde görülebilmektedir.

-იერ(-*ier*) eki hem de fiil köklerinden kelimeler türetmektedir. მშ-იერ-ი (*msh-ier-i/aç;acıkmış;aç kalan*), შვენ-იერ-ი (ჰ-შვენ-ის; sonra მ (-*m*) nın eklenmesiyle ; მ-შვენ-იერ-ი(*m-shven-ier-i/çok güzel, fevkalade güzel ;şık; ala*), ლმობ-იერ-ი (*lmob-ier-i/iyi kalpli, yumuşak kalpli; yufka yürekli*), ყნოს-იერ-ი (*knos-ier-i/kokulu*), ცბ-იერ-ი (*tsb-ier-i/kurnaz*), *მე-ხს-იერ-ი(*me-khs-ier-i*) (buradan; მეხსსიერება(*mekhsiereba/ bellek(-ği),hafıza;zihin*), მე-ცნ-იერ-ი (*me-tsn-ier-i/alim, bilim adamı*), წად-იერ-ი (*ts'ad-ier-i/çok istekli*) (buradan; წადიერება(*Tadiereba*)), კადნ-იერ-ი (*k'and-ier-i/küstah, kaba, edepsiz, nezaketsiz; utanmaz*) (ი-კადრ-ა; *კადრ-იერ-ი (*Kadr-ier-i*) -- კადნ-იერ-ი (*Kand-ier-i*) şeklinde türetilir (Shanidze, 1962: 77).

-იერ(-*ier*)eki bugün artık yeni isimleri türetme gücüne sahip değildir. Bu ekin yerini bu yönüyle -იან(-*ian*)eki almaktadır. İsmi kökünde bulunan -რ(-*r*)ünsüzü -იერ(-*ier*)ekinin eklenmesi ile -რ(-*r*)ünsüzünün yerini -ლ(-*l*)ünsüzü almasıyla birlikteoluşan-იერ(-*ier*)>-იელ(-*iel*)eki ayrıklaşma (disimilasyon) durumundan dolayı -იელ(-*iel*)şeklinde karşımıza çıkmaktadır.Örneğin; ხორცი(*khortsiet*)kelimesinin kökünde bulunan -რ(-*r*)ünsüzü-იერ(-*ier*)türetme eki kelimeye eklendiği zaman türetilen yeni kelimedisimilasyona uğrayarak; ხორციელ-ი (*khorts-iel-i/bedeni,fiziksel*) şeklini almaktadır.

-ოსან (-*osan*)eki, bir şeyi taşıyan ya da ait olduğunu gösteren ektir. Örneğin, მედალ -ოსან-ი (*medal-osan-i/madalya sahibi, madalya almış*),წვერ -ოსან-ი (*ts'ver-osan-i/sakallı*), რქ-ოსან-ი (*rk-osan-i/boynuzlu*), ცხენ-ოსან-ი (*tskhen-osan-i/binici, atlı; süvari*) şeklindedir.

Birkaç isimde görülen -ოვან(-*ovan*)eki; ასაკ -ოვან-ი (*asak-ovan-i/yaşlı*), ბალახ -ოვან-ი (*balakh-ovan-i/otsu*), ზეთ-ოვან-ი (*zet-ovan-i/yağlı*), კლდ-ოვან-ი (*kld-ovan-i/kayalık (-ği)*), kayacık (-ği))vb. şeklinde türetilir. Bazı köy isimlerine de -ოვან(-*ovan*) eki gelerek türetmeler olmaktadır.ლელ-ოვან-ი (*lel-ovan-i*), თელ-ოვან-ი (*tel-ovan-i*),ვაშლ-ოვან-ი (*vashl-ovan-i*), გორ-ოვან-ი (*gor-ovan-i*) (შანიძე,1962: 77).

Sahip olma işlevi birkaç eski Gürcü kelimeye bulunuyor; ვარსკლავ-ედ-ი (*Varsklav-ed-i/takım yıldızı*), შვიდწლ-ედ-ი (*shvidts'l-ed-i/yedi yıllık*), მრავალკუთხ-ედ-ი

(*mravalkutkh-ed-i/çok köşeli*), წინამორბ-ედ-ი (*ts'inamorb-ed-i/önceki, önce*) gibi örnekler verebilir (ჭუმბურიძე, 2011: 216).

-ა(-a)ekinin kelimeye kattığı aitlik anlamı, belli isimlerde görülmektedir. ორპირ-ა(*orpir-a/iki yüzlü*),ნამცეც-ა(*namtsets-a/minik,minicik*), ქალაბიჭ-ა(*kalakbich-a/erkeksi*), ცალფეხ-ა (*tsalpekh-a/tek ayaklı*),წითელ-პერანგ-ა (*ts'itel-perang-a/ kırmızı t-shirtli*), შავ-ტარ-ა დანა (*shav-t'ar-a dana/siyah saplı bıçak*),სქელ-კისერ-ა (*skel-kiser-a/kalın boyunlu*), ცალ-თვალ-ა (*tsal-tval-a/tek gözlü*), ორფეხ-ა (*orpekh-a/iki ayaklı*), ცხრა-ფეხ-ა (*tskhra-pekh-a/dokuz ayaklı*), ას-ფურცელ-ა (*as-purtel-a/ yüz sayfalı*)verilen kelimelerde görüldüğü gibi, böyle ekler sıfatın ya da sayı sıfatının önüne gelmektedir. Bu türetme eki benzerlikleri göstermek için de kullanılmaktadır. Benzerlik renkte, şekil ya da başka bir özelliğe göre olabilmektedir.ქერ-ა (*ker-a/sarı:ქერისფერი:keris peri/arpa rengi*), სვილ-ა (*svil-a/çavdar: სვილისფერი: svilis peri/ çavdar rengi*), შვიანდ-ა (*shviand-a/kızılçuk:შვიანდისფერი: shvindis peri/ kızılçuk rengi*), ღვინ-ა (*ğvina/ღვინისფერი:ğvinis peri/şarap rengi*),წითელ-ა (*ts'itela/kızamık(hastalık)*), მაყვალ-ა (*makvala/kadın ismi*) (შანიძე, 1962: 77).

-იან(-ian),-იერ(-ier),-ოვან(-ovan),-ა(-a)aitlik son ekleri,genellikle isimden türemiş sıfatlar(*მიმართებით ზედსართავ/mimartebitzedsartav*) türetir. შვილიანი ქალი (*shvilianikali/çocuklu kadın*), ძლიერი კაცი (*dzlierik'ati/güçlü adam*), მხცოვანი მეცნიერი (*mkhtsovani metsnieri/saygıdeğer bilim adamı*), ლურჯთვალა ია (*lurcatvalaia/mavi gözlü menekşe*).-ოსან (-osan), -ედ(-ed)ekleri iseisme gelmektedir.Bazen farklı bir isim anlamı da taşımaktadır. მანდილოსანი შემობრძანდა, ავაგოთ სამკუთხედი ...ლურჯთვალა იას ვხედავ (Mavi gözlü menekşeye bakıyorum) “ლურჯთვალა” ზედსართავი სახელი (*zedsartavi sakheli/sıfat*) ve ლურჯთვალა მმომხიბლა (Maviş beni cezp etti)“ლურჯთვალა”არსებითი სახელია (*arsebiti sakheli/isim*).

2.5.4. Köken BildirenEkler (წარმომავლობის სახელები)

Köken isimlerin türetme ekleri “-ელ (-el), -ურ (-ur), -იურ (-iur), -დელ(-del), -ეულ (-eul), -მდელ (-mdel)”olarak ifade edilen eklerden; en yaygın olarak kullanılan -ელ (-el)ve-ურ(-ur) eklerdir (ჭუმბურიძე, 2011: 224).

İnsanların kökenini ve nereli olduğunu gösteren -ელ (-el) ekine; ავსტრი -ელ-ი (*Avstri-el-i/Avusturyalı*), თბილის -ელ-ი (*Tbilis-el-i/Tiflisli*), ქალაქ-ელ-ი (*kalak-el-i/şehirli, kentli*), სოფელ-ელ-ი (*sopl-el-i/köylü, köy adamı*) gibi kelimeleri örnek olarak verilebilir (ჭუმბურიძე, 2011: 224) Basit isimlere eklenmesin yanı sıra -ელ(-el) eki; უცხოპლანეტ-ელ-ი (*utskhoplanet-el-i/uzaylı*), ზემოუბნ-ელ-ი (*zemoubn-el-i/yukarı mahallede yaşayan kişi*) gibi birleşik isimlere de eklenmektedir.

Eski Gürcücede მ-ელ (*m-el*) ekleriyle türetilirken günümüz Gürcücesinde -ელ (-el) ekiyle türetilmektedir. Eski Gürcücede ; მ-ევვიპტ-ელ-ი (*m-egvipt-el-i*) kelimesi şimdi ise ევვიპტ-ელ-ი (*egvipt-el-i*) şeklinde türetilmektedir. -ის (-is) ve -ეთ (-et) eklerin yerine eskiden -ელ (-el) eki kelimeye eklenerek türetilirdi. შინდ-ის-ი (*Shind-is-i*) Tiflis yakınında bulunan köy isimleri (Kocra yolunun sağ ve solu) orda yaşayanlar onlara, წავკ-ის-ელ-ებ-ი (*Ts'avk-is-el-eb-i*) ve შინდ-ის-ელ-ებ-ი (*Sh'ind-el-eb-i*) olarak değil, წავკ-ელ-ები (*Ts'avk-el-ebi*) ve შინდ-ელ-ები (*Shind-el-ebi*) demektedirler. Kartli'de köy olan ურბანი (*urbani*) kelimesinden bugün de უბრნ-ელ-ი (*ubrn-el-i*) olarak söylenmektedir. არად-ეთ-ი (*Arad-et-i*) ve დუშ-ეთ-ი (*Dush-et-i*) köy isimleri დაარად-ელ-ი (*Arad-el-i*) ve დუშ-ელ-ი (*Dush-el-i*) şeklinde türetilerek ifade edilir. Kaheti ve İmereti'de herkes tarafından bilinen kullanım ise კახ-ელ-ი (*Kakh-el-i*), იმერ-ელ-ი (*İmer-el-i*) şeklindedir (შანიძე, 1962:78).

Kelimenin kökünde bulunan -ის (-is) ve -ეთ (-et) ekleri, çoğuzaman-ელ (-el) türetmeekinin eklenmesi durumundaki limesdedüşme görülmemektedir. Bu kullanım şekli eski Gürcücede de düşmeye uğramadan türetilirdi. ტფილ-ელ-ი (*Tpil-el-i*), ქუთათ-ელ-ი (*Kutat-el-i*), მანგლ-ელ-ი (*Mangl-el-i*), ბოლნ-ელ-ი (*Boln-el-i*), ტბ-ელ-ი (*Tb-el-i*) gibi verilen kelimeler günümüz Gürcücesinde ise; თბილის-ელ-ი (*Tbilis-el-i*), მანგლის-ელ-ი (*manglis-el-i*), ბოლნის-ელ-ი (*bolnis-el-i*), ტბეთ-ელ-ი (*Tbet-el-i*) vb. şeklinde türetilir (შანიძე, 1962: 78).

Akım temsilcilerini/taraftarlarını da ifade etmek için kullanılan -ელ (-el) eki; ლენინ-ელ-ი (*Lenin-el-i*), სტახანოვ-ელ-ი (*St'akhanov-el-i*), ფეხბურთ-ელ-ი (*Pekhburt-el-i*) gibi türetmelerle kullanılır.

-მდელ (-mdel) eki, -მდე (-mde) edatı ve -ელ (-el) ekinin bir araya gelmesiyle oluşan bu ek-მდე-ელ-ი (-mde-el-i) > -მდელ-ი (-mdel-i) şeklindedir. რევოლუცია-მდელ-ი (*revolutia-mdel-i/inkılaptan önceki, evvelki*), წვევა-მდელ-ი (*ts'veva-mdel-i/asker adayı, askere çağrılacak; celp eri*)

gibi örnekler karşımıza çıkar. Kökü ünsüzle biten isimlere-მდე (-*mde*) eki eklenirken -მდე(-*mde*) ekinden önce kelimeye -ა(-*a*) eki getirilir. Bu -ა (-*a*) eki ise isimingვითარებითი (*ismin eşitlik hali*) hal eki olan -ად (-*ad*)ekinden kalan-ა(-*a*) ekidir.ომ-ა-მდელ-ი (*om-a-mdel-i/harpten/savaştan önceki,harpten/savaştan evvelki*) >ომ-ად-მდელ-ი (*Om-ad-mdel-i*) gibi türetilir (ჭუმბურიძე, 2011:225).

-ურ (-*ur*)eki de-ელ (-*el*) eki ile aynı işleve sahip olup;insanların nereden geldiğini belirtmektedir.ქალაქ-ურ-ი (*kalak-ur-i/şehir -(s)i, şehir*), სოფლ-ურ-ი (*sopl-ur-i/*), გორ-ულ-ი (*Gor-ul-i/*), ამერიკ-ულ-ი(*Amerik'-ul-i/Amerika —(s)i , Amerikan*), ქართლ-ურ-ი (*Kartl-ur-i/*), ჩინ-ურ-ი (*chin-ur-i/Çin —(s)i*), კახ-ურ-ი (*K'akh-ur-i/*), იაპონ-ურ-ი (*İap'on-ur-i/*), ინგლის-ურ-ი (*İnglis-ur-i/*). Eski kelimelerin kökünde bulunan-რ (-*r*)ünsüzü, bu gibi kelimelere-ურ (-*ur*) eki eklendiği zaman-ურ (-*ur*) ekinde bulunan -რ (-*r*)ünsüzü -ლ(-*l*)ünsüzü ile değişerek -ულ (-*ul*) ekine dönüşür. Bu değişim olayına *ayrıklaşma* yani *disimilasyond*enir. Bu ses olayına; სპარს-ულ-ი (*Spars-ul-i/Fars -(s)i; Farisî*), შვეიცარ-ულ-ი (*Shveitsar-ul-i/İsviçre -(s)i*), იმერ-ულ-ი (*İmer-ul-i*), ამერიკ-ულ-ი(*Amer-ik'-ul-i/*) gibi kelimelerörnek olarak verilir. ქართლ-ი (*Kartl-i*) kelimesine gelen -ურ (-*ur*) eki,kendini koruyarakdisimilasyona uğramadan ქართლ-ურ-ი (*Kartl-ur-i*) şeklinde türetilir.

-ურ(-*ur*)eki aynı zamandaherkes tarafından kullanılan zarftan oluşan isimleri de ifade eder .სად-ურ-ი (*sad-ur-i/nereli*), აქა-ურ-ი(*aka-ur-i/buralı*), მანდა-ურ-ი (*manda-ur-i/*), იქა-ურ-ი (*ika-ur-i/oralı*) hem canlı hem de cansızlar için kullanılmaktadır (შანბიძე, 1962: 78).

Benzer şekilde, durumdan bağımsız olarakგური-ულ-ი (*Guri-ul-i*) den:“გურულიკაცი” (Guruli Kati/ Guruli Adam , გურული სიმღერა (Guruli Simğera/Guruli Şarkı)bu durum insanlar için kullanılırken türetme bu şekilde ifade edilir.გური-ელ-ი (*Guri-el-i*) isesadece Gori'nin eski soylarına aittir. Aynı zamanda ქუთათ-ურ-ი (*Kutat-ur-i*) kullanımı kabul görürken; ქუთათ-ელ-ი (*Kutat-el-i*)ifadesi de yanlış olmaktadır (შანბიძე, 1962: 78).

-ურ (ულ) eki soyadlarının türetilmesinde de ; ბექა-ურ-ი (*Beka-ur-i*), ცაბა-ურ-ი (*Tsaba-ur-i*), წიკლა-ურ-ი (*Ts'ik'la-ur-i*), გოგოლა-ურ-ი (*Gogola-ur-i*), ლომა-ურ-ი (*Loma-ur-i*), გომელა-ურ-ი (*Gomela-ur-i*)vs. ჭინჭარა-ულ-ი (*Chinchara-ul-i*), თურმანა-ულ-ი (*Turmana-ul-i*),ქერა-ულ-ი (*Kera-ul-i*)vs. örneklerdeki gibikullanılmaktadır.-ურ (-*ur*) /-ულ (-*ul*)ekiinsanların nereli olduğunu göstermesinin yanı sıra aynı ek diğer isim ile ilgili konunun niteliklerini

belirterek;კაც-ურ-ი (*k'ats-ur-i/adamca*), ქალ-ურ-ი (*kal-ur-i/kadınlık,kadınsı,kadınca*), ბავშვ-ურ-ი (*bavshv-ur-i/çocukça,çocuksu*), მგლ-ურ-ი (*mgl-ur-i/kurt-(s)i,kurt*), მხეც-ურ-ი(*mkhets-ur-i/canavarca,vahşice*); მხატვრ-ულ-ი (*mkhat'vr-ul-i/sanat(-s)i,sanatlı*) vb.örnek kelimelerde görüldüğü gibi -ურ (-ur)eki genellikle sıfat eki olarak kelime türetmektedir (ჭუმბურიძე, 2011:226).

Köken isimler türetilirken “-იურ (-iur),-ეულ (-eul),-დელ(-del)” gibi eklerden de faydalanılmaktadır. Ayrıklaşma (disimilasyon)ses olayı ile -იურ (-iur) eki -იულ (-iul)ekine dönüşür. Kelime, isim hal çekimine uğradığı zaman da ya düşme ya da daralma ses olayları görülmektedir. Bazı eklemelerde aynı ses olayları yaşanmaktadır. წელ-იურ-ი,მზე-იურ-ი,წრე-იულ-ი gibi kelimelerde türetme; წელ-ი (*ts'el-i/yıl,sene,yaş*)/ წლ-იურ-ი (*ts'l-iur-i/yıllık,senelik*), მზე (*mze/güneş*)/ მზ-იურ-ი (*mz-iur-i/güneşli*),ცა (*tca/gök,gökyüzü*)/ ც-იურ-ი (*ts-iur-i/gökçe,semavi*), წრე (*ts're/daire,teker,çember*)/ წრ-იულ-ი (*ts'r-iul-i/dairesel,dairevi*) şeklindedir.

İki ekle beraber kullanılan-იურ (-iur) eki türetilirkenივ (+ur)eklerinden oluşan -იურ(-iur) ekinin ilk kısmı olan -ივ (-iv)eki eski hal eki, ikinci ek ise yukarıda bahsettiğimiz-ურ (-ur)ekidir.წლ-იურ-ი (*ts'l-iur-i/*), ქვეყნ-იურ-ი (*kvekn-iur-i/*), მზ-იურ-ი (*mz-iur-i/*),ც-იურ-ი (*ts-iur-i/*)vs.onların yerine:წლ-ივ-ურ-ი,*ქვეყნ-ივ-ურ-ი,*მზ-ივ-ურ-ი,*ც-ივ-ურ-ი) gibi kelimeler bu ekin kullanımında karşımıza çıkar.Ayrıklaşma (disimilasyon) ses olayı ile -ურ(-ur)eki-ულ(-ul) ekine dönüşerek “ივ-ურ-იურ/-იულ” şeklini alarak türetmeler meydana gelir. Gürcü diline yerleşmiş olan yabancı kelimelerde de türetme aynı şekilde olmaktadır.აქტ-იურ-ი (*akt'-iur-i** აქტ-ივ-ურ-ი/aktif,etkin), პას-იურ-ი(*p'as-iur-i**პას-ივ-ურ-ი/pasif;hareketsiz), პოზიტ-იურ-ი (*p'ozit'-iur-i** პოზიტ-ივ-ურ-ი/pozitif,olumlu), იმპერატ-იულ-ი (*imp'erat'-iul-i** იმპერატ-ივ-ულ-ი/emredici) vb. yabancı kelimelerdeki türetme örnek kelimelerdeki gibidir (მანბიძე, 1962: 79).

Oluşumuna göre birleşik olan -ეულ (-eul)eki; ევ-ულ(*ev-ul*)>ეულ (*eul*)şeklini alır.Özel isimlerde de kullanılan bu ek, ნანა-ს-ეულ-ი (*Nana-s-eul-i*), გიორგ-ის- ეულ-ი (*Giorg-is-eul-i*) vb. şekilde türetilir. დედ-ის-ეულ-ი (*ded-is-eul-i/ annesinin*), მამ-ის-ეულ-ი (*mam-is-eul-i/baba(-s)i*), წინაპრ-ის-ეულ-ი (*ts'inap'r-is-eul-i*) verilen kelimelerinkökünde bulunan ismin ნათესაობითი (*ismin ilgi hali:-ის/-is*) hal ekinin eklenmesiyle türetme yapılır. İyelik zamirlerinde ise türetme ჩემ-ეულ-ი(*chem-eul-i/benim*), მის-ეულ-ი(*mis-eul-i/onun*),ჩვენ-ეულ-ი(*chven-eul-i/bizim*) vb.şeklinde olur (ჭუმბურიძე, 2011:227). -ეულ (-eul)ekieylemin alanını genişleterek farklı türdeki öğeleri de türetmek için kullanılır. ხილ-ეულ-ი (*khil-eul-i/meyveler*), თევზ-ეულ-

ი (*tevz-eul-i/balıklar*), ბოსტნ-ეულ-ი (*bost'n-eul-i/sebzeler*), პურ-ეულ-ი (*p'ur-eul-i/ekmekler*), შალ-ეულ-ი (*shal-eul-i/yün*), ბეწვ-ეულ-ი (*bets'veul-i/kürkler*), ვერცხლ-ეულ-ი (*vertskhl-eul-i/gümüşler*), ოქრო-ეულ-ი (*okro-eul-i/altınlar*), ტკბილ-ეული (*tk'bil-eul-i/tatlılar*) vs. Örneğin, ხილეულია (*khileulia/meyveler*): ვაშლი (*vashli/elma*), მსხალი (*mskhali/armut*), ატამი (*at'ami/şeftali*), ყურძენი (*kurdzeni/üzüm*) vs; თევზეულია (*tevzeulia/balıklar*): ორაგული (*oraguli/som balığı, somon*), ზუთხი (*zutkhi/mersin balığı*), ლოქო (*loko/yayın*), ხრამული (*khramuli/saribalık(ğı)*), გელაქნური (*gelaknuri*), ფიჩხული (*pichkhuli*) vs (შანიძე, 1962:129).

Genellikle türlere topluluk anlamı katarken -ეულ(-*eul*) ekine -ობა(-*oba*)eki de eklenerek türetme yapılır. თევზ-ეულ-ობა (*tevz-eul-oba/balıklar*), ვერცხლ-ეულ-ობა (*vertskhl-eul-oba/gümüştan yapılan takılar, eşyalar*), ტკბილ-ეულ-ობა (*t'k'bil-eul-oba/tatlılar*) vs. şeklinde türetilir. Kelimenin sonuna eklenen -ეულ (-*eul*) eki sayı da ifade etmektedir. ათ-ეულ-ი (*at-eul-i/onluk*), ას-ეულ-ი (*as-eul-i/bölük(-ğü)*), ათას-ეულ-ი (*atas-eul-i/tabur*) hem de ღირს-ეულ-ი (*ğirs-eul-i/onurlu, şerefli; erdemli*), შორ-ეულ-ი (*shor-eul-i/uzak, çok uzak, uzaktaki*) gibi kullanımları da vardır (შანიძე, 1962:79).

-ელ (-*el*)eki ile ilişkili/bağlantılı olan-დელ (-*del*)eki A.Şanidze'ye göre ilk kısmı დ- (*dğ*) dan alarak დ-ელ-ი (*dğ-el-i*) şeklinde oluşmaktadır (ჭუმბურიძე, 2011:225). Kelimelerin zamanlarını ifade etmek için kullanılan -დელ (-*del*)ekine; გუშინ-დელ-ი (*gushin-del-i/dünkü geçen günkü*), შარშან-დელ-ი (*sharshan-del-i/geçen yılki*), წელან-დელ-ი (*ts'eğan-del-i/deminki*), უწინ-დელ-ი (*uts'in-del-i/önceki, evvelki; geçmiş*) gibi örnekler verilir. Bu kelimeler analogik olarak, ნ (*n*)ünsüzü köklere de dahil edilerek ნ-დელ-ი (*n-del-i*) şeklinde türetilmektedir. ხვალ-ი-ნ-დელ-ი (*khval-i-n-del-i/yarınki*), დღე-ი-ნ-დელ-ი (*dğe-i-n-del-i*) დღე-ვ-ა-ნ-დელ-ი (*dğe-v-a-n-del-i/bugünkü; bugün, şimdiki*) (შანიძე, 1962:79).

Sonuç

Söz türetimi, söz varlığını zenginleştirmenin yanında yeni yapılarda türettiği görülmektedir. Bu eklerden bazıları herhangi bir ses olayına uğramadan eklenirken bazı ekler ise benzeşme (asimilasyon-ასიმილაცია) ve ayrıklaşma (disimilasyon-დისიმილაცია) gibi ses olaylarına uğrayarak türetilir. Bu ses olaylarına uğrayan ekler aşağıdaki tabloda açıkça belirtilmektedir.

ქონა-ვლის სახელები	Aitlik Ekleri	Ses Olayı Sonucu Değişen Ekler	Oluşumuna Göre Birleşik Ekler	წარმოშულ ობის სახელები	Köken Ekleri	Ses Olayı Sonucu Değişen Ekler	Oluşumuna Göre Birleşik Ekler
-იან	-ian	∅	-ივ-ან>- იან şeklinde oluşur.	-ელ	-el	∅	∅
-იერ	-ier	-იერ> -იელ eki ayrıklaşma (disimilasyon)	ივ-ერ >იერ şeklinde oluşur. (A.Shanidz e,T.Gamgr elidze ve G.Maçavar iani'ye göre)	-ურ	-ur	Ayrıklaşma (disimilasyon)s es olayı ile - ურ eki - ულ ekine dönüşür.	∅
-ოსან	-osan	∅		-დელ	-del	∅	დ-ელ birleşik olan bu türetme eki, ilk kısmını დდ- dan alarak (დდ-ელ-ი) oluşur.

-ოვან	-ovan	∅	ოვ- ანშეკლდე ოლურ. (B. Corben adze, M. Ko badzeve M. Beridze' ye göre)	-ეულ	-eul	∅	-ეულ birleşik olan bu türetme eki. ევ-ულ> ეულ შეკლდე ოლურ.
-ედ	-ed	∅	∅	-იურ	-iur	Ayrıklaşma (disimilasyon) olayı ile - იურ eki - იულ შეკლდე alır.	-იურ eki türetilirken iki ekle beraber kullanılır. იგ+უ რ-იურ dönüşür
-ა	-a	∅	∅	-მდელ	-mdel	∅	მდე-ელი> მდელ-ი შეკლდე олур.

Bu çalışmada her ekin kendine özgü kullanım yapısı, kelimeye kattığı anlam ve kelimeye eklenerek türetme şekillerindeki farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Gürcü dilinde bazı ekler aynı anlamı ifade etse de her kelimeye aynı ekler getirilerek türetme yapmak imkânsızdır. Bu yönüyle eklerin ezber yoluyla öğrenme şeklini etkisiz kılar. Gürcü dilini öğrenmek isteyenlerin bu eklerin ne şekilde kullanıldığını öğrenmeleri ancak hangi kelimelere eklendiğini bilmeleri ile mümkün olacaktır.

Kaynakça

- shanidze, a. (1980). *kartuli enis gramat'ik'is sapudzvebi*, tbilisi. (შანიძე, ა. (1980). *ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები*, თბილისი).
- shanidze, a. (1962). *kartuli enis gramat'ik'a I*, tbilisi. (შანიძე, ა. (1962). *ქართული ენის გრამატიკა I*, თბილისი).
- k'vach'adze, l. (1969). *kartuli ena. nats'ili I*. tbilisi: "ganatleba". კვაჭაძე, ლ. (1969). *ქართული ენა. ნაწილი I*. თბილისი: "განათლება".
- peikrishvili, zh. (2010). *kartuli enis morpologia*, kutaisi. (ფეიქრიშვილი, ჟ. (2010). *ქართული ენის მორფოლოგია*, ქუთაისი).
- ch'umburidze, n. (20110). „*sit'qvats'armoeba*.“ tanamedrove kartuli enis morpologia salit'erat'uro ena (red. giorgi gogebashvili). arn.chikobavas sakhelobis enatmetsnierebis inst'it'ut'i. tbilisi, gv.211-245. (ჭუმბურიძე, ნ. (20110). „*სიტყვაწარმოება*.“ თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია სალიტერატურო ენა (რედ. გიორგი გოგებაშვილი). არნ.ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი. თბილისი, გვ.211-245).
- İlkiz, Şenel. (2019). *სახელთა ავიესური სიტყვაწარმოება ქართულ სალიტერატურო ენაში*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Düzce.
- Kühn, I. (1994). *Lexikologie*. Eine Einführung. Tübingen.

JOHN MILTON: ON HIS BLINDNESS AND HIS CONCEPT OF SERVICE**ჯონ მილტონი: მისი სიბრმავისა და მისი მომსახურების კონცეფციის შესახებ****EDWARD R. RAUPP**

Ph.D., Professor and Director of the Center for Foreign
Languages at Gori State Teaching University, Gori, Georgia

ORCID:0000-0001-5147-7835

edraupp@gmail.com

+995 599 11 66 56

Abstract

Although it is *Paradise Lost* that receives much of the attention from scholars of John Milton, his most often quoted words may well be the last line of his Sonnet XIX, *When I consider how my light is spent*. That last line is, “They also serve who only stand and wait.” The key to understanding the essence of the sonnet is to understand the contentious issue of salvation that divides the Roman Catholic Church from those who “protest” against the church and argue for reform, from the followers of Martin Luther in the 16th century to the Puritans of Milton’s 17th century. This study samples the literature addressing Milton and his life and times, as well as critical comment on the sonnet, but it goes deeper, using close reading of the sonnet itself. The issue in contention is whether, as Catholic church doctrine maintains, “good works” are sufficient for salvation, or, as Luther claims, justification is by faith alone. What we find in Milton is something new, which is that faith is primary, but that the faithful will perform good works as a matter of obedience to God’s commands. When Milton loses his physical sight, he gains spiritual light, which he expresses in the sonnet. His use of the Parable of the Talents raises the question of whether being blind is an excuse for not using his talent as a writer to praise God. The last line of the sonnet answers that question.

Keywords: John Milton, sonnets, blindness, service**Introduction**

In a typical university syllabus for the study of the works of John Milton, the focus and most of the class time and study assignments will center on *Paradise Lost* (MIT, 2020). This should not be a surprise, as that work is widely considered “The greatest epic poem in the English language” (Ramm, 2017). This paper has no quarrel with those for whom *Paradise Lost* best represents the work of John

Milton. Instead, we choose to examine another of Milton's works, one of the most famous poems in the English language (Robins, 1956). and most assuredly one of the most often quoted lines of English poetry, the last line of his Sonnet XIX (Orgel & Goldberg, 2008, p. 81, as Sonnet 16):

When I consider how my light is spent,
Ere half my days, in this dark world and wide,
And that one Talent which is death to hide
Lodged with me useless, though my Soul more bent

To serve therewith my Maker, and present
My true account, lest he returning chide;
"Doth God exact day-labour, light denied?"
I fondly ask. But patience, to prevent

That murmur, soon replies, "God doth not need
Either man's work or his own gifts; who best
Bear his mild yoke, they serve him best. His state
Is Kingly. Thousands at his bidding speed

And post o'er Land and Ocean without rest:
They also serve who only stand and wait.

In our close reading of that line, we examine the first of the three verbs and explore both the implications of that word and some inferences based on what we know about the life of John Milton and, in particular, the dictates of his religion. It remains for another time to examine the other two verbs in that line. Our interest in this study is the word "serve," and we intend to explore both the definition (Etymology, 2020) and Milton's concept of what it means to serve.

The Research Question

The research question here is, How does Milton intend for his readers to understand his blindness and the concept of service in light of his own religious beliefs?

Throughout the sonnet, the motif is clearly Milton's relationship to his God, specifically one in which the speaker is a servant of his Maker. That relationship appears to derive from Jesus' Parable of the Talents in Matthew 25:14–30 (Robins, 1956, p. 362; Haskin, pp. 29-53; Herron, pp. 23-28), and the context, from the first line of the sonnet, is Milton's blindness, which was total at the time of his writing in 1655. Urban (2004) writes, "...while a fair amount of Milton criticism has discussed the poet's fascination with the Parable of the Talents ...surprisingly little has addressed his proclivity to think of himself as a version of the unprofitable servant" (p. 1). Milton asks how he can serve God with his talent of writing given that his sight is gone. His readers, then, are similarly encouraged to ask themselves the same question.

We choose to examine the sonnet and its emphasis on serving in order to understand the meaning of the concept of service as Milton intended it and as we might find that concept relevant to the age in which we live (Greenleaf, 2015). It is the unfortunate case that some leaders prefer to

consider their situation as one of unbridled privilege rather than that of service to those they lead (Coetzer, Bussin, and Geldenhuis, 2017).

Methods

This study of Milton's blindness and his concept of service uses both the traditional method of literature review and the more modern method of close reading.

The Traditional Method

The traditional method of research in philology involves the review of published articles and books. It provides a broad view of the topic, as well as a variety of perspectives from Milton scholars. There is an abundance of material available for research into the works of Milton in general and his poetry in particular. This includes critical commentary of relevance to this study. In the 365 years since Milton wrote his Sonnet XIX, "When I consider how my light is spent," thousands of books have been published along with critical articles in international journals (Dartmouth College, 2020). This study samples a few such pieces, including, *inter alia*, Barker, Beer, Duran, Mukundarajan, Robins, Slakey, and Stroup. In agreement with many others, Beer, 2008, refers to Sonnet XIX as "One of his most famous poems" (p. 253). Review of the literature was the first step in this current study. It involved careful analyses of the material, side-by-side comparisons and contrasts, and discoveries of common threads of conclusion among the various writers. While this method is useful in a survey of the scholarly literature, it tends to be broad, perhaps too broad for our purposes.

We should also note that the sonnet has been used in contexts other than that intended by the author. Note especially Jones (2020) with its reference to the coronavirus pandemic of 2020. The appropriation by Jones of the last line of the sonnet refers to people staying at home.

Close Reading

Because of the limitations of the traditional method of the review of literature, we chose to use a second method, the more modern method of close reading. Burke (2020) defines close reading as "thoughtful, critical analysis of a text that focuses on significant details or patterns in order to develop a deep, precise understanding of the text's form, craft, meanings, etc." It is this latter understanding that is the aim of this current research.

While the traditional literature review is the start of the research, it is the second method, close reading, that this study uses to explore the deeper meanings and the nuances of Milton's Sonnet XIX and the last line of that sonnet. Graf, G. (1987) notes that the technique of close reading emerged in Britain in the 1920s in the work of I. A. Richards, William Empson, and T.S. Eliot, all of whom sought to replace the dominant "impressionistic" view of literature with a "practical criticism" focused on language and form.

It can be argued that Milton embeds in every line, in every word, more meaning than may be apparent in a first reading. That is certainly the case in Sonnet XIX, from the first word, "When," to

the last word, “wait.” In the current study, our focus is on Line 14: *They also serve who only stand and wait*, with its connection to those parts of Lines 5 and 11 that contain earlier mentions of the verb “serve.”

The first word of Line 14, “They,” may be inferred to mean “He,” as Milton may not be so much thinking about others as about himself and his condition of blindness. “Also,” the second word of the line, implies that others, including Milton in his pre-blindness state, serve God by “good works,” making use of their (his) talents (Matthew 25:14–30). Then we come to the third word, “serve,” and this is where the Puritan-vs.-Catholic dispute comes to the surface. Milton’s virulent anti-Catholic disposition precludes his meaning that the path to salvation is “good works,” a fundamental principle of Catholic doctrine. Instead, we must go back some 130 years before, back to the 95 theses of Martin Luther, to the foundation of the Protestant Reformation: “Justification by faith alone” (Fredriksen, 2014). The rest of the line then falls into place.

In our treatment of Milton’s tractate, “Of Education,” we noted, “To be a Puritan is to be, by definition, a reformer. To be a Puritan is to be a seeker. To be a Puritan is to be a change agent. Milton is all of these things, and he is, by his own admission, an iconoclast” (Raupp, 2020, p. 36). We should note that Puritanism is not without its critics, even within the Protestant communities. This is illustrated vividly in the attack on Puritanism by Anne Hutchinson. Williams (2014) notes, “The main foundation of the Puritan faith was to lead a decent and moral life that pleased God, and thus, in a way, they created for themselves a foundation of sanctification for their entire faith.” Winship (2001) notes, of the early Puritans within the Church of England, “Despite an emphasis on faith, these ministers did not neglect good works” (p. 465).

Given Milton’s blindness, he is one “who can only stand and wait,” his path to salvation not in continuing to write but by faith alone. Milton makes clear his displeasure with the church—both Catholic and Church of England—in his ninety-page pamphlet *Of Reformation* (Flannagan, 1998, pp. 873-902).

Results

Based on our close reading of Line 14 of Sonnet XIX, we find dispositive evidence of the connection between Milton’s blindness and his concept of service. Teskey (2009), for example, takes the line to mean, “He would...wait until some clear inspiration came to him” (p. 68). Further, we find in the poesy itself, including such techniques as repetition, some clear evidence of the connection.

Repetition

In Sonnet XIX, Milton uses repetition as a technique to advance the twin motifs of blindness and service. Repetition is a technique of poesy. The poet is keenly aware of any use of the same word unless it is intended for some purpose. Otherwise, using the same word or phrase is an oversight damaging the integrity of the work. If, however, the repetition is intentional, then we should discern the intent of the writer in employing that technique. “Repeating the same words or phrases in a literary work of poetry or prose can bring clarity to an idea and/or make it memorable for the reader” (Literary Devices, 2020).

A close reading of Milton's Sonnet XIX reveals an incidence of repetition relevant to this study, the use of the word "serve." We find the word in the target of our interest, in the last line: "They also *serve* who only stand and wait." But we also find the word earlier, in line 5: "To *serve* therewith my Maker," and in line 11: "...who best/Bear his mild yoke, they *serve* him best." Assuming that Milton is far more than just a competent poet, we must conclude that his repetition of the word "serve" is not an accident. Rather, Milton intends for us to be drawn to the word—and to the concept of service.

Blindness

John Milton is not the only genius to be deprived of one of his most important senses. Ludwig van Beethoven began to notice a loss of hearing in 1798 at the age of 28 years. Beethoven did not stop using his talent because of his deafness. He wrote his first seven symphonies while losing his hearing. He wrote Symphonies 7, 8, and 9 while totally deaf (Cayers, 2020). As to blindness, Johann Sebastian Bach and George Frederick Handel both lost their eyesight in their 60s (Wolff, 2020; Keates, 1985). Stevie Wonder and Ray Charles both composed and performed some of the most beloved popular music while completely blind (Smith, 1995; Biography, 2020).

Scholarly criticism of the Sonnet XIX tends to focus, as the common title of the poem suggests, "on his blindness." Indeed, lending evidence to this reading, the other incidence of repetition in the sonnet is the word "light," clearly a metaphor for the sense of sight. In this study, we examine the nexus of sight and service. The principal result of the study is that there is a meaningful, intended relationship. At the outset, we ask, How does Milton intend for his readers to understand his blindness and the concept of service in light of his own religious beliefs?

Service

Cheek (1965) refers to "the three citations from the *New Testament*," in which "one discovers: first, that the imagery informing this sonnet is almost wholly scriptural" (p. 130). Those three passages are the "Parable of the Talents" in Matthew 25:14–30; the "Parable of the Workers in the Vineyard" in Matthew 20:1–16; and John 9:4: "I must work the works of him that sent me, while it is day: the night cometh, when no man can work" (Herron, 1968, p. 26) Fiske (1974, p. 46) writes that John 9:4 "is a command because it is a pattern for man" and is a clear reference to Milton's blindness. This admonition of Jesus is in the context of his healing a blind man, from which Milton takes not the physical healing, for which he holds no hope, but the coming to God through grace.

Our results reveal a curious anomaly in the literal and metaphorical lines of Sonnet XIX. On the one hand, Milton expresses his passion for serving God: "...though my soul more bent/To serve therewith my Maker." But Jesus says, "...the Son of Man did not come to be served, but to serve" (Matthew 20:28 and Mark 10:45). The anomaly is the subject of theology and is best left to the clerics. It does, however, open the door to a discussion of "servant leadership" (Greenleaf, 2015; Coetzer,

Bussin, and Geldenhuis, 2017). Milton seems not to mention the comment that Jesus makes about his being a servant. Rather, his focus is entirely on serving God in some way, that way being writing. So it raises the question, “What does it mean to serve God?” (Piper 2020). It is common Christian theology that God does not need anything from humans but that humans need salvation through God’s grace: “God that made the world and all things therein, seeing that he is Lord of heaven and earth, dwelleth not in temples made with hands; neither is worshipped with men’s hands, as though he needed any thing, seeing he giveth to all life, and breath, and all things” (Acts 17:24-25. KJV). We infer from Milton’s sonnet that he is in agreement with Joshua (24:15), “but as for me and my house, we will serve the Lord,” and with the Psalmist (100:1-2): “Make a joyful noise unto the Lord, all ye lands. Serve the Lord with gladness: come before his presence with singing.”

Milton’s imperative to serve God answers our research question: His blindness is not an impediment to his serving God but a blessing. His physical darkness is overcome by his more powerful spiritual enlightenment.

There remains a highly controversial issue in any analysis of Milton’s concept of service, whether service to God is contingent on “good works” or “faith alone.” Lowrie (1952) notes that “the doctrine of ‘justification by faith alone’...” was the signal for the Western Schism and is commonly regarded as the distinction of Protestantism” (p. 231). For Lowrie, it is not that faith is essential for salvation, but that the word “alone” is a 16th century addition to the Gospel and to the letters of Paul.

Discussion

Barbara Lewalski’s comprehensive treatment of Milton’s life is one of the most authoritative works on Milton’s life and works (2003). The reader of this current study is encouraged to visit the Lewalski book for essential details about the life and times of the man. John Milton was born in Cheapside, London, on December 9, 1608, became completely blind at age 44 in 1652, and died one month before his 66th birthday on November 8, 1674. He likely wrote his sonnet, “When I consider how my light is spent,” often referred to as “On his blindness,” in the mid-1650s while blind, dictating this and all subsequent works, including his epic poems, *Paradise Lost* and *Paradise Regained*, and his “autobiographical, lyric drama” (Veldkamp, 1958), *Samson Agonistes* to amanuenses (Danielson, 1999). Orgel and Goldberg (2008, p. 81) number the work as Sonnet 16, as do McDowell and Smith (2009, p. 711) and Hanford (1921, p. 477), while other books and articles number it as Sonnet XIX (e.g., Beer, 2008, p. 456), the difference having to do with different publications of Milton’s collections. “The sonnet was first published in Milton’s 1673 Poems in his autograph notebook, known as the ‘Trinity Manuscript’ from its location in the Wren Library of Trinity College, Cambridge. He gave it the number 19, but in the published book it was numbered 16, so both numbers are used for it.” (Kelley, 1956).

Both in Sonnet XIX and elsewhere, e.g., *The Second Defence of the People of England*, Milton bemoans his lot. “And that one talent which is death to hide/Lodg’d with me useless.” In *The Second Defence*, he further laments God’s treatment of him: “...he reproaches me with want of beauty and loss

of sight” (Perry, 1902, p. 29). Pequigney (1967) writes of “Milton’s poignant reaction to his own blindness, complaint terminating either in his stoic resignation to disablement or in the expectation of renewed productivity” (p. 485). But Milton has an epiphany, that the loss of physical sight is more than compensated by the gain of spiritual enlightenment. Sasek (1981) will “produce evidence that the onset of his blindness caused him to develop a new image of himself” (p. 17). In Sonnet XIX, Milton articulates the Puritan vision, based on Luther’s protest against the Catholic church’s embrace of good works, that salvation, or “justification” before God, is attained not by good works but by “faith alone.” While this view may be subject to the criticism that “faith without works is dead,” the response is that one who has true faith will do good works. In James 2:14, we have, “What does it profit, my brethren, if someone says he has faith but does not have works?”

Tisdall and Kelly (1924) describe Sonnet XIX in *The Irish Times* as “One of the finest poems in English literature on the sad affliction of blindness.” They write that “Milton’s sonnet breathes an air of resignation to the Will of God which finds expression in beautiful verse” (p. 164).

In Sonnet XIX, Milton tells us all we need to know about faith and good works from a Puritan perspective. He has done good works in writing to the glory of God. And he will continue to do so. The works before and after his blindness are a service to God, but they are the products of faith, not a condition for salvation. *They also serve who only stand and wait.*

References

- Barker, A. E. (Ed.). (1965). *Milton: Modern essays in criticism*. Oxford UP.
- Beer, A. (2008). *Milton: Poet, pamphleteer, and patriot*. Bloomsbury.
- Biography. (2020). Ray Charles. http://www.raycharles.com/the_man_biography.html
- Burke, B. (2020). A close look at close reading. https://nieonline.com/tbtimes/downloads/CCSS_reading.pdf
- Cayers, J. (2020). *Beethoven: A life*. U of California Press.
- Cheek, M. (1965). Of two sonnets of Milton. In A. E. Barker (Ed.), *Milton: Modern essays in criticism* pp. 125-135. Oxford UP.
- Coetzer, M. F., Bussin, M., & Geldenhuys, M. (2017). The functions of a servant leader. *Administrative Sciences*, 7(5), 1-32.
- Danielson, D. (Ed.). (1999). *The Cambridge companion to Milton*. (2nd ed.). Cambridge UP.
- Dartmouth College. (2020). *The John Milton Reading Room: Selected criticism*. http://www.dartmouth.edu/~milton/reading_room/bibliography/t-z/text.shtml

- Duran, A. (2013). The blind bard, according to John Milton and his contemporaries. *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, 46(3), 141-157.
- Eliot, T. S. (1966). A note on the verse of John Milton. In Martz, L. L., *Milton: A collection of critical essays* (pp. 12-18). Prentice Hall.
- Etymology Online. (2020). Serve (v.). <https://www.etymonline.com/word/serve>
- Fiske, D. (1974). Milton in the middle of life: Sonnet XIX. *ELH*, 41(1), 37-49.
- Flannagan, R. (Ed.). (1998). *The Riverside Milton*. Houghton Mifflin.
- Fredriksen, P. (2014). Paul's Letter to the Romans, the Ten Commandments, and Pagan "Justification by Faith." *Journal of Biblical Literature*, 133(4), pp. 801-808.
- Graf, G. (1987). *Professing literature: An institutional history*. U Chicago Press.
- Greenleaf, R. K. (2015). *The servant as leader*. Center for Servant Leadership.
- Hanford, J. H. (1921). The arrangement and dates of Milton's sonnets. *Modern Philology*, 18(9), 475-483.
- Haskin, D. (1994). *Milton's burden of interpretation*. University of Pennsylvania Press.
- Herron, D. (1968). Poetic vision in two sonnets of Milton. *Milton Newsletter*, 2(2), 23-28.
- Jones, S. (2020, March 30). *They also serve who only stay at home and practice social distancing*. Medium. <https://medium.com/populiteracy/they-also-serve-who-only-stay-at-home-and-practice-social-distancing-c242aa33262b>
- Keates, J. (1985). *Handel: The Man & His Music*. Pimlico.
- Kelley, M. (1956). Milton's later sonnets and the Cambridge manuscript. *Modern Philology*, 54, 20-25.
- Lewalski, B. K. (2003). *The life of John Milton* (Rev. ed.). Blackwell.
- Literary Devices. (2020). Definition of repetition. <https://literarydevices.net/repetition/>
- Lowrie, W. (1952). About "Justification by Faith Alone." *The Journal of Religion*, 32(4), pp. 231-241.
- Martz, L. L. (Ed.). (1996). *Milton: A collection of critical essays*. Prentice Hall.
- McDowell, N., & Smith, N. (Eds.). (2009). *The Oxford Handbook of Milton*. Oxford UP.
- MIT. (2020). John Milton: Syllabus. <https://ocw.mit.edu/courses/literature/211-705-major-authors-john-milton-spring-2008/syllabus/>
- Mukundarajan, V. N. (2017, January 30). *They also serve who only stand and wait*. Medium. <https://medium.com/@mukundarajanvn/they-also-serve-who-only-stand-and-wait-910b82eac9d4>
- Orgel, S., & Goldberg, J. (Eds.). (2008). *John Milton: The major works*. Oxford UP.
- Pequigney, J. (1967). Milton's Sonnet XIX reconsidered. *Texas Studies in Literature and Language*, 8(4), 485-498.
- Perry, B. (Ed.). (1902). *Little Masterpieces: John Milton*. Doubleday.

- Piper, J. (2020). What does it mean to serve God? <https://www.desiringgod.org/articles/what-does-it-mean-to-serve-god>
- Ramm, B. (2017). Why you should re-read *Paradise Lost*. <https://www.bbc.com/culture/article/20170419-why-paradise-lost-is-one-of-the-worlds-most-important-poems#:~:text=The%20greatest%20epic%20poem%20in,to%20Shakespeare's%2C%20writes%20Benjamin%20Ramm.&text=Milton's%20Paradise%20Lost%20is%20rarely%20read%20today>.
- Raup, E. R. (2020). *On the persistence of reform: John Milton's "Of Education" and lessons for the 21st century*. Blue Impala Press.
- Robins, H. F. (1956). Milton's first sonnet on his blindness. *The Review of English Studies*, 7(28), 360-366.
- Sasek, L. A. (1981). "Ere half my days": A note of Milton's "Sonnet 19." *Milton Quarterly*, 15 (1), 16-18.
- Slakey, R. L. (1960). Milton's sonnet "On his blindness." *ELH*, 27(2), 122-130.
- Smith, G. (1995). The Enduring Otherworldliness of Stevie Wonder. *The New Yorker*. <https://www.newyorker.com/magazine/1995/03/13/realms-of-wonder/amp>
- Stroup, T. B. (1972). "When I Consider": Milton's Sonnet XIX. *Studies in Philology*, 69(2), 242-258.
- Teskey, G. (2009). Chapter 4. Milton's early English poems. In N. McDowell & N. Smith (Eds.), *The Oxford Handbook of Milton*. Oxford UP.
- Tisdall, A., & Kelly, R.J. (1924). Poems of the Blind. *The Irish Monthly*, 52(609), 164-166.
- Urban, D. (2004). The talented Mr. Milton: A parabolic laborer and his identity. *Milton Studies*, 43 (1), 1-18.
- Veldkamp, J. (1958). Milton's philosophy. *Philosophia Reformata*, 23(3), 97-107.
- Williams, S. (2014). Anne Hutchinson's attack on Puritanism. <http://blogs.cofc.edu/pre-america/2014/02/20/anne-hutchinsons-attack-on-puritanism/>
- Winship, M. P. (2001). Weak Christians, backsliders, and carnal gospelers: Assurance of salvation and the pastoral origins of Puritan practical divinity in the 1580s. *Church History*, 70(3), pp. 462-481.
- Wolff, C. (2020). *Bach's Musical Universe: The Composer and His Work*. Norton.

NIKOLOZ BARATASHVILI, "I FOUND A TEMPLE"

ნიკოლოზ ბარათაშვილი, „ვპოვე ტაძარი“

GURAM BAKHTADZE

Associate Professor of Shota Rustaveli
State University, Batumi, Georgia
ORCID:0000-0003-0643-3520
guram.bakhtadze@bsu.edu.ge
+995 593 91 70 55

Abstract

It is known that the fiction, written by representatives of different nations, in its own way depicts the historical events and facts, reflects the general mood of the nation. This feature of literature was most clearly manifested in romanticism. This well-known truth was revealed with all clarity in the lyrics of Nikoloz Baratashvili, who is rightfully one of the most national Georgian poets.

One of the brightest works by Nikoloz Baratashvili is the poem "I Found a Temple", which in literary criticism is perceived mainly as an example of love lyrics. However, some critics usually avoid discussing this poem. Such indifference shown to this masterpiece by this category of scientists, in our opinion, is a reaction to the pessimism shown at the end of the poem, since it is rather difficult to share the extreme skepticism of the genius creator (what is conveyed in the last stanza of the poem).

The topic for discussion of the present article is the poem "I Found a Temple". The main attention is paid to the versatility of the poem; in the article it is noted that "I Found a Temple" echoes the concept of V. Solovyov, according to whom, "for romantics, everything historically valuable has acquired a three-dimensional character: 1. personal, 2. national, 3. universal" (Evnidze, 1983, p. 19). Accordingly, in the foreground of this poem there is a reader's acquaintance with the momentary bliss of the lyrical hero and a hint that a person has moments of complete happiness in life, what, unfortunately, is temporary, short-lived and he ultimately becomes a victim of loneliness.

In the main part of the article, attention is shifted to the background of the poem and it is noticed that the spiritual mood of the lyric hero reflects the spiritual state of the entire Georgian people in the 30s of the last century, what was the result of the most difficult political events in the history of Georgia. In particular, the poem "I Found a Temple" expresses the disappointment of the Georgian people after the abolition of the Kartli-Kakhetian kingdom by Russia. More precisely, it is a response to the abolition of the autocephaly of the Georgian Apostolic Church by the Russian authorities in 1811.

This opinion is one of the versions of the literary analysis of the poem, and how it will be perceived by Georgian literary critics is a question for the future.

Keywords: Baratashvili, Loneliness, Love, Romanticism, Multiplane, Autocephaly, Spiritual mood.

გურამ ბახტაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
 ასოცირებული პროფესორი, ბათუმი, საქართველო
 ORCID:0000-0003-0643-3520
guram.bakhtadze@bsu.edu.ge
 +995 593 91 70 55

აბსტრაქტი

ცნობილია, რომ ამა თუ იმ ერის მხატვრული ლიტერატურა თავისებურად იმეორებს ერის ისტორიულ მოვლენებსა და ფაქტებს, აირეკლავს ზოგადეროვნულ განწყობას. მწერლობის ეს სპეციფიკური თავისებურება რომანტიზმმა უფრო მკაფიოდ წარმოაჩინა. ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლირიკაში ეს ცნობილი ჭეშმარიტება მთელი სიცხადით გამოვლინდა. ამდენად, სრულიად სამართლიანად მოიხსენება ნიკოლოზ ბარათაშვილი ყველაზე ეროვნულ ქართველ პოეტთა შორის.

ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედებაში ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი უჭირავს ლექსს „ვპოვე ტამარი“, რომელიც სალიტერატურო კრიტიკაში, ძირითადად, სატრფიალო ლირიკის ნიმუშად მოიაზრება. კრიტიკოსთა ერთი ნაწილი კი, საერთოდ არიდებს თავს დასახელებული ლექსის განხილვას. ამ კატეგორიის მკვლევართათვის აღნიშნული შედეგის მიმართ გამოვლენილი უყურადღებობა, ჩვენი აზრით, განპირობებულია ლექსის ფინალში გამოვლენილი პესიმით. რადგანაც რთულია გაიზიარო გენიოსი შემოქმედის უკიდურესი სპეტიციზმი (რაც ლექსის უკანასკნელ სტროფში გამოსჭვივის.)

ჩვენი სტატიის მსჯელობის საგანს სწორედ „ვპოვე ტამარი“ წარმოადგენს. უპირველესად, ყურადღება გამახვილებულია ლექსის მრავალპლანურობაზე. სტატიაში აღნიშნულია, „რომ ვპოვე ტამარი“ ეხმიანება ვლ. სოლოვიოვის კონცეფციას, რომლის თანახმადაც „რომანტიკოსთათვის ყველაფერმა ისტორიულად ღირებულმა, სამსახოვანი ხასიათი შეიძინა: 1. პიროვნული, 2. ეროვნული, და 3. უნივერსალური“ (ევენტი, 1983:19). შესაბამისად, ამ ლექსის პირველი პლანი მკითხველს აცნობს ლირიკული გმირის ბედნიერების წამიერ გაელვებას და მინიშნებულია, რომ ადამიანს აქვს სრულფასოვანი ბედნიერების მომენტი ცხოვრებაში, მაგრამ ეს დროებითია, წამიერია და საბოლოოდ მაინც მარტოსულობის მსხვერპლი ხდება.

სტატიის ძირითად ნაწილში გადატანილია ყურადღება ლექსის მეორე პლანზე და გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ლირიკული გმირის სულიერი განწყობა ასახავს მე-19 საუკუნის 30 - იანი წლების მთელი ქართველი ერის სულიერ მდგომარეობას, რაც იყო შედეგი იმ მეტად მძიმე პოლიტიკური მოვლენებისა, რომლებსაც ადგილი ჰქონდა აღნიშნული პერიოდის საქართველოს ისტორიაში. კერძოდ, „ვპოვე ტამარი“ გამოხატავს რუსეთის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ, ქართველი ხალხის იმედგაცრუებას. უფრო კონკრეტულად კი ეხმიანება 1811 წელს რუსეთის ხელისუფლების მიერ ქართული სამოციქულო ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმების ფაქტს

აღნიშნული მოსაზრება ლექსის ლიტერატურული ანალიზის ერთ-ერთ ვერსიას წარმოადგენს და როგორ მიიღებს მას, ქართული სალიტერატურო კრიტიკა, ეს მომავლის საქმეა.

საკვანძო სიტყვები: ბარათაშვილი, მარტოსულობა, სიყვარული, რომანტიზმი, სულიერი განწყობა.

შესავალი

ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზია ერთი მთლიანობაა, დაწყებული ლექსით - „ბულბული ვარდზედ“, „სულო ბოროტო“-თი დამთავრებული. ამასთანავე თითოეულ ლექსს გააჩნია საკუთარი „ავტონომიური“ ლიტერატურულ-ესთეტიკური ღირებულება და ასევე კონტექსტური ფუნქცია პოეტის ლირიკაში. სადაც უმთავრესი ადგილი მიეზის ციკლის ლექსებს უჭირავთ. „ვპოვე ტაძარი“ ამ ციკლის ლექსებს შორის განსაკუთრებულია. „ხმა იდუმალში“ პოეტს შინაგანი ხმა ჩასჩინებს - „ემიე ყრმაო, შენ მხვედრი შენი, ვინძლო იპოვო შენი საშვენი!“ და, მართლაც, იწყება ძიება მთაწმინდაზე, მტკვრის სანაპიროზე, უდაბნოში და აი, ლირიკული გმირი პირდაპირ გვეუბნება: „ვპოვე ტაძარი შესაფა[ე]რი“. ამრიგად, როგორც ლექსის სათაური და მისი პირველი სტრიქონი გვეუბნება: ავტორს უპოვია ის, რასაც აქამდე ეძებდა (როგორც აკაკი წერეთელს -- „სულიკოში“.) -

- ვპოვე ტაძარი შესაფარი, უდაბნოდ მდგარი;

უდაბნოში „მდგარ“ ტაძარში დაუსადგურებია არამქვეყნიურ, ღვთიურ მშვენიერებას, რომელმაც ავტორს სამოთხისეული ნეტარება მიანიჭა. თუმცა ეს განცდა წამიერი აღმოჩნდა და პოეტი უკიდურეს სასოწარკვეთილებას მიეცა. წინამდებარე სტატიის მიზანია განმარტოს: რის სახე-სიმბოლო შეიძლება იყოს „უდაბნოში მდგარი ტაძარი“ და რას შეეძლო მისი გაქრობა-გაუჩინარება.

მეთოდები

კვლევა ძირითადად ეფუძნება ჰერმენევტიკულ, შედარებით და ისტორიულ მეთოდებს. მასალად აღებულია ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედება. კერძოდ ლექსი „ვპოვე ტაძარი“ და მის შესახებ არსებული ლიტერატურული გამოკვლევების გარკვეული ნაწილი.

შედეგები

კვლევის შედეგები მოკლედ შეიძლება ასე ჩამოვაყალიბოთ: „ვპოვე ტაძარი“ მრავალპლანიანი ლირიკული ქმნილებაა. მისი იდეა სხვადასხვაგვარად შეიძლება გავიაზროთ: პირველი - სიყვარული ასაზრდოებს პოეტის ბედნიერების განცდას; მეორე - ადამიანს ეძლევა შესაძლებლობა - შეიგრძნოს, განიცადოს სრული ბედნიერება, თუმცა მარტოსულობა გარდაუვალია. მესამე - „ვპოვე ტაძარი“ პოეტურად იმეორებს ქართული სამოციქულო ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმების ისტორიას.

მსჯელობა

ლირიკული გმირი უსაზღვროდ ბედნიერია. იგი ამქვეყნიურ სამოთხეში მოხვდა; მყუდრო გარემო ყოველთვის იზიდავს ნიკოლოზ ბარათაშვილს; აქვე აღვნიშნავთ, რომ სხვათა შორის, მას სწამს, რომ სამოთხე ამ ქვეყნადაც შეიძლება ააშენოს ადამიანის კეთილშობილურმა ბუნებამ: „ამა სიამით, ნეტარებით, ესრეთ აღვსებულს, მეგონა, ვხედავ სასუფეველს, აქ დაშენებულს!“ გავიხსენოთ აგრეთვე, სტრიქონები ლექსიდან - „რად ჰყვედრი კაცსა“: „და კაცთა შორის, ვით კერძოსა ღვთაებობისა, რად გრწამს არ იყოს საუკუნო მადლი ტრფობისა“ (ქართული მწერლობა, 1992:581,587).

მწირი, ყარიბი, სუფია, ბედუინი, მოგზაური ეს ყველა სიტყვა მიესადაგება მის მამიებელ სულს. სოფლის ბრუნვით დაღლილი, განმარტოების მოსურნე პოეტი შესანიშნავად გრძნობს თავს ტაძარში, რომელიც დგას იქ, „სადა არა არნ ყოვლადვე ჳმაძ ძეთა კაცთაჲ, სადა არს მშვედობაჲ და ყუდროებაჲ დიდი, სადა-იგი არა არს ჟღავილი, დამაბრკოლებელი ცრემლთაჲ, არცაღა კუალად სიმრავლეჲ და დამაბრკოლებელი ტირილისაჲ“ (www.nplg.gov.ge/gwdict/index). იცის ამ ყველაფრის ფასი და უსაზღვროდ ბედნიერია. მადლიერების გამოსახატავად მზადაა გუნდრუკის ნაცვალად სიყვარული შესწიროს უფალს და, საკურთხეველად კი - თავისი გული და სული გამოიყენოს:

მუნ გუნდრუკის წილ შევსწირავდი წმიდას სიყვარულს,

რომლის საკურთხად დავსდები მე ჩემს გულს და სულს;
მაგრამ, სამწუხაროდ, ლირიკულ გმირს აქაც მოაკითხა საწუთროს სიმუხთლემ - ის ხომ დიდხანს არავის ახარებს:

„მაგრამ საწუთრო განა ვისმეს დიდხანს ახარებს?
განქრა ტაძარი დ და უდაბნო ჩემდა მდუმარებს.“

(ქართული მწერლობა, 1992:587).

„განქრა ტაძარი“ და სამუდამო სიმარტოვე დაეუფლა პოეტის სულს. მას შემდეგ ნეტარება აღარ გაჰკარებია და მის ნაცვალდ სევდა და წყვიადი უკორტნის გულს. რა მოუვიდა ტაძარს, რამ დაარღვია იგი. რა იყო ამ ყველაფრის მიზეზი? იქნებ ტაძარი დროის სრბოლამ გააცამტვერა. კვლავინდებურად მწირი და მიუსაფარი პოეტი თვითონვე პასუხობს ამ კითხვას: - „არა, მოსძაგდა მას სოფელი ცრუ და მუხთალი!“ (ქართ. მწერლობა, 1992:581).

მას შემდეგ თვით სიყვარულმაც კი ვეღარ აუგო ავტორს მსგავსი „ტაძარი“. სამუდამოდ მიეცა უკიდურეს სულიერ სიმარტოვეს.

როგორც ვხედავთ, ლექსი ალევორიული ხასიათისაა. უდაბნოში აგებული ტაძარი პოეტის ნატვრის აღსრულებაა, მისი „საშვენი“ ამქვეყნიური მხვედრის პოვნაა. მაგრამ დასანანია, რომ ეს საოცნებო გარემო „ევემერული“ აღმოჩნდა. აქ ასახული დროებითი სულიერი განსვენება, პოეტის ისედაც ხანმოკლე ცხოვრებაში წამიერ სასიამოვნო გაელვებას წარმოადგენს.

ამრიგად, ნიკოლოზ ბარათაშვილი გვთავაზობს ადამიანის ცხოვრების ფილოსოფიურ მოდელს: რომ თითოეულ ჩვენგანს გვეძლევა საფუძველი ამალეებული, ბედნიერი ცხოვრებისათვის და შეიძლება კიდევ განვიცადოთ ეს. მაგრამ მუდმივად ამის შენარჩუნება წარმოუდგენელია. ეს ის „წამია“, რომლის შესახებ დაახლოებით ნახევარი საუკუნის შემდეგ აკაკი წერეთელი ლექსში - „ქებათაქება“, იტყვის:

„შენ, რომლის ერთ წამს, იმ სანეტაროს,

მზა ვარ, სიცოცხლე მთლად ვანაცვალო!“ (<http://kids.ge/poesy>)

მაგრამ, სამწუხაროდ, აუცილებლად დგება ჟამი დასასრულისა და საბოლოოდ ადამიანი განწირულია სულიერი სიმარტოვისათვის. ეს იდეა ამ მრავალპლანიანი ლექსის პირველი პლანი, ხოლო მეორე პლანი ეროვნული საფუძველითაა ნასაზრდოები და მის შესახებ სტატიის მეორე ნაწილში იქნება საუბარი.

ზოგადად, ქართული ლიტერატურის ისტორიაში „ვპოვე ტაძარი“, ძირითადად, სტრფიალო ლირიკის კონტექსტშია განხილული. კრიტიკოსების ერთი ნაწილი კი, საერთოდ არიდებს თავს ამ ლექსის ლიტერატურულ ანალიზს. ამ კატეგორიის მკვლევართათვის აღნიშნული შედეგის მიმართ გამოვლენილი უყურადღებობის მიზეზი, ჩვენი აზრით, ლექსის ფინალში გამოვლენილი პესიმიზმია. რადგანაც მკვლევარებს უჭირთ გაიზიარონ შეხედულება გენიოსი შემოქმედის უკიდურესი სკეტიციზმის შესახებ და დაასკვნან, რომ ნიკოლოზ ბარათაშვილი, ვინც ასე დაბეჯითებით გვეუბნება: „არც კაცი ვარგა, რომ ცოცხალი მკვდარსა ემსგავსოს“, - ადამიანს საბოლოოდ უკიდურეს სულიერ მარტოობას უწინასწარმეტყველებს. (რაც ლექსის უკანასკნელ სტროფშია გადმოცემული.)

ხოლო სატრფიალო ლირიკის ნიმუშად ვინც მოიაზრებს აღნიშნულ ლექსს, მათი თვალსაზრისი ნაწარმოების იდეის შესახებ არსებითად ემსგავსება ერთურთს და დაახლოებით ასე გამოიყურება: „ასეთი სიყვარულის გრძნობაც პოეტისათვის ამ „საძაგელ ცხოვრებაში“ მხოლოდ წამიერი აღმოჩნდა. ასეთმა სიყვარულმაც ვერ მოუპოვა მას სიმშვიდე. „საწუთრო განა ვისმეს დიდხანს ახარებს?“ პოეტისათვის ამ სიყვარულის ნაშთი და კვალი „მოისპო მსწრაფლად“ (ზანდუკელი, 1972:279).

მკვლევარები ასევე ცდილობენ გაარკვიონ: რა იყო პოეტის ცხოვრებაში ის მოვლენა, რომელმაც დროებით მაინც ასეთი სიხარული, სულიერ შვება მიანიჭა ღრმად მორწმუნე ლირიკულ გმირს? თუმცა ამ ბიოგრაფიული ფაქტის აღმოჩენას, ლექსის საბოლოო იდეის განსაზღვრისათვის, გადამწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს. არსებობს მოსაზრება, რომ ეს ის

პერიოდი, როცა პოეტს სასიყვარულო ურთიერთობა ჰქონდა ეკატერინე ჭავჭავაძესთან და ისიც სიყვარულითვე პასუხობდა; თუმცა აღნიშნული ლექსის იდეას სატრფიალო ისტორიით თუ შემოვსაზღვრავთ, მაშინვე დავავიწროებთ მის ლიტერატურულსა და ესთეტიკურ მნიშვნელობას. უპრიანია ლექსი სხვა ასპექტითაც განზოგადდეს.

ზოგიერთი მკვლევარი ტაძარს პირდაპირ უკავშირებს პოეტის რწმენას. მაგალითად: „რატომ მოისპო ყარიბი მგოსნის თავშესაფარი, რატომ გაცამტვერდა მისი უკანასკნელი იმედი? ნუთუ წუთიერმა, ამსოფლიურმა („დრომან“) სძლია მარადიულს („უქრობელს“) და ამიტომაც „მოისპო მისი ნაშთი და მისი კვალი“. - არა, ამბობს პოეტი. - უბრალოდ, სულიერებისა და ღვთიურობისაგან დაცლილ ამ ცრუ და მუხთალ წუთისოფელში მისი ადგილი არ არის და ქვეყნად მისგან მხოლოდ დამქრალი ცეცხლი რჩება. ტაძრის გაუჩინარებასთან ერთად ქრება „ზენაართ სამყოფთან“ შერწყმის უკანასკნელი იმედიც და პოეტი, როგორც ცოდვილი კაცობრიობის ღვიძლი შვილი, რომელსაც არ ჰყოფნის ზეციური ზეთი თავისი სულის ლამპრის ასანთობად, მწარედ გოდებს ნაოცნებარისაგან ესოდენ დაშორებული ხვედრის გამო“ (ბარათაშვილი, 2009:144).

თუ ტაძრის აღმოჩენა-გაქრობას გადატანითი მნიშვნელობით გავიგებთ და ამ ლირიკულ პასაჟს პოეტის რწმენის სისუსტის გამოხატულებად განვიხილავთ, არც ამგვარი მოსაზრება იქნებოდა მსოფლიო დონის რომანტიკოსი პოეტის აზროვნების შესაბამისი დასკვნა. პირიქით, ასეთი ინტერპრეტაცია უგულვებელყოფს ლირიკული გმირის მსოფლხედველობის საფუძველს - ქრისტიანობას; დაგვაშორებს ლექსის იდეისაგან და პოეტის ინტერესთა სფეროსაც არაადეკვატურად წარმოგვიდგენს. ნიკოლოზ ბარათაშვილის რწმენის სისუსტეზე საუბარი არამც და არამც არ არის გამართლებული. მისი ლირიკის ლაიტმოტივი სწორედ უფაქიზესი რწმენა და ქრისტიანული მსოფლხედვაა.

უნდა აღინიშნოს, რომ „ვპოვე ტაძარი“- რომანტიკული პოეზიის კლასიკური ნიმუშია. ამიტომ მისი მეცნიერული ინტერპრეტაციის ალტერნატიული ვერსიების არსებობაც მისაღები და დასაშვებია. სწორედ აქედან ამოვდივართ, როცა თავს ვაძლევთ უფლებას ამ ნაწარმოების იდეა უფრო ემპირიული მზეხებით ავხსნათ და თავი ავარიდოდ ზოგად დებულებებსა და მსჯელობას, სადაც ახლებური მეტაფორული მეტყველებით, კიდევ უფრო გაბუნდოვანებულია ლექსის ნამდვილი სათქმელი. ის რაც სინამდვილეში უნდა განზოგადდეს; ის, რაც უნდა დაინახოს ჩვეულებრივმა მკითხველმა.

ცნობილია, რომ ქართული რომანტიზმის თავისებურება სწორედ მის ეროვნულ ხასიათშია გამოვლენილი; ამ მხრივ ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედება საუკეთესო მაგალითია. ვახტანგ კოტეტიშვილი ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლირიკაში გამოხატული ეროვნული ტენდენციის შესახებ აღნიშნავს: „ერი ეს არის უდიდესი შემკრებლობითი პიროვნება და ნიკოლოზ ბარათაშვილის პიროვნულ სამყაროში ქართველი ერის სიცოცხლე არის წარმოდგენილი, როგორც არსებობის პირობა, აზრი და მორალური ატმოსფერო. ისე, რომ პოეტის ლირიკაში ჩვენ ვხედავთ ვიწრო პიროვნულ განცდებს კი არა, არამედ გაფართოებულს, ეროვნულს, რომელიც პიროვნულად არის ქცეული. ამ ლირიკის წარმოშობის მიზეზები უმთავრესად ქართველი ერის მდგომარეობის წიაღში უნდა მოიძებნოს“ (კოტეტიშვილი, 1959:120). ...კოტეტიშვილი არაერთგზის უბრუნდება ამ საკითხს, რათა ცხადი გახადოს, რომ ნ. ბარათაშვილი ქართველი ერის გულის ნადებს, მის სევდას სიხარულსა და მისწრაფებას გამოხატავს. კოტეტიშვილის მოსაზრება ილია ჭავჭავაძის კონცეფციის - პოეტს „ცა ნიშნავს და ერი ზრდის“ - მეცნიერული ინტერპრეტაციაა. რასაც ეფუძნება მკვლევრის თვალსაზრისი, რომლის თანახმადაც - ეროვნული იდეა ნიკოლოზ ბარათაშვილის „არსებობის ფაქტორი, სიხარულისა და მწუხარების, პოეტის სიცოცხლისა და შემოქმედების შთამაგონებელი წყაროა“ (კოტეტიშვილი, 1959:126).

როგორც ითქვა, ქართული რომანტიზმის თავისებურება სწორედ მის ეროვნულ ხასიათშია გამოვლენილი; ამ მხრივ ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედება საუკეთესო მაგალითია. მკვლევარი იუზა ევგენიძე რომანტიზმის ტიპოლოგიური თავისებურებების

შესახებ მსჯელობისას აღნიშნავს: „რომანტიკოსთათვის, ვლ. სოლოვიოვის სიტყვებით, ყველაფერმა ისტორიულად ღირებულმა, სამსახოვანი ხასიათი შეიძინა: 1. პიროვნული., 2. ეროვნული, და 3. უნივერსალური. საერთო-საკაცობრიო მიზანი რომანტიკოსთათვის ცალკეული ინდივიდუუმის მიერ უნივერსალური ბედნიერების წვდომაა“ (ევგენიძე, 1983:19). განსახილველი ლექსის უნივერსალური იდეა ცალკე მსჯელობის საგანია. სტატიის ფორმატიდან გამომდინარე, ამ კუთხით არ გავაგრძელებთ საუბარს და ეროვნული საფუძვლის შესახებ მსჯელობით შემოვიფარგლებით. თუმცა ნაწარმოები უნივერსალური იდეებითაც საკმაოდაა დატვირთული და მსოფლიო სევდის კიდეც ერთი ორიგინალური გამოხატვაა.

მართალია, ლექსი „ვპოვე ტამარი“ ადამიანური დილემის, მართოსულობის დაუძლეველობის ნარატივითაა სტრუქტურირებული, მაგრამ მისი იდეის სიღრმისეული გააზრებისათვის, აუცილებელია აღნიშნული შედეგური ეროვნულ ჭრილში განვიხილოთ. მით უფრო, რომ ამის შესაძლებლობას გვაძლევს ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლირიკაში გამოვლენილი ინტერესი საქართველო-რუსეთის ურთიერთობის თემისადმი. რომელსაც მის შემოქმედებაში თხზულებათა მთელი ციკლი ეძღვნება: „ბედი ქართლისა“, „სუმბული და მწირი“, „საფლავი მეფის ირაკლისა.“ მეორე მხრივ, საკამათო არ არის რომანტიკოსი პოეტის შემოქმედებითი კავშირი ერის სულიერ განწყობასთან.

ბარათაშვილის ლექსში „მერანი“ ერთხელაც არაა ნახსენები სიტყვა საქართველო, თუმცა არავის ეპარება ეჭვი, რომ ლირიკული გმირის განწყობა ქართველი ერის სულიერი მისწრაფებითაა განპირობებული. სხვა რომ არაფერი ვთქვათ, ქართული რომანტიზმის თავისებურებად საყოველთაოდაა აღიარებული ეროვნული ხასიათი. (იხილეთ: ევგენიძე იუზა, „ქართული რომანტიზმის საკითხები“, თსუ-ს გამომცემლობა, თბ., 1983. (გვ. 37-82); მანანა კაკაბაძე, „ქართული რომანტიზმის ეროვნული საფუძვლები“. თბ., 1983; ზ. კიკნაძე, „ცეცხლი და ბურუსი“, თბ. მეტევიდრეობა, 2015 წ. (გვ.105-126) და სხვა.)

არ შევცდებით, თუ ვიტყვით, რომ ლექსი აქტიურად ეხმიანება საქართველო-რუსეთის ურთიერთობის პრობლემას. კერძოდ, გამოხატავს რუსეთის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების შემდგომ, ქართველი ხალხის იმედაცრუებას. უფრო ზუსტად კი - 1811 წელს ქართული სამოციქულო ეკლესიის ავტოკეფალიის შეჩერების ფაქტის ალევგორიულ-მეტაფორულ ნარატივს წარმოადგენს.

ჩვენ კარგად ვიცით ბარათაშვილის პოეზიის უმთავრესი ღირსება, რომელსაც თავის დროზე აკაკი წერეთელმა და ილია ჭავჭავაძემ გაუსვეს ხაზი. აკაკის თქმით: „ნიკოლოზ ბარათაშვილი დაუპირისპირდა ცნობილ ქართულ ბოდბელის ანდაზაში გამოთქმულ სტერეოტიპულ აზროვნებას: „თუ მე აღარ ვიქნები, ქვა ქვაზედაც ნუღარა ყოფილაო“. აკაკის თქმით, ბარათაშვილმა შეძლო ეს ბრმა სარწმუნოება განეგდო და სიცოცხლის საზრისის პოვნაში მოგვევლელებოდა. „მიაგნო ამ აზრს, მოავლო ხელი და მოინდომა **სოფლის რგება და მისი ხალხის ბედნიერება.**“

ბარათაშვილისათვის უცხოა პირადი მწუხარება; იგი ყოველთვის საზოგადო ჭირზე ლაპარაკობს. აქედან გამომდინარე, უდაბნოში აღმოჩენილი ტამარი ერთმორწმუნე რუსეთთან დამეგობრება და დროებითი სიმშვიდის ხანა - 1783-1801 წლების შუალედი შეიძლება იყოს. ხოლო ტამრის გაქრობა - შემდგომი პერიოდის მოვლენები: ქართლ-კახეთის სამეფოსა და ავტოკეფალიის გაუქმებას უნდა გულისხმობდეს.

ამ მოსაზრებას საფუძველს ასევე უმყარებს გურამ ასათიანის შეხედულებაც, რომელიც მან „**ვპოვე ტამარის**“ მხატვრულ სახეთა ბიბლიურ წარმომავლობაზე მსჯელობისას გამოთქვა: „ის, რაც ლექსის დასაწყის სტროფებში მარადიულობის წამიერ ილუზიას გვიქმნის, უღმობლად, უნაშთოდ სამუდამოდ დამსხვრეულია, გაუქმებულია ლექსის დასასრულს:

„მოისპო მსწრაფლად მის ნაშთი და მისი კვალი!

...დამშთა მე მხოლოდ მისს ლამპრისგან ცეცხლი დამქრალი!“

„ვპოვე ტაძარის“ ტრგიკული ინტონაცია გამოხატავს ქრისტიანობის მიერ საუკუნეთა მანძილზე ნაგები დიადი შენობის საბედისწერო დამხობას, რომლის შემდეგ დატოვებული სიცარიელე და წყვდიადი ახალ სინათლეს, ახალ რწმენას უნდა შეეგოს“ (ასათიანი, 1969:6). მკვლევარს თითქოს მივყავართ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის თემამდე და განზრახ წყვეტს საუბარს. იმ ეპოქაში მის მიერ ამ თემის გახმოვანება არ იქნებოდა მომგებიანი. ასეთ შემთხვევაში შესაძლო იყო მთელი მისი გამოკვლევები დაკარგულიყო.

„მერანის“ შესახებ ავტორი ერთგან აღნიშნავს: „ამას მე კი არ ვამბობ, არამედ ილია ორბელიანი - ტყვეობაში“; მას შეეძლო იგივე ეთქვა „ვპოვე ტაძარის“ შესახებაც: „ამას მე კი არ ვამბობ, არამედ ქართველი ხალხი“;

პავლე ინგოროყვა ფიქრობს - „ფიქრნი მტკვრის პირას“ დაიწერა 1837 წელს, რუსეთის იმპერატორის ნიკოლოზ პირველის საქართველოში ჩამოსვლასთან დაკავშირებით და ამას ასაბუთებს შესაბამისი არგუმენტაციით. ხომ შეიძლება იგივე ფაქტი „ვპოვე ტაძარის“ დაწერის საბაზიც გამხდარიყო (ლექსი დაწერილია 1837 წელს). თუმცა აუცილებელი არ არის, ლექსის დაწერას რაიმე კონკრეტული საბაზი მოვუძებნოთ.

ნიკოლოზ ბარათაშვილის აღნიშნული ლექსი მომდევნო თაობების პოეტთა თხზულებებში გარკვეულ გამოძახილს პოულობს. აღნიშნულის ერთ-ერთ სავარაოდო ნიმუშს უნდა წარმოადგენდეს გრიგოლ ორბელიანის „თამარ მეფის სახე ბეთანიის ეკლესიაში“. სადაც ავტორი ბეთანიის ეკლესიის სახით აღმოაჩენს დროებით „სულიერ თავშესაფარს“.

ამრიგად, ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლექსი „ვპოვე ტაძარი“ რომანტიკული ლირიკის მრავალპლანიანი შედეგია. ქართულ სალიტერატურო კრიტიკაში იგი სატრფიალო ლირიკის ნიმუშად მოიაზრება დღემდე: ჩვენი აზრით, ამგვარი ინტერპრეტაცია ავიწროებს ლირიკული გმირის მსოფლხედვის დიაპაზონს და სრულფასოვანი არ არის. ლექსის იდეა სხვგვარადაც შეიძლება გავიაზროთ: ერთი მხრივ, მასში მეტაფორულადაა გამოთქმული აზრი, რომ ადამიანს ეძლევა საფუძველი ბედნიერებისათვის და შეიძლება განიცადოს კიდევ, მაგრამ წუთისოფლის „კანონზომიერებიდან“ გამომდინარე, მუდმივად ამის შენარჩუნება შეუძლებელია; მეორე მხრივ, ლექსი ეხმიანება საქართველო-რუსეთის ურთიერთობის თემას და კერძოდ, რუსეთის მიერ ქართული სამოციქულო ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებასთან არის უშუალო კავშირში.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

asatiani, g'. (1969). *merani da misi avtori*. tbilisi: gamomtsemloba „sabchota saqartvelo“. (ასათიანი, გ. (1969). *მერანი და მისი ავტორი*. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“).

baratashvili, n. (2009). *Avtor-shemdgeneli l.datashvili*, tbilisi: gamomtsemloba “saqartvelos matsne”. (*ბარათაშვილი, ნ. (2009) ავტორ-შემდგენელი ლ. დათაშვილი, გამომცემლობა „საქართველოს მაცნე“*).

evgenidze, i. (1983). *qartuli romantizmis sakitxebi*. Tbilisi: tbilisis universitetis gamomtsemloba. (ევგენიძე, 1983). *ქართული რომანტიზმის საკითხები*. Tbilisi: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა).

zandukeli, m'. (1972). *tkhz*. t.1. tbilisis universitetis gamomtsemloba. (ზანდუკელი.მ (1972). *თხზ.*, ტ., 1., თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა).

kotetshvili, v'. (1959). *qartuli literaturis istoria (XIX s.)*. tbilisi: gamomtsemloba „sabchota saqartvelo“. (კოტეტიშვილი, ვ. (1959). *ქართული ლიტერატურის ისტორია (XIX ს.)*. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“).

qartuli mcerloba, (1992). t.IX, shemdgenelni: a.baqradze, r.tvaradze. tbilisi: gamomtsemloba “nakaduli”. (*ქართული მწერლობა*, (1992). ტ. IX, შემდგენელი: ა. ბაქრაძე, რ. თვარაძე. თბილისი: გამომცემლობა „ნაკადული“).

www.nplg.gov.ge/gwdict/index

www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=45&t=1472

A POET AND SOCIETY IN A LITERARY TEXT
პოეტი და საზოგადოება ლიტერატურულ ტექსტში

TAMAR GOGOLADZE

Professor of Gori State Teaching
University, Gori, Georgia
ORCID: 0000-0003-0450-2924
tamilagogoladze@gmail.com
+995 577 25 12 72

Abstract

Since the beginning of the XIX century the information about European writers and their recognized creations comes into cognition of Georgian people by books written in foreign languages or translated from foreign languages and later by means of press. The excellent example of this is mentioning outstanding European poets' names (Torquato Tasso, Shakespeare, Dante, Ovid, Camoens) in the early plays ("The Mad", "The Dispute") of Giorgi Eristavi (1811-1864), the playwright, the founder of the Georgian theatre and the Journal "Tsiskari" and famous Georgian poet. Later, he creatively expands the goal and purpose of the poet, discussing his fate by reminiscences of the main character of the comedies and in the monologues of a young poet Beglar, which is presented as the first attempt of the poet to introduce a lyrical hero in playwriting in the episode (the seventh) of a famous Portuguese Writer, the author of "The Lusians", Luis De Camoens (1524-1580).

Keywords: Luis De Camoens, Giorgi Eristavi

თამარ გოგოლაძე

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის
პროფესორი, გორი, საქართველო
ORCID: 0000-0003-0450-2924
tamilagogoladze@gmail.com
+995 577 25 12 72

აბსტრაქტი

XIX საუკუნის დასაწყისიდან ქართულ ცნობიერებაში უცხოურ ენაზე დაწერილი, თუ თარგმნილი წიგნებით, მოგვიანებით პრესის მეშვეობით, იჭრება ინფორმაცია ევროპელი მწერლებისა და მათი აღიარებული შემოქმედების შესახებ. ამისი შესანიშნავი მაგალითია ქართული თეატრის, ჟურნალი „ცისკრის“ დამაარსებლის, პოეტის, დრამატურგის, შესანიშნავი ქართველი მოღვაწის გიორგი ერისთავის (1811-1864) მიერ თავის ადრეულ პიესებში („შეშლილი“, „დავა“) გამოჩენილ ევროპელ პოეტთა სახელების მოხსენიება (ტორკვატო ტასო, დანტე, შექსპირი, ოვიდიუსი, კამოენსი...). გ. ერისთავი შემოქმედებითად განავრცობს ცნობილი პორტუგალიელი მწერლის, „ლუზიადების“

ავტორის, ლუის დე კამონსის (1524-1580) ერთი ქების (მეშვიდე) ეპიზოდში პოეტის მიზანსა და დანიშნულებას, მის ბედზე მსჯელობით, რემინესცენციით კომედიებში („შემლილი“, „დავა“) მთავარი პერსონაჟის ახალგაზრდა პოეტ ბეგლარის მონოლოგებში, რაც წარმოგვიდგება კიდევ პირველ ცდად პოეტის, როგორც ლირიკული გმირის, შემოყვანისა დრამატურგიაში.

საკვანძო სიტყვები: ლუის დე კამონსი, გიორგი ერისთავი

შესავალი

ძველ ქართულ მწერლობაში პოეტი და მისი შემოქმედება, როგორც რეალური ცხოვრებაში, ისე მხატვრულ ტექსტებში მოიხსენიება პატივისცემით, ხოლო XIX საუკუნის დასაწყისიდან იგი იქცევა ჩვეულებრივ პიროვნებად და თუ მას აკლია პრაქტიციზმი, შესაძლებელია დაუპირისპირდეს მას მომხმარებლური საკითხებით დაინტერესებული საზოგადოება. ამას ემატება ევროპულ ლიტერატურაში, ცნობილი მეამბოხე, საზოგადოების საუკეთესო იდეალებისთვის მებრძოლი, ნიჭით გამორჩეულ პოეტთა სახელებიც ქართულ ცნობიერებაში, რომლებიც ნელ-ნელა იკაფავს გზას მკითხველისაკენ, ძირითადად პრესის განვითარების მხარდამხარ. „ქართული პერიოდიკის, რუსეთიდან და უცხოეთიდან ჩამოტანილი, ორიგინალში წაკითხული თუ თარგმნილი ლიტერატურის მეშვეობით საზოგადოება ეზიარა მისი თანადროული მსოფლიოს პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრების მნიშვნელოვან მოვლენებს, საზოგადოებრივ ტენდენციებს, ესთეტიკურ იდეალებს“ (ქართული რეალიზმის სათავეებთან, 2015:55). ასე შემოდის 50-იანი წლების ქართულ ლიტერატურაში ევროპის გამოჩენილი პოეტების ოვიდიუსას, დანტეს, ტორკვატო ტასოს, ბაირონის, კამონსის სახელები, რომლებიც 1832 წლის თავადაზნაურთა შეთქმულების აქტიური მონაწილის, ქართული თეატრის, ჟურნალ „ცისკრის“ დამაარსებელ პოეტსა და დრამატურგ გიორგი ერისთავთანაა დაკავშირებული.

მეთოდები

სტატიაში თანამიმდევრულად გამოყენებულია კომპარატივისტული და ტიპოლოგიური მეთოდები. კვლევა წარმოებდა კონკრეტული პოეტიკური, კრიტიკული, ისტორიული კონცეპტის ჭრილში.

კამონსის ბიოგრაფიის პარალელურად ვიკვლევდით მის შეხედულებებს პოეტისა და საზოგადოების ურთიერთმიმართების საკითხებზე, რაც, ბუნებრივია, უფრო ძველ ეპოქას უკავშირდება, გ. ერისთავის პოეტურ ცნობიერებაში კამონსის შემოსვლას უშუალოდ ვ. ჟუკოვსკის ამავე სახელწოდების პოემის გავლენით, დროისა და სივრცის იმ პერიოდებს, როდის უნდა დაბადებულიყო მისი შთაგონება და რემინესცენციებს ორ მხატვრულ ტექსტში: კომედია-პოემა „შემლილი“, კომედია „დავა“.

მსჯელობა და შედეგები

სწორედ გ. ერისთავმა პირველად ახსენა ზემოდასახელებული პოეტები თავის შემოქმედებაში და შემოიყვანა ახალი პერსონაჟი, პოეტური ნიჭით დაჯილდოებული ბეგლარი, რომელსაც უპირისპირდება საზოგადოება. ჰიპოთეზად წამოყენებულია ჩამოთვლილთაგან კამონსის მაგალითი - „ბედისწერა და შემოქმედება“ („ლუზიადები“) და დასაბუთებულია, რომ სწორედ მისგან მომდინარეობს პოეტისა და საზოგადოების თემა, ახსნილია, მისი შემოსვლა და ეპოქა ქართველი დრამატურგის ცნობიერებაში,

რაზედაც გარდა რამდენიმე ავტორისა (დავით გამეზარდაშვილის, ლადო მინაშვილის, ალექსანდრე კალანდაძის და კამოენსის მთარგმნელის, პოეტ ჯემალ ინჯიასი) არაა გამახვილებული ყურადღება.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში 3 საუკუნისწინანდელი პოეტის, კამოენსის, შემოსვლა ქართულ სინამდვილეში, აშკარაა, რადგა მიზეზებით უნდა ყოფილიყო გაპირობებული. ეს კი დამოუკიდებლობადაკარგული, 1832 წლის შეთქმულების, პოლონეთის აჯანყების ჩახშობის, გადასახლებებისა და დასჯის შიმშილქვეშ მიყურებული ერისათვის მაინც სხვა ქვეყნის, პორტუგალიელი ავტორის, პატრიოტული აღმოკვნესა შეიძლება გამხდარიყო, რომლის სამშობლოს დამოუკიდებელი არსებობა ესპანეთის უღელქვეშ თითქმის სიცოცხლის ხოლო პერიოდს დაემთხვა. ამიტომ აღმოხდება შიმშილსა, ავადმყოფობასა და უკიდურეს გაჭირვებაში ჩავარდნილ პოეტს მეგობრისადმი მიწერილ ერთ წერილში: „მე ვკვდები არამარტო ჩემს სამშობლოში, არამედ მასთან ერთად“. მშობლიური პორტუგალიის ისტორიული წარსულისა და მისი გმირული არმადას წარმატებებით აღფრთოვანებული კამოენსის განცდა რომანტიზმის ეპოქაში საკმაოდ მძლავრად გაჟღერდა.

კამოენსის გვარი თანამედროვე პორტუგალიურ ენაზე ასე ჟღერს: „ლუიმ დე კამონში, რუსულ ენაზე მ. ლომონოსოვი მას, როგორც კამუენსს, ისე ასახელებს, მაგრამ, სადაც კი მოიხსენიებოდა „ლუზიადები“, ავტორს კამოენსს უწოდებდნენ. 1959 წელს „საზღვარგარეთული ლიტერატურის ისტორიის“ (1959 წ.) სახელმძღვანელოში ნატალია ორლოვსკაიას მიერ აღორძინების ეპოქის ესპანური და პორტუგალიური ლიტერატურის მიმოხილვაში გადმოცემულია მისი მოკლე ბიოგრაფია და „ლუზიადების“ შინაარსი.

ქართული ლიტერატურის ისტორიის (რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის 1969 წლის გამოცემა) III ტომში (დავით გამეზარდაშვილის წერილში „გიორგი ერისთავი“) პოემა კომედიის „შემლილის“ პერსონაჟის ბეგლარის მონოლოგის ნაწყვეტში კი გაჟღერებულია:

„ტორკვატო ტასი?
ვერ სცანით ფასი;
უწოდეთ მტერი,
ჰქმენით პერობილი
მის მღერა ტკბილი,
ვერ მოიგონეთ!
თქვენში არ იყო, კამოენსი მოკვდა მშიერი?!“

(ქართული ლიტერატურა II, 1969:312).

2013 წელს ქართულ ენაზე გამოვიდა ლუის დე კამოენსის „ლუზიადების“ პოეტ ჯემალ ინჯიასეული თარგმანი, რომლის ბოლოსიტყვაობაში კვლავ მოყვანილია ფრაზა, ამჯერად გიორგი ერისთავის პიესა „დავიდან“: „თქვენთან არ იყო კამოენსი მოკვდა მშიერი?!“ (კამოენსი, 2013:390) ყოველივე ამან დაბადა ჩვენში ინტერესი საკითხისადმი: საიდან იცნობდა (უფრო ზუსტად, რა წყაროდან იცნობდა) ქართველი პოეტი, დრამატურგი კამოენსს, მის ბიოგრაფიას და რატომ მოიხსენიებს მას მსოფლიოს გამოჩენილ პოეტთა სახელების გვერდით. გარდა ამისა ორივე მონოლოგის ნაწყვეტი („შემლილიდან“, „დავიდან“) ეკუთვნის ახალგაზრდა პოეტს, პერსონაჟ ბეგლარს, რომელიც არაა დაფასებული იმდროინდელ თავადაზნაურთა თუ ვაჭართა საზოგადოებაში, ქცეულა დაცინვის ობიექტად და დაწუნებულია, როგორც მომავალი ღირსეული სასიძო.

ვფიქრობთ, აღნიშნული საკითხების კვლევა, თვით კამოენსის ქართულ კულტურულ სივრცეში მოხვედრის წყაროს მოძიებით, მნიშვნელოვანია XIX საუკუნის I ნახევრის ქართულ საზოგადოებრივი ცნობიერების შესწავლის თვალსაზრისითაც.

კამოენსმა ჭეშმარიტად დაიმკვიდრა სახელი დიდი პოეტისა აღორძინების ეპოქის შემოქმედთა შორის. მისმა ცხოვრებამ თავისებურად მეტად რთული გზა გაიარა. იგი უძველესი გალისიური გვარიდან იყო, დედის მხრივ ენათესავებოდა ცნობილ მოგზაურს ვასკო და გამას, მამის მხრიდან ვასკო პირეს დე კამოენსი ყოფილა მეომარი და ბრწყინვალე პოეტი-ტრუბადური. დედის, ანას, გარდაცვალების შემდეგ მამა სიმონი მეორედ დაქორწინებულა და შემდგომ გემის კაპიტნად ინდოეთში გამგზავრებულა, სადაც გოას მახლობლად, ქარიშხალში მოყვა და გარდაიცვალა. 1537-1542 წლებში კამოენსს უსწავლია კოიმბრეს უნივერსიტეტში, რომელიც ერთ-ერთი უძველესია ევროპაში (დაარსებულა 1290 წელს). ეს უნივერსიტეტი ჯერ ლისაბონში დაარსდა, შემდეგ კი გადავიდა ქალაქ კოიმბრეში, რომლის ბიბლიოთეკაც ძალზე მდიდარია. განსაცვიფრებელია ის ფაქტი, რომ კამოენსს მიუღია საკმაოდ გლობალური ცოდნა ისტორიასა, მითოლოგიასა, ფილოლოგიასა და ასტონომიაში, რაც ასე საოცარი სიცხადით პოეტურადაა წარმოდგენილი მის „ლუზიადებში“. მომდევნო პერიოდში სამეფო კართან სიახლოვემ მას ბედნიერაბაც მოუტანა და განდევნილობაც, რასაც მოჰყვა სამხედრო სამსახური (1551-1552 წ.წ.), ტუსაღობაც და, ბოლოს, მეფე ჟუან III ბრძანებით, ინდოეთში გაგზავნილ გემზე უბრალო მეზღვაურად განწესება. არსებობს მოსაზრება, რომ სწორედ ამ პერიოდს ეკუთვნის მისი პირველი „ქეზების“ შექმნა პოემისათვის. ინდოეთში მან რაღაც ქონებაც შეიძინა, რაც დაკარგა უკან დაბრუნებისას გემის ქარიშხალში მოხვედრის დროს, როდესაც პოეტმა მხოლოდ „ლუზიადების“ ხელნაწერი გადაარჩინა და ასე დაბრუნდა (1570 წ.) ლისაბონში. „ლუზიადები“, რომელიც მეფე სებასტიანს მიუძღვნა, გამოქვეყნდა 1572 წელს და, შედგება რა 10 „ქეზისაგან“, მოიცავს 1102 ოქტავას.

ერთ-ერთი ბრძოლისას სეუტას გარნიზონში მან დაკარგა მარჯვენა თვალი. უსახსროდ დარჩენილ პოეტს მეფემ დურგალ-ხელოსნის შემოსავლის ტოლფასი პენსია დაუნიშნა და აღსასრულიც ჰპოვა უპატრონოთა ჰოსპიტალში 1580 წლის 10 ივნისს. დაკრძალეს შეგროვილი მოწყალებით, ლისაბონში, წმ. ანას ტაძარში. სხვა ცნობით, იგი დაკრძალული იქნა სხვა ლატაკ ადამიანებთან და 16 წლის შემდეგ დონ გონსალო კუტინიუმ გადაასვენა წმ. ანას ტაძარში, თანაც პოეტის გამოსახულებიანი ქვა დაადო წარწერით: „აქ განისვენებს ლუის კამოენსი, თავისი დროის პოეტების მეფე, ის, რომელიც ცხოვრობდა სილატაკეში და ასევე გარდაიცვალა MDLXXIX“.

1755 წლის მიწისძვრის დროს წმ. ანას ტაძარი დაინგრა და მის ქვეშ მოჰყვა იქ დაცული საფლავებიც, რომლებშიც 1855 წელს იპოვეს კამოენსის სარკოფაგიც, ხოლო 1880 წელს, პოეტის გარდაცვალებიდან 3 საუკუნის აღსანიშნავად განათავსეს ჟერონიმუმის მონასტერში, ბელენში, ვასკო და გამას ნეშტთან ერთად. მათ შუაშია დამოუკიდებელი პორტუგალიის უკანასკნელი მეფე სებასტიანის სარკოფაგი, მარცხნივ ვასკო და გამასი, მარჯვნივ კი - კამოენსისა.

ჟერონიმუმის მონასტერი, ერთ-ერთი უმთავრესი არქიტექტურული ღირსშესანიშნაობაა ლისაბონისა. მისი საოცარი ინტერიერი „сравнивали с грандизным морским гротом, с рошей пальм, с тянущимся ввысь образованиями сталагмитов. Достигнутое в интерьере церкви единство пристрастного впечатления вызывает ассоциацию с великолепным залом, залитым ясным светом. Данное обстоятельство следует подчеркнуть особо, ибо освещенность и пристрастность, свойственное португальским храмам (в отличие, например от испанских), достигает здесь своей кульминации.“

Тени сгущаются в беленской церкви лишь в рукавах трансепта, в более поздней по времени и более громоздкой главной капелле (последняя треть XVI века, архитектуры Диого де Торральва и Жероминьо де Руан). В западной части храма находятся гробницы великих сынов Португалии – Васко да Гамы и Луиса де Камоэнса“ (Кантерева, 1990:133-136).

კამოენსის გარდაცვალების დღე, 10 ივნისი, აღინიშნება პორტუგალიაში დამოუკიდებლობის დღედ, მისი სახელი ეწოდა მერკურზე ერთ-ერთ კრატერს. არსებობს კამოენსის სახელობის ლიტერატურული პრემია პორტუგალიურენოვანი ქვეყნების პოეტებისათვის. მისი მუზეუმებია ჩინეთში, მაკაოში.

მსოფლიოში არსებობს კამოენსის „ლუზიადების“ და სონეტების არაერთი თარგმანი. რუსმა ა. ი. დმიტრიევმა 1788 წელს ფრანგული წყაროებიდან (ჟ.ფ. დე ლაბარტისა) პროზაული თარგმანი გააკეთა.

ევროპაში მოგზაურობისას რუსი რომანტიკოსი პოეტი ვასილი ჟუკოვსკი ავადმყოფობის გამო ვენაში ჩერდება. აქ ბურგეტატრში ესწრება ფრიდრიხ ჰალმის ხუთაქტიან დრამატულ პოემას „კამოენსი“, რამაც მას შთააგონა გაეკეთებინა თავისუფალი თარგმანი. და აი, 1839 წლის მარტში ჟურნალ „Отечественные записки“-ს VI ტომში სათაურით „დრამატული ნაწყვეტი“ იბეჭდება ფ. ჰალმის პოემის თავისუფალი თარგმანი.

ფრიდრიხ ჰალმი ფსევდონიმია ბარონ ელიგი-ფრანც მიუნხბელიგჰაუზენისა (1806-1871) გერმანელი პოეტისა და დრამატურგისა, რომელმაც დაწერა დრამატული პოემა, ხოლო ჟუკოვსკიმ მეტად თავისუფალი თარგმანი 1839 წელს გამოაქვეყნა.

პოემა აღწერს კამოენსის სიცოცხლის ბოლო დღეებს, რომელიც მან უპატრონოთა ჰოსპიტალში გაატარა. აქ მას ეწვია ბავშვობის მეგობარი დონ იოზე კვეველო კასტელ ბრანკა, რომელმაც დიდი ქონება ჩაიგდო ხელში და ახლა ეპატიჟება თავისთან საცხოვრებლად, მაგრამ ერთი პირობით, რომ მის ვაჟს, ვასკოს თავიდან ამოუგდოს პოეტობის სურვილი და გატაცება. შემდგომ თვით ვასკოც ეწვევა კამოენსს და ესაუბრება მას. ვასკო გრძნობს, რომ პოეზია უპირველესია, ხოლო კამოენსი უკანასკნელ წუთებს სწორედ პოეზიაზე საუბრობს, მას მიიჩნევს ამქვეყნიური უწმინდესი ოცნებების ღვთაებად:

„Ты, ты, поэзия, тебя я узнаю
У гроба я постиг тебя знаменованье,
Благославляю жизнь тревожную мою!
Благословенно будь души моей старания!
Смерть! смерть, великий дух! я слышу весть твою;
Меня всего твою проникнуло сияние“.

([http://www.lit-](http://www.lit-info.ru/literature/author/zhukovskij-vasilij-andreevich.htm)

[info.ru/literature/author/zhukovskij-vasilij-andreevich.htm](http://www.lit-info.ru/literature/author/zhukovskij-vasilij-andreevich.htm))

როგორც მკვლევარი ც.ს. ვოლპე აღნიშნავს, ვასილი ჟუკოვსკის ეს პოემა ავტობიოგრაფიულ იერს ატარებს. ჰალმთან არაა ლექსები „პოეზია ზეციური რელიგიისა მიწიერი და“. „Тему поэзии Жуковский развивает самостоятельно. Обожествление поэзии и утверждение ее «святого» назначения имеет при этом не только религиозный, но и общественный смысл“ (Источники: <http://www.lit-info.ru/literature/author/voloshin-maksimilian-aleksandrovich.htm>).

რატომ დაგვჭირდა ეს ვრცელი ექსკურსი? სწორედ იმისათვის, რომ პოეზიის უზენაესობაზე საუბარი თავად მხატვრულ ტექსტში ქართულ სინამდვილეში, ჩვენი ვარაუდით, ჟუკოვსკის პოემიდან უნდა მომდინარეობდეს. საიდან უნდა შეეტყო გიორგი ერისთავს ამის შესახებ და როდის?

1838 წელს გიორგი ერისთავს უშვებენ ერთწლიანი შვებულებით საქართველოში საოჯახო საქმეების მოსაწესრიგებლად.

„1839 წლის ბოლოს გ. ერისთავი კვლავ დაბრუნდა პოლონეთში და 1841 წლამდე დაჰყო სამხედრო სამსახურში.

1841 წლის 3 ივნისს იგი შტაბს - კაპიტნის ჩინით გაუთავისუფლებიათ სამხედრო სამსახურიდან, მაგრამ 1842 წლის გაზაფხულამდე მაინც ვერ ბრუნდება საქართველოში“ (ქართული ლიტერატურის ისტორია, III, 1969:309).

დავით გამეზარდაშვილი აღნიშნავს, რომ გ. ერისთავს მანანა ორბელიანის სალონში გაუცვნია საზოგადოებისათვის თავისი დრამატული ნაწარმოებები, „რომელთა წერას მან ჯერ კიდევ 1939 წელს, შვებულებაში ყოფნის დროს მოჰკიდა ხელი. ამ წელს დაწერა მან „შემლილი“, ხოლო მომდევნო წელს (პოლონეთში ყოფნისას) დაასრულა კომედია „დავა“, რომლის წერა საქართველოში (1839 წელს) დაიწყო“ (ქართული ლიტერატურის ისტორია, III, 1969:310).

„შემლილის“ დაწერის თარიღად მკვლევარი ლადო მინაშვილი (ქართული ლიტერატურა 2) ასევე 1839 წელს ასახელებს. განსხვავებული აზრი ეკუთვნის მკვლევარ შალვა რადიანს, რომლის გ. ერისთავის თხზულებათა (1936 წ.) გამოცემის შენიშვნებში, ემყარება რა „გ. ერისთავზე დაწერილ დღემდე უცნობ ერთ მოგონებას (რომელიც გ. ერისთავის არქივშია დაცული), ვკითხულობთ შემდეგს: „როდესაც (ერისთავი) 1838 წ. დაბრუნდა პოლშიდან, მაშინ დასწერა პოემა „შემლილი“, ხელთნაწერის სახით პოემის ეს პირვანდელი რედაქცია დაცულია ლექსთა კრებულ ავტოგრაფში №1-ში, საქარ. მუზ. ყოფ. წერა-კითხვის №5075 და ამავე მუზ. ყოფ. საისტ. საით. საზ. ხელთ. №2899-ში. დაბეჭდილი სახით კი ავტორის ხელმოუწერლად მოუთავსებია დ. ჩუბინაშვილის „ქრესტომატიაში“ (1863 წ.) პოემის საბოლოო ტექსტი კი შემუშავებულია 60-იან წლებში და დაბეჭდილი გ. ერისთავის სიცოცხლეშივე ჟურ. „საქართველოს მოამბის“ 1862 წლის №2-ში“ (გ. ერისთავი, 1936:399) თუ მოყვანილი ციტირება სანდოა, უნდა ვიფიქროთ, რომ 1838 წელს დაიწყო პოემა „შემლილზე“ მუშაობა გ. ერისთავმა. მაგრამ ჟურნალ „საქართველოს მოამბეს“ დამოწმება კი არაზუსტია. იგი 1863 წელს ჟურნალის „საქართველოს მოამბე“ მეორე ნომერში დაიბეჭდა. ნაწარმოებს სათაურქვეშ მიწერილი აქვს „კომედია-პოემა“, რაც უთუოდ მის ჟანრობრივ რაობაზე მიგვანიშნებს ავტორისა და რედაქციის თვალსაზრისს გამოხატავს. თხზულება დაწერილია მსუბუქ, კარგად გამართული ლექსით, ავტობიოგრაფიული ხასიათის არის და 1838 წლითაა დათარიღებული“ (კალანდაძე, III, 1985:195). ა. კალანდაძე არ მიუთითებს წყაროს, თუმცა აქ ავტორი და რედაქციაა ნახსენები, და, სავარაუდოდ, თავად ავტორს, ე.ი. გ. ერისთავს უნდა ეკუთვნოდეს. მაგრამ საიდან გაჩნდა 1839 წელი მოგვიანებით ლიტერატურათმცოდნეთა ნააზრევში, ან ვინაა იმ უცნობი მოგონების ავტორი?

თუ ვივარაუდებთ, რომ „შემლილი“ დაწერილია 1838-1839 წლებში, მაშინ უნდა გამოირიცხოს ის ფაქტი, რომ „შემლილში“ იგრძნობა გ. ჟუკოვსკის დრამატული პოემის, „კამოენსის“ ერთგვარი ანარეკლი, მით უფრო, რომ 1839 წლის მარტისათვის არის დასრულებული პოემა.

მიუხედავად იმისა, რომ გ. ერისთავს, რომ „შემლილმა“ განიცადა გ. ჟუკოვსკის დრამატული პოემის „კამოენსის“ გავლენა, მით უფრო, რომ კამოენსი სწორედ „შემლილში“ გვხვდება, ბეგლარის მონოლოგში, რომელშიც საოცარი გულისტკივილია გადმოცემული მისი, როგორც პოეტის, ვერგაგების გამო. ლიტერატურათმცოდნეთა ნააზრევი „შემლილის“ ანალიზისას უფრო მის შინაარსს მისდევს და იმ კოლიზიას, რაც ტასოსა და ბეგლარის ტრაგიკული სიყვარულის ირგვლივ ვითარდება.

პოემაში ბეგლარი უცხოეთში განათლებამიღებული ყმაწვილი პოეტია, რომელიც რომანტიკულ სიყვარულს შეუპყრია. მისი დაწუნება პოეტობის გამო შეურაცხმყოფელია. ამიტომაც ცდილობს გაამართლოს თავისი არსებობა და მისი, როგორც რიგითი მოქალაქის, უფლება. ამიტომ ოცნებით აღმოხდება:

„მოდით მერცხალნო, მომეცით ფრთენი.
მიწით შევიქმნე აღმა საფრენი!
აღფრინდე მაღლა და კვალად მაღლა,
რომ ვერ ვხედვიდე ქვეყანას დაბლა;

გავშალო ფრთენი
 სანავარდენი,
 ვნახო რა მზისა
 შარავანდენი,
 მერე რძის გზასა,
 ვარსკვლავთა კვალსა,
 შევუდგებოდე
 მნათობთა სვლასა!
 მთვარისა ვრცელსა,
 დამესა ბნელსა.
 განვჩხრეკდე მასში
 საცხოვრებელსა!...
 გარნაღა ვაი! მე ღვთისა ქმნილი,
 ვარ ამა მიწას, მაგრა მიკრული!“

(ერისთავი, 1936:103).

და ამ დროს ერები, მომღერალთ მტერნი, სავსენი შურით, რომლებმაც არ იციან, როგორ იზადება ლექსი, უწოდებენ პოეტს სამარცხვინო სახელს, გიჟს, ლოტრანგს. ერთიანად არიან გამსჭვალულნი დიდი პოეტების ტორკვატო ტასოს (რომლის ფასი ვერ გაიგეს და შტერი უწოდეს), ბაირონის (რომელსაც დასცინეს და განაშორეს მშობლიურ კუთხეს), დანტეს (რომელსაც მტრად გაუხდნენ) მიმართ, იქნებ ისიც მოიძულონ გამოენსივით, რომელიც მოკვდა მშვიერი. თუ ფრაზის „თქვენში არ იყო გამოენსი მოკვდა მშვიერი?“ წყაროდ დ. გამეზარდაშვილი ასახელებს კომედია-პოემა „შემლილს“, „ლუზიადების“ ქართულ ენაზე მთარგმნელს პოეტ ჯემალ ინჯიას მოჰყავს გ. ერისთავის მეორე ცნობილი კომედია „დავა“. აღმოჩნდა, რომ ბეგლარის მონოლოგი („შემლილში“) და „დავის“ პერსონაჟ ბეგლარისა მესამე მოქმედებაში, ერთი და იგივეა **სტრიქონიდან**

ბეგლარ

„ჩემო გულისა აღმაშფოთო და ჩემო ბედო“

....

სტრიქონამდე

„იქნებ მეც ისე მოგიძულოთ, არვიც დაგნანდეთ!“

(„შემლილი“)

(გ. ერისთავი, 1936:105).

„ჩემო სულისა აღმაშფოთო და ჩემო ბედო,

....

„იქნებ მეც მისებრ მომიძულოთ არვიდ დაგნანდეთ“

(„დავა“)

(გ. ერისთავი, 1936:152).

აქ განსხვავებულია მხოლოდ:

ჩემო გულისა - „შემლილი“

ჩემო სულისა - „დავა“

და თქვენცა ერნო, მომღერალთ მტერნო, - „შემლილი“

და თქვენცა ერნო, მწერალთა მტერნო! - „დავა“

უწოდეთ შტერი - „შემლილი“

ვერ მოიგონეთ - „შემლილი“

არ მოიგონეთ - „დავა“

და ოვიდია რომისაგან რისთვის განაძეთ?... - „შემლილი“

და ოვიდია რომისაგან რისთვის განაგდეთ? – „დავა“

„დავის,, დაწერის თარიღს ასე გვთავაზობს შ. რადიანი: „ხელნაწერს 31 ფურცელი უკავია. გარეკანზე ვკითხულობთ: „დავა კომედია ხუთს მოქმედებაში თავადის გიორგის ერისთავის ჩემ (1840) წელსა“. რომ კომედიის დაწერის თარიღი 1840 წ. შემთხვევით ვინმეს მიერ არ არის დასმული, ჩანს იქიდან, რომ იმავე ფურცლის მეორე გვერდზე წერია: „დავა ანუ ტოჩკა და ზაპეტაია“ (ერისთავი, 1936:402).

თავად ტექსტი პიესისა პერსონაჟთა როლების შემსურლებლებისაგან არის ჩაწერილი, ნაწილობრივ კი „ზოგიერთის რუსულის ლიბრეტოსაგან“, რომელიც მშვენივრად არის შედგენილი დ. ყიფიანისაგან“ (ერისთავი, 1936:401).

„დავა“ პირველად დაიბეჭდა ჟურნალ „კრებულის“ 1871 წლის №5-ში.

დ. გამეზარდაშვილის ცნობით, გ. ერისთავმა მომდევნო წელს (პოლონეთში ყოფნისას) დაასრულა კომედია „დავა“, რომლის წერა საქართველოში (1839 წელს) დაიწყო (ქართული ლიტერატურის ისტორია, III, 1969:310).

იზადება კითხვა:

როდის და რა პერიოდში დაიწერა კომედია-პოემა „შეშლილი“ და პიესა „დავა“?

1838-1839 წლები პოლონეთიდან საქართველოში ჩამოსვლის ერთი წელია, როდესაც უნდა შექმნილიყო, ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით, „შეშლილი“ და „დავა“. უკვე დაბრუნების შემდეგ ორივე ქვეყნდება: „შეშლილი“ „საქართველოს მოამბეში“ (ე.ი. დრამატურგის სიცოცხლეში) და „დავა“ ჟურნალ „კრებულში“ (გარდაცვალების შემდგომ).

ჩვენი ვარაუდით, სწორედ ვ. ჟუკოვსკის პოემა „კამოენსი“ უნდა გამხდარიყო გიორგი ერისთავისათვის წყაროდ, გამოეკვეთა სულით სუფთა, ჭეშმარიტი პოეტის სახე კომედია - პოემაში „შეშლილი“ და კომედიაში „დავა“. იგი იქვე იმეორებს ბეგლარის პერსონაჟსა და მის მონოლოგსაც, სადაც ავტორი ღრმა გულისტკივილს გამოხატავს გაუგებარი ბრბოს მისამართით და მაგალითად სხვა ტრაგიკულად ვერმიღებული პოეტების გვერდით ასახელებს კამოენსაც.

კამოენსის „ლუზიადების“ მე-7 ქებაში ინდოეთის ერთ მეფესთან მისული გამა გაცდებდა კედელზე გამოსახული მოხუცის ფრესკით, რომელსაც ერთ ხელში ვაზის ლერწი ეჭირა. აქ პოეტი მიმართავს ერთგვარ ლირიკულ გადახვევას და მსჯელობს პოეტისა და პოეზიის დანიშნულებაზე:

„არა ვყოფილვარ დაჩვეული ხალხისგან ჯილდოს,
ეს დამებედა და იმიტომ უფრო ვეგზნები,
რომ უნდა მათგან უსამართლო კირთება ვზიდო,
არც სიხარული და არც მოცლა მაწყენდა ვითომ
დაფნის გვირგვინი, ჯიუტი თმით ნაალერსები?
ცილნაწამები, ლაფდასხმული, სირცხვილნაჭამი,
დავიარები, როგორც ერთი ვინმე აჯამი“ (ინჯია, 2013:228)

იქნებ ამით იყო სწორედ ნასაზრდოები თვით ჰალმისა და ჟუკოვსკის პოემები?

დასკვნა. გიორგი ერისთავი პირველია ქართველი საზოგადო მოღვაწეთა, პოეტთა და დრამატურგთა შორის, რომელიც საზღვარგარეთ ყოფნის პერიოდში, ეცნობა რა ლიტერატურას (შლეგელს, პუშკინს, დმიტრიევს, ჟუკოვსკის და სხვ.) წიგნებსა თუ პრესაში, აყალიბებს მოდელს მისი თანამედროვე პოეტისა, რომლის გაგებაც თავადაზნაურულ თუ ვაჭრულ საზოგადოებაში უჭირთ, და, თუმცა „შეშლილი“ საკმაოდ პოპულარული ყოფილა იმ დროისათვის, კითხულობდნენ ხელნაწერში, იზეპირებდნენ, კომედია უფრო მკვეთრად გამოხატავს ბეგლარის სახეს და ეს მოხდა კიდევ 50-იან წლებში ქართული თეატრის სცენაზე. ამით უნდა აიხსნას კიდევ, ჩვენი ვარაუდით, გამეორებული მონოლოგები „შეშლილსა“ და „დავაში“.

2. „შემლილი“ და „დავა“ დაახლოებით ერთ პერიოდში უნდა იყოს დაწერილი. 1839-1840 წლებში, კერძოდ გ. ჟუკოვსკის „კამოენის“ პუბლიკაციის შემდეგ;

3. საზოგადოების მიერ უარყოფილი პოეტის სახე კამოენის „ლუზიადების“ მე-7 ქების 77-ე, 87-ე სტროფებით, ტრანსფორმირებული სახით გ. ჟუკოვსკის პოემაშია წარმოდგენილი. ვფიქრობთ, აქედან უნდა იყოს, ამოზრდილი გ. ერისთავის ნაწარმოებთა პერსონაჟის, ბეგლარის სახეც.

გამოყენებული ლიტერატურა:

akhali qartuli literaturis istoria I. (1972). *akhali qartuli literaturis istoria*, I, tbilisi: tsu. (ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, (1972). *ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I*, თბილისი: თსუ).

eristavi, G. (1936). *txzulebani*, tpilisi: federacia. (ერისთავი, გ. (1936). *თხზულებანი*, ტფილისი: ფედერაცია).

Kalandadze, A. (1985). *Qartuli jurnalistikis istoria, III, (1863-1871)*, tbilisi. (კალანდაძე, ა. (1985). *ქართული ჟურნალისტიკის ისტორია, III, (1863-1871)*. თბილისი).

kamoensi, luis de (2013). „*luziadebi*“, targmani J.Injiasi, tbilisi: „chveni mwerloba“. (კამოენის ლუის დე, (2013). „*ლუზიადები*“, თარგმანი ჯ. ინჯიასი, თბილისი: „ჩვენი მწერლობა“).

Каптерева, Т.П. (1990). «*Искусство Португалии*, М.: «Изобразительное искусство».

kartuli literaturis istoria, III, (1969). *kartuli literaturis istoria, III*, tbilisi: „sabwota sakartvelo“. (ქართული ლიტერატურის ისტორია, III, (1969). *ქართული ლიტერატურის ისტორია, III*, თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“).

sazgvargaretis literaturis istoria, (1959). *sazgvargaretis literaturis istoria*, tbilisi: tsu. (საზღვარგარეთის ლიტერატურის ისტორია, (1959). *საზღვარგარეთის ლიტერატურის ისტორია*, თბილისი: თსუ).

qartuli realizmis sataveebtan, (2015). *qartuli realizmis sataveebtan*, tbilisi. (ქართული რეალიზმის სათავეებთან, (2015). *ქართული რეალიზმის სათავეებთან*, თბილისი).

ინტერნეტ წყაროები:

Жуковский В. А. <http://www.lit-info.ru/literature/author/zhukovskij-vasilij-andreevich.htm>

Камоэнс Luis De. *Драматическая поэма* <http://zhukovskiy.lit-info.ru/zhukovskiy/poemy/kamoens.htm> - 14.11.2020

<http://www.lit-info.ru/literature/author/voloshin-maksimilian-aleksandrovich.htm>). 14.11.2020

ADVERBS OF TIME IN SHIDA KARTLIAN

დროის აღმნიშვნელი ზმნისართები შიდაქართლურში

MARIAM KOBERIDZE

Doctor of Philology
 Professor of Gori State University
 ORCID:0000-0002-6604-1628
maikoberidze@gmail.com
 + 99577251275

Abstract

The aim of this article is to study the adverbs of time in Shida Kartlian. The research is based on the latest material we have collected in the villages of Didi and Patara Liakhvi, Prone, Dzama, Kavtura, Tedzma and Ateni valleys. Dialectic texts written by Georgian linguists at different times are analyzed to represent linguistic processes chronologically distant in time and space.

The production, structure and function of adverbs of time in the Shida Kartlian speech are similar to the Georgian literary language, and different cases indicate the processes that are significant for the Kartlian dialect. Here we find the adverbs of time formed by primary or own production, with a case form (with a case mark or postposition), composing-composition and attachment of particles.

The adverbs of time with the Nominative case mark confirmed in the speech of the village of Tsitelubani in Gori Municipality indicate to the cases of switching the speech codes of Kartlian and Adjarian.

The adverbs of time are preserved in an archaic form: **Aknamdi // Aknandi, Iknamdi // Iknandi, Aknobamdi//Aknobamde, Aknobamdin//Aknobamdis**. We find the peculiar production adverb "chamodagma" in the meaning of the time adverb "after". Some adverbs of place (**arsad, versad, agarsad, vegarsad/nowhere, sadme/anywhere...**) are used to denote the adverbs of time (**rodesme/ever, arasodes/never, agarasodes/never, verasodes/never, rodisme/ever**).

For adverbs of time with –a and –i extending vowels are characterized accentuation. These vowels are often exchanged freely and represent the same amount in the adverbs of time ending with -t (tsinata-tsinati/ago, dilita-diliti/in the morning), in some cases their use must be explained by analogy and tendency of unification.

Some adverbs of time show the Genitive and Dative forms simultaneously: **gogoobisas/during girlhood, bavshvobisas/during childhood**.

Some postpositions or adverbs in Shida Kartlian manage the Dative case instead of Genitive: **Orsaats ukan**(←ori saats ukan)/two hours back; **amastsin** (= amistsin)/before that; **dgstvina** (←dgstvina)/for the day.

The adverb of time in Dative often added adverbs „**aket// aketi// aketia**“: dilas aketi/since morning, sagamaos aketi/since evening, gushin aketi/since yesterday. We often found repetition of the adverbs of time in the sentence to express the nuances of the multiplicity of the verb-predicate.

For example: **dges** utkhra/said **today**, **khvalutkhra**/said **the next day**, **zegutkhra**/said **the day after next day**.

Although Shida Kartli is not ethnically monotonous, the linguistic changes caused by contact with other linguistic units are not confirmed. Linguistic events are documented by locally obtained material, usually accompanied by the name of the village where this or that linguistic event or expression is recorded, but this does not mean that area of its use is limited by only a verified village. The scientific paper is important for the study of Georgian dialectology, lexicology and the history of the Georgian language.

Key words: Georgian literary language, Dialect, Shida Kartlian, Adverb of time, Production, Structure, Extending vowel.

მარიამ კობერიძე

ფილოლოგიის დოქტორი, გორის სახელმწიფო

სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი

ORCID:0000-0002-6604-1628

maikoberidze@gmail.com

+ 99577251275

აბსტრაქტი

წინამდებარე სტატიის მიზანია დროის აღმნიშვნელი ზმნისართების შესწავლა შიდაქართლურში. კვლევა ემყარება დიდი და პატარა ლიახვის, ფრონეს, ძამას, კავთურას, თემისა და ატენის ხეობის სოფლებში ჩვენ მიერ შეკრებილ უახლეს მასალას. ქრონოლოგიურად დროსა და სივრცეში დაშორებული ენობრივი პროცესების წარმოსაჩენად გაანალიზებულია ქართველ ენათმეცნიერთა მიერ სხვადასხვა დროს ჩაწერილი დიალექტური ტექსტები.

შიდაქართლურ მეტყველებაში დროის აღმნიშვნელი ზმნისართების წარმოება, სტრუქტურა და ფუნქცია მსგავსია ქართული სალიტერატურო ენისა, ხოლო განსხვავებული შემთხვევები მიუთითებს იმ პროცესებზე, რომელიც ქართლური დიალექტისათვის არის ნიშანდობლივი. აქ გვხვდება პირველადი ან საკუთარი წარმოების, ბრუნვის ფორმით (ბრუნვის ნიშნით ან თანდებულთ), თხზვა-კომპოზიციითა და ნაწილაკების დართვით წარმოქმნილი დროის ზმნისართები.

ქართლურისა და აჭარულის სამეტყველო კოდთა გადართვის შემთხვევებზე მიუთითებს გორის მუნიციპალიტეტის სოფელ წითელუბნის მეტყველებაში დადასტურებული სახელობითი ბრუნვის ნიშნიანი დროის გამომხატველი ზმნისართები.

არქაული ფორმითაა შემონახული დროის ზმნისართები: **აქნამდი//აქნანდი, იქნამდი//იქნანდი, აქნობამდი//აქნობამდე, აქნობამდინ//აქნობამდის**. „შემდეგ“ დროის ზმნისართის მნიშვნელობით გვხვდება თავისებური წარმოების ზმნისართი „**ჩამოდაღმა**“. ზოგი ადგილის ზმნისართი (**არსად, ვერსად, აღარსად, ველარსად, სადმე..**) იხმარება **დროის ზმნისართების (როდესმე, არასოდეს, აღარასოდეს, ვერასოდეს, როდისმე...)** აღმნიშვნელად.

-ა და - ი მავრცობიანი დროის ზმნისართებისათვის დამახასიათებელია აქცენტირება. ეს ხმოვნები თ-ზე დაბოლოებულ დროის ზმნისართებში ხშირად თავისუფლად ენაცვლებიან და ერთნაირ ოდენობას წაროადგენენ (**წინათა-წინათი, დილითა-დილითი**), ზოგ შემთხვევაში მათი გამოყენება ანალოგიითა და უნიფიკაციის ტენდენციით უნდა აიხსნას.

ზოგი დროის ზმნისართი ერთდროულად გვიჩვენებს ნათესაობითისა და მიცემითის ფორმებს: **გოგობისას, ბავშობისას**. ზოგიერთი თანდებული ან ზმნისართი შიდაქართლურში მართავს მიცემით ბრუნვას ნათესაობითის ნაცვლად : **ორ საათს უკან** (← ორი საათის უკან) ; **ამას წინ** (=ამის წინ) ; **დღესთვინა** (←დღისთვინ) .

მიცემითში დასმულ დროის ზმნისართს ხშირად დაერთვის „**აქეთ//აქეთი//აქეთია**“ ზმნისართი: **დილას აქეთი, საღამოს აქეთია, გუშინ აქეთია**.

ზმნა-შემასმენლის მრავალგზისობის ნიუანსის გამოსახატავად ხშირად გვხვდება დროის ზმნისართების გამეორება წინადადებაში. მაგ.: **დღეს უთხრა, ხვალ უთხრა, ზეგ უთხრა**.

მიუხედავად იმისა, რომ შიდა ქართლი ეთნიკურად არ არის ერთფეროვანი, არ დასტურდება სხვა ენობრივ ერთეულებთან კონტაქტით გამოწვეული ენობრივი ცვლილებები. ენობრივი მოვლენები დოკუმენტირებულია ადგილზე მოპოვებული მასალით,

რომელსაც ჩვეულებრივ ახლავს სოფლის დასახელება, სადაც ესა თუ ის ენობრივი მოვლენა, ან გამოთქმა ჩაწერილი, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მისი ხმარების არე მხოლოდ დამოწმებული სოფლით შემოიფარგლება. სამეცნიერო ნაშრომი მნიშვნელოვანია ქართული დიალექტოლოგიის, ლექსიკოლოგიისა და ქართული ენის ისტორიის შესწავლისათვის.

საკვანძო სიტყვები: ქართული სალიტერატურო ენა, დიალექტი, შიდაქართლური, დროის ზმნისართი, წარმოება, სტრუქტურა, მავრცობი ხმოვანი.

შესავალი

ქართველური ენათმეცნიერების ერთ-ერთი აქტუალური და მნიშვნელოვანი საკითხია ქართული ენის დიალექტებში მიმდინარე ენობრივი პროცესების შესწავლა. ქართლურისათვის დამახასიათებელი თავისებურებები თითქმის ყველა კუთხის მეტყველებას ახასიათებს. მათ შორის არის შიდაქართლური (ცენტრალური ქართლური) კილოკავი, რომელიც მოიცავს ქარელის, გორის, კასპისა და მცხეთის მუნიციპალიტეტების მეტყველებას. დიალექტური მეტყველების გავრცელების ეს არეალი არ ემთხვევა შიდა ქართლის ადმინისტრაციულ დაყოფას (ხაშური, ქარელი, გორი, კასპი). ხაშურის მეტყველება დასავლურ ქართლურს მიეკუთვნება, ხოლო მცხეთის მუნიციპალიტეტი არ შედის შიდა ქართლის ადმინისტრაციულ ერთეულში. ქართლურისათვის დამახასიათებელი ძირითადი ენობრივი მოვლენები დადასტურებულია ამ რეგიონში, თუმცა მეტყველების თავისებურებები შეინიშნება ხეობებისა და სოფლების მიხედვით, რაც განპირობებულია ენის შინაგანი პოტენციის გამოვლენით, მოსახლეობის მიგრაციით და სხვა კილოების წარმომადგენლებთან ურთიერთობით. აქ მიმდინარე პროცესები არაერთხელ ყოფილა მსჯელობის საგანი (კახაძე, 1953: 272; ნოზაძე, 1970: 338; იმნაიშვილი, 1974 ა: 16; ღლონტი, 1980: 218-222 სომხიშვილი, 2002: 3; კობერიძე, 2006: 175; 2015: 25; 2020: 82).

წინამდებარე სტატიაში დროის ზმნისართების კვლევა ემყარება დიდი და პატარა ლიახვის, ფრონეს, ძამას, კავთურას, თეძმისა და ატენის ხეობებში ჩვენ მიერ სოფელ-სოფელ მოპოვებულ უახლეს მასალას. საკითხთან დაკავშირებული პრობლემატიკა გაანალიზებულია ქრონოლოგიურად და შედარებულია ქართველ ენათმეცნიერთა მიერ სხვადასხვა დროს ჩაწერილ დიალექტურ ტექსტებთან, გამოვლენილია საერთო და განსხვავებულ ენობრივი მოვლენები ქართულ სალიტერატურო ენასთან, ქართლურის სხვა კილოკავებსა და ქართული ენის სხვა დიალექტებთან მიმართებით. აღსანიშნავია პარალელური ფორმების არსებობა, სამეტყველო კოდთა გადართვის შემთხვევები, -ა და -ი მავრცობი ხმოვნების აქტიურად გამოყენება და მნიშვნელობის გადაწევის შემთხვევები.

მეთოდი

სამეცნიერო ნაშრომზე მუშაობისას გამოვიყენეთ აღწერითი და ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი, ხოლო ემპირიული მასალის ჩაწერისას - უშუალო დაკვირვების მეთოდი. კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე გამოყენებული იქნა დიაქრონიული და სინქრონიული ანალიზი: ენობრივი მოვლენების დაყოფა ქრონოლოგიურად და დღევანდელობასთან მიმართებაში შეფასება საბოლოო შედეგის მისაღებად.

შედეგები

1. განხილულია დროის აღმნიშვნელი ზმნისართების წარმოება, ფუნქცია და სტრუქტურა შიდაქართლურში. 2. შესწავლილია ქრონოლოგიურად დღევანდელობასთან მიმართებით დროსა და სივრცეში დაშორებული დიალექტური მასალა. 3. გაანალიზებულია: ა) დროის

ზმნისართები, რომლებსაც არა აქვთ ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმა, ან კიდევ საკუთარი წარმოებისა. ბ) მიცემითის, ნათესაობითის, მოქმედებითისა და ვითარებითი ბრუნვის ფორმიანი (უთანდებულო, თანდებულიანი, ნაწილაკიანი) ზმნისართები. გ) ფუძის გაორკეცებით ან სხვადასხვა ფუძის შეერთებით წარმოქმნილი ზმნისართები. 3. წარმოჩენილია სახელობით ბრუნვისნიშნისანი დროის ზმნისართები, სამეტყველო კოდთა გადართვის შემთხვევები, ზოგი ზმნისართის მნიშვნელობის გადაწევის ფაქტები. 4. დამბენილია მსგავსი და განსხვავებული ფორმები ქართულ სალიტერატურო ენასთან, ქართლურის სხვა კილოკავებსა და ქართული ენის სხვა დიალექტებთან მიმართებით.

მსჯელობა

ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ზმნისართის წარმოების, სტრუქტურის, ფუნქციისა და კვალიფიკაციის შესახებ არაერთი მნიშვნელოვანი და საყურადღებო ნაშრომია წარმოდგენილი. ზმნისართი სხვადასხვა სახელწოდებით არის ცნობილი: ზურაბ შანშოვანი მას „**ზმართულს**“ უწოდებს (შანშოვანი, 1737:68); გოდერძი ფირალოვი, ანტონი, გაიოზ რექტორი, სოლომონ დოდაშვილი, პლატონ იოსელიანი, დიმიტრი ყიფიანი, არისტოფანე ქუთათელაძე, ანდრია ბენაშვილი, თედო ჟორდანი, მოსე ჯანაშვილი - „**ზმნის ზედას**“ (ფირალოვი, 1820: 85; ანტონი, 1885:207; რექტორი, 1970:134; დოდაშვილი, 1830:53; იოსელიანი, 1840: 75; ყიფიანი, 1882:125; ქუთათელაძე, 1894:124; ჟორდანი, 1889:155; ბენაშვილი, 1894:6; ჯანაშვილი, 1906:124); პავლე კვიციარიძე - „**ზმნიზედს**“ (კვიციარიძე, 1988: 61); აკაკი შანიძე - „**ზმნიზედას**“ (შანიძე, 1980:587); მელიტონ კელენჯერიძე - „**ზმნისართს**“ (კელენჯერიძე, 1920:98); სილოვან ხუნდაძე, იასონ ნიკოლაიშვილი, დავით კარიჭაშვილი, არნოლდ ჩიქობავა, ილია სიხარულიძე, გიორგი შალამბერიძე - „**ზმნისართს**“ (ხუნდაძე, 1915: 14; ნიკოლაიშვილი, 1929: 101; კარიჭაშვილი, 1930:121-122; ჩიქობავა, 1952:261; სიხარულიძე, 1935:120; შალამბერიძე, 1959:5). ყველა ამ შემთხვევაში სახელდების ერთი პრინციპია გატარებული: ზმნიზედა (resp. ზმნისართი) დაერთვის (resp. „ზედ დაედება“) ზმნას; ამდენად, ამ ტერმინთაგან პრინციპული უპირატესობის მინიჭება, რომელიმე ერთისათვის არ ჩანს მიზანშეწონილი (გაბუნია, 1993: 9).

ა. შანიძის განმარტებით, „ზმნიზედა ჰქვია დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონე ფორმა-უცვალელებელ სიტყვას, რომელიც ზმნით აღნიშნულ მოქმედებას განსაზღვრავს დროსა, ან სივრცეში, ან გვიჩვენებს, თუ რა ვითარებაში ხდება მოქმედება, ან რამდენჯერ და რა ზომით ხდება იგი, ან კიდევ რა არის მოქმედების მიზეზი თუ მიზანი. ის მორფოლოგიის შესწავლის საგნად მიიჩნევა ზმნიზედას, ფორმის მიხედვით გამოყოფს პირველად და ნაწარმოებ ზმნისართებს, შინაარსის მიხედვით განიხილავს რვა ჯგუფს (ადგილის, დროის, ვითარების, ზომა-ოდენობის, მიზეზის, მიზნის, კითხვითი, მიმართებითი) (შანიძე, 1980: 587, 588, 594).

არნ. ჩიქობავას განსხვავებული მოსაზრებით, უვარგისია მეტყველების ნაწილთა ტრადიციული კლასიფიკაცია და გვთავაზობს ახალ-ოდენ მორფოლოგიურ (და არა პრაგმატულ-სემანტიკურ) კრიტერიუმებზე დამყარებულ კლასიფიკაციას. ამ კლასიფიკაციით ზმნისართი მოქცეულია „უცვლელ, სრულმნიშვნელოვან და დამხმარე სიტყვათა ჯგუფში“, რამდენადაც ზმნისართი ფორმაუცვლელი მეტყველების ნაწილია, არნ. ჩიქობავა მას მორფოლოგიაში საერთოდ არ განიხილავს (ჩიქობავა, 1937: 266).

გ. შალამბერიძის აზრით, ქართულში ზმნისართის მიჩნევა მეტყველების ნაწილად გამართლებულია: 1. ზმნისართი მორფოლოგიურად განსხვავდება ყველა სხვა მეტყველების ნაწილისაგან; 2. სემასიოლოგიურად განსხვავებულია სხვა მეტყველების ნაწილებისაგან; 3. განსხვავებულია სინტაქსური თვალსაზრისითაც. ასე რომ, სიტყვათა კლასიფიკაციას

მეტყველების ნაწილებად რა პრინციპებიც უნდა დავუდოთ საფუძვლად, იქნების მორფოლოგიური, სემასიოლოგიური, სინტაქსური თუ სამივე ერთად, ზმნისართის გამოყოფას ცალკე მეტყველების ნაწილად გამართლება მაინც აქვს (შალამბერიძე, 1959:15).

თ. უთურგაიძის აზრით, ბრუნვის ფორმა აქვთ მხოლოდ აქტანტებს, გარემოებებში ბრუნვის ნიშანი თეორიულად არის დაუშვებელი: სახელთა ფორმები სწორედ ბრუნვის პარადიგმიდან გამოსვლის შემდეგ იქცევიან ზმნიზედებად, ანუ გარემოებებად“ (უთურგაიძე, 1986:91). როგორც ვხედავთ, ავტორს „ზმნიზედისა“ და „გარემოების“ ცნებები ტოლფასად მიაჩნია; ამდენად, მის მიერ მოცემული კლასიფიკაცია სინტაქსურ კრიტერიუმს ემყარება. კონტექსტებში: „ქალაქს ესახლა“, „ქალაქიდან მიდის“, „ქალაქამდე მივიდა“ ქალაქ-ფუძეზე შეზრდილი ბრუნვის ნიშნები (თანდებულთა ან უთანდებულოდ) წარმოქმნილ ელემენტებად გარდაიქმნებიან (გაბუნია, 1993:13).

წარმოდგენილი გრამატიკული ლიტერატურის მიმოხილვიდან ჩანს, რომ ზმნისართის შესახებ არ არსებობს ერთიანი აზრი. ეს ვითარება უპირველესად, გამოწვეულია იმით, რომ არ არსებობს მეტყველების ნაწილის მორფოლოგიური კატეგორიის კლასიფიკაციისათვის მოსარგები სანდო კრიტერიუმები, იმანენტური ნიშანი (გაბუნია, 1993: 14).

დროის ზმნისართის ძირითადი ფუნქციაა, გამოხატოს მოქმედების დრო. შესაბამისია მისი კითხვებიც: როდის? რა დროიდან? რა დრომდე? რამდენ ხანს? სტრუქტურის მიხედვით გამოყოფენ რამდენიმე ჯგუფს: 1. დროის ზმნისართები, რომლებსაც არა აქვთ ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმა, ან კიდევ საკუთარი წარმოებისა: აწ, ახლა, წელან, წუხელ, გუშინ, შარშან, უწინ, ხვალ, ზეგ, ჯერ, ჯერ კიდევ, შემდეგ, მერმე (მერე), მაშინ, ადრე, გვიან, მალე, მუდამ, ერთხელ, ზოგჯერ... 2. გაქვავებული (მიცემითის, ნათესაობითის, მოქმედებითისა და ვითარებითის) ბრუნვის ფორმიანი ზმნისართები (უთანდებულო ან თანდებულიანი). 3. ფუძის გაორკეცებით ან სხვადასხვა ფუძის შეერთებით (ხანდახან, წინდაწინ, დღედაღამ, დროდადრო, თვედათვე, ზამთარ-ზაფხულ...) (კვაჭაძე, 2001: 284).

შიდაქართულ მეტყველებაში სტრუქტურულად შეიძლება გამოვყოთ დროის ზმნისართების ყველა ის ჯგუფი, რაც სალიტერატურო ქართულსა და ქართული ენის სხვა დიალექტებში დასტურდება.

1. დროის ზმნისართები, რომლებსაც არა აქვთ ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმა ან საკუთარი წარმოებისა. მაგ.:

წელან/წელანა (= ცოტა ხნის წინ): ჩვენმა ბავშვებმა დაუარეს წელანა (ბროწლეთი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981: 438); **წელან** გელოდებოდი და რათ დაგავგიანდა? (დისევი); **წელანა** სიმღერასა ჭიკჭიკებდა რაღაცასა (ქარელი); -ჰო, **წელანა?** (კარალეთი).

დასტურდება **ც(ა)** ნაწილაკიანი ფორმებიც: დაამწყვდიე ე მამალი ისე ყოყლოჩინობს, **წელანაცა** საკბენად გამოეკიდა ბალღებსა (ხიდისთავი).

იშვიათად გვხვდება **ვე** ნაწილაკიანი ფორმაც: **წელანვე** გავხედე, მაგრა თვალთანა არაფერი მოჩანს (ტახტისძირი).

წელან წარმოშობილია **აწელა**-დან, რომელსაც წინ ა ჩამოეკვეცა და ბოლოს ნ დაერთო ←[ა] წე-ლა-ნ. „მოლარე ჰკადრებს: მოვიდა აწელა ფერნამკრთალიო“. „ვეფხ.“ 104 (შანიძე, 1980: 595).

შარშან/შარშანა (=გასულ წელს, ერთი წლის წინათ): **შარშან** ძიელ ცოტა ლობიო მოგვივიდა (რუისი) (მესხიშვილი, 2006: 43); **შარშანა** გამისლიპინდა ფეხი (ხიდისთავი).

„შარშან“ ზმნისართის წარმოების შესახებ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია: „მიცემითის ფორმა ჩანს შარ-ს, ასიმილაციით შარ-შ, როგორც ეს იხმარება

ხევესურულში, ან ფორმანტის დართვით შარშ-ან სხვა ზმნიზედების ანალოგიით უკან, წელან, მოლან და მისთ. ძველად იყო შრ-ან და აქედან: შრანდითგან“ (II კორ. 9,2) (შანიძე, 1980: 589). „შარშა“ დროის ზმნისართის ძველ ქართულში არსებობას ადასტურებს გ. შალამბერიძე შესაბამის საილუსტრაციო მაგალითებზე დაყრდნობით. მაგ.: მომეც მე აწვა, ვ-ა იგი მომეც შარშა კიმ.I, 210, 13; რ-ლ იგი მიქადაგე შარშა: იქვე, 210, 23 (შალამბერიძე, 1959: 35).

ადრე ზმნისართი გვხვდება რამდენიმე მნიშვნელობით. 1. **მალეს** სინონიმად: ის იყო კარქი პატარმალი, რომელიც **ადრე** ადგებოდა, მამლი ყვილისას და ცეცხლ გააღვიძებდა (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006: 35); შაბათობითა **ადრე** ავილებდით ხელსა, ავიკვირამლებდით (ერთაწმინდა). 2. **უწინ** ზმნისართის ნაცვლად: მაგანა ასე გამლანძლა **ადრე** (დირბი); **ადრე** რო იყო, მასინჯლარს მიგზავნიდნენ და ისე არჩევდნენ (დირბი).

ქართლურში გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც „გარკვეულ კონტექსტში ცა ნაწილაკია ნახმარი თანამედროვე ქართულში დამკვიდრებული ც-ს ნაცვლად“ (ზურაბიშვილი, 1972:51). შიდაქართლურშიც გვხვდება **ც (ა)** ნაწილაკიანდართული ფორმა - **ადრეცა** (= რამდენიმე დღის, თვის, წლის, წუთის, სათის წინ ან წინდაწინ): **ადრეცა** ვასესხი და ყბა ჩამომადებინა, სანამ არ შევსვი ვირზე, მინამ არ გაიგო (დირბი). პარალელურად გვხვდება ვე ნაწილაკდართული ზმნისართიც. მაგ.: **ადრევე** მიგრძნობდა გული, რომ ეს საქმე ასე არ ჩაივლიდა (ტახტისძირი).

გვიან//გვიანა (=კარგა ხნის შემდეგ; ხანგრძლივი დროის შემდეგ): **გვიან** მოვატაროვეთ (კირბალი); როდის, როდის გამოიზლაზნა **გვიანა** (ფცა).

წუხელ // წუხელა (= გუმინ, სადამოს): **წუხელ** ისე გაიჯეილა, არ მეგონა თუ სახლისაკენ

იზამდა პირს (სალოლაშენი); კედლი გვერძე მეძინა იმ სიცივეში **წუხელა** (ახალქალაქი).

კიდევ //კიდევა//კიდენ//კიდენა (= მუდმივ, ხელახლა, ჯერ კიდევ): თითონ **კიდენა** დღე და ღამე იმი ცდიელობაშია, რა შევიტანო შინაო (რუისი); ის **კიდენა** ზიის გასუნთქული, ვითომ ბაიბურშიც არ არი (მესხიშვილი, 2006:43); ჩვენ **კიდენა** ერთი ლეჩაქყური ადგილი მოგვიგდო ხრიოკებშია (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006:100); იმას **კიდევა** არცა ხსომებია (ახალქალაქი); მერე რაღაცას ვიზამ **კიდევა** (ატენი).

გვხვდება **ვ** ბგერის დაკარგვის შემთხვევები: შენ **კიდე** რამე გეთქმის? (სალოლაშენი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:311); გადავიღე ღვინო და ველოდები, რო დაწკნეს **კიდე** (←**კიდევ**), რო გადავიღო და მერე იცოცხლე არაფერი შეედრება, ისეთი გამოვა (ატენი). ხშირად „**კიდე** (←**კიდევ**)“ ახლავს „**ახლა**“ ზმნისართს: ყელზე ამოუა ჯირკვალი ადამიანსა და **ახლა** **კიდე** (ერედვი); ი ბესიანთ ბიჭი ჩამაივლის ჩვენ კარებზედა და **ახლა** **კიდე** (კავთისხევი).

ახლა //ეხლა (= ამჟამად, ამ მომენტში): რძე აზიზია **ახლა** (ლამისყანა) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:17); **ახლა** ჩემ გულში ჩამოიხედონ (ძეგვი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981: 291); **ახლა** მესამესაც ამზადებს (იგოეთი) (მესხიშვილი, 2006:43); **ახლა** ქორწილი სულ სხვანაირი იციან (კირბალი); გამომივიდა **ახლა** ესეცა დამცველი (ბრეთი); აღარ გვინდა გორახი, **ახლა** გვინდა ტალახი (ატენი).

უფრო ხშირად იხმარება **ეხლა**. მაგ.: ქა, არ იცი, **ეხლა** ბლომებია მოდაში?! (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006:30); **ეხლა** ისეთი გორიგლეჯია მანქანები გაჩნდა, რა უნდა გზის გაკეთებასა (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006:57); ძან მიყვარდა ლიკინა მჭადები, ვილა აცხოფს **ეხლა**?! (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006:100); იტყოდა ხომე პაპაჩემი, **ეხლა** თქვენ იცით, შვილებო (არადეთი) (მესხიშვილი, 2006: 45); **ეხლა** ვეღარასა ვხედავ (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006: 61); **ეხლა** კამერის რქაში არიან ჩვენი შვილები, მშვიგრები არ არიან და ტიტვლები (გრაკალი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:240); როგორც მიაჩქიანე,

ისე **ეხლავე** მიაგავე (მეჯვრისხევი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:294); **ეხლა** მე ალუბალი უნდა მოვცნო (ატოცი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:318); გაშხირდა შავფხა **ეხლა** (გაჩეჩილაძე, 1970: 324); მა **ეხლა** არი გასართობი, არაფერი აქვთ ბავშვებსა (კარალეთი); **ეხლა** შენა, შვილო, უკვე ნერვებ მიშლი (კარალეთი); ღირსია **ეხლა** ესა რამისაი? (ახალქალაქი); ნეტა რა ეგონა, **ეხლა** კი მეწუწუნა, მიყიდე, მიყიდეო, მაგ მეელიფლეთიამა და აბა რა უყო, რა ვქნა? (დირბი); სადღა ამაიყამ **ეხლა** ე ხალხი, ხო ხედამს, რო გამეგვილია მარშუტკაი (ატენი); **ეხლა** ყველაფერი შეიცვალა (კარალეთი); ჰო, მითხარი **ეხლა** რა გინდა (ხელთუბანი); **ეხლა** ეზოში გვაქ წყალი და ხარჯე რამდენიც გინდა (ატენი).

ვითარებითი ბრუნვის ნიშნიან სახელებთან დაკავშირებით ისმის კითხვა: ფორმებში-**დაბლა, ნელა, ჩქარა, მაღლა, ახლა** - რა ფუნქციას ასრულებს -ა სუფიქსი? თუ გავიაზრებთ იმ თვალსაზრისს, რომ ზმნისართია ყველა გარემოება, ბუნებრივია -ა სუფიქსი შეიძლება მივიჩნიოთ ზმნისართული ფუძის მაწარმოებლად. -ა იმავე რიგის აფიქსია რომლისაც -ად, ავად, კარგად ფორმებში გვხვდება. -ა მართლაც იგივე ოდენობაა, რაც -ად, მაგრამ იგი -ად ფორმამწარმოებელი აფიქსია და არა სიტყვამწარმოებელი (გაბუნია, 1993:21). -ა სუფიქსის წარმოშობა საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ორგვარად აიხსნება: 1. იგი -ად მორფემის ალომორფია (შდრ. ძვ.ქართ. -ჯოჯოხეთა, კახეთა (ჩიქობავა, 2010: 257-258); 2. მიღებულია -ად მორფემის ცვეთის შედეგად, მისი ფონეტიკური ვარიანტია (ონიანი, 1989:209, 2011).

მუდან (←-მუდამ. მ-ნ ბგერების მონაცვლეობით): **მუდან** ერთი და იგივე, გაწყალდა გული (დირბი).

სუ მუდამ // სუ მუდამა (= **სულ მუდამ, სულ მუდმივ**): მარილის თვალი **სუ მუდამ** ჯიბეში გვედო (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006:103); **სუ მუდამ** ჯიბრი თვალით უყურებს ძალსა (ტახტისძირი); რატო იგი **სუ მუდამა** კვალში ჩადგომი (დვანი).

ჯერ//ჯერა// ჯერე გვხვდება რამდენიმე მნიშვნელობით: 1. **სხვაზე ადრე**: ეჰ, რა დროს მოესწრო, **ჯერ** თვითონა იყო პირველი, სხვაი კი მეორე, ეჰ! (დირბი); გაზაფხული პირზე **ჯერა** ენძელა ამოყოფს თავსა, შემდეგა ხომე იაი (ტახტისძირი). 2. „აქამდე“ ზმნისართის შემცვლელად: კიდენა მტკივა **ჯერა** (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006:66); ისევ ზედ არი **ჯერა** (ერედვი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:233); არ მინახავს **ჯერა** (ბროწლეთი) (მესხიშვილი, 2006:64); მანქანა რომ არ არის **ჯერე** მოსული? (ახრისი); თქვენა არ დათესეთ **ჯერა**? (კირბალი); ოზდაერთი ცალი ბოცა მააქ ღვინოი, **ჯერა** ხელი არ მიხლია (სალოლაშენი); არ დავთესეთ **ჯერა** (ხელთუბანი); მაგრამ მანქანა რომ არ არის **ჯერე** მოსული? (ახრისი). 3. **უწინ**: **ჯერ** ისეთები მითხრა და ახლა კიდენ თავი დაიმუდარა (ერთაწმინდა) (მესხიშვილი, 2006:66). 3. **გარკვეული მომენტის დადგომა**: ენასა არა ცდილობს **ჯერა** თქვენი ბავში? (ძეგვი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:392); **ჯერა** რა მეჩქარება (სალოლაშენი).

ხვალ//ხვალა: ერთ ბუმბულას ამოვაცენებ დღეს, ერთსაც **ხვალა** (ბრეთი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:29); **ხვალ** ადრიანათ შამოუშალოთ კალოსა (კავთისხევი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:450); გამომიარე **ხვალა** (კარალეთი); გამომიარე **ხვალა** და ერთად წავიდეთ (გარეჯვარი); **ხვალა** აქვთ კრებაი (გარეჯვარი).

ხვალე გვხვდება ძველ წერილობით ტექსტებში: **ხვალე** განსვლაა არს ჩემი. ჰაბო, 70, 38; **ხვალე** მოგცნე იგინი: მსოფ, 20,38. (შალამბერიძე, 1959:35). **ხვალე**-ში ხ ვ-ს წინ განვითარებულად არის მიჩნეული (ჩიქობავა, 1946:126).

ა. შანიძე აღნიშნავს, რომ პირველად ზმნისართებში წინ(ა), ხვალ(ე), ფრჩხილებში დართული ხმოვნები სალიტერატურო ენაში აღდგება ც ნაწილაკის დართვისას (შანიძე, 1980: 588).

შიდაქართულურში ეს ხმოვნები გვხვდება ც-ნაწილაკის გარეშე: ჩაუარე **ხვალე** და კარგათა ჩაუსხედით სიძე-ცოლისძმია (კარალეთი); **ხვალე** რო გუდა-ნაბადსა ავუკრავ, მაშინა ნახოს მაგანა (დოესი).

მერე (= რამდენიმე ხნის შემდეგ): ეხლა შუშუტია და **მერე** ნეტა თუ ჭკუას მაიკრეფს ეგა? (იგოეთი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:458); იქნება **მერე** წესიერი რამეი?-არ იქნება და თბილისში ვიყიდი **მერე** (ახალქალაქი); ჭყინტ კაკალსა, ოდნავ რო ეტყობა უღელი, დავჩხვლეტავთ ერთი ექვსგანა, ჩავყრით კირში ცხრა დღეი, **მერე** გავრეცხავთ კობტათა გამდინარე წყალშია, **მერე** მოვადუღეთ შაბიან წყალში, **მერე** მაგი მოვადუღებთ პესოკ წყალში, გავაჩერეთ და **მერე** შევადგავთ მოსახარშათა და ვადუღეთ, სანამ არ მოიხარშება (გარეჯვარი); დამაგულებს ხომე ფულსა და აღარ მეშვება **მერე**. აი, ავი ჭკუისას მეხუმრება ეგა, თუ აუარდი სახლშია, **მერე** ნახოსა.. (ღირბი).

იშვიათად გვხვდება „**მერმე**“-ც : **მერმე** კიდევა გახმა აჰა (ხიდისთავი). „**მერმე**“ სულხან-საბას განმარტებული აქვს „აწის შემდგომად“, ხოლო ამავე სიტყვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა „**მერმის**“ - „**მომავალ წელს (ა)**“, ხოლო - „**მერე - მერმეს ნაკვეთი**“ (ორბელიანი, 1991:465). ძველ ლიტერატურულ ძეგლებში იხმარება „უკანასკნელად, მეორედ, შემდეგ“-ის მნიშვნელობით: **მერმე** გადმოვიდა საზღვრით: C მრკ 7,31. **მერმე-ს** ენაცვლება **მეორე**: და იყო **მეორესა** დღესა DE 1.9,37 შდრ.C. და იყო **მერმესა** დღესა. **მეორე**→**მერე** (ო-ს დასუსტებით)→**მემრე** (ვ-ს მ-ში გადასვლით)→**მერმე** (თანხმოვანთ გადასვლით). მაშასადამე, **მერმე** ფორმას წინ უსწრებდა ადრინდელი **მემრე**, რომელიც ახლა არალიტერატურულად ითვლება და დიალექტებშია დაცული (შალამბერიძე, 1959: 34). ნიკო მარს აღნიშნული აქვს, რომ **მეორეს** გვერდით გვაქვს **მე-რმე** ფორმაც, რომელსაც სვანური წარმოქმნიდან ნასესხებად მიიჩნევს (სვ. მე-რბე←**მერმე**)“ (მარი, 1925: 81).

„**მემრე**“ ნამეტათეზისარი „**მერმე**“-საგან უნდა მომდინარეობდეს: **მერმე**←**მემრე**. „**მერმე**“-საგან კი „**მერე**“ მ-ს დაკარგვით. ალგეთის ხეობის ქართულურში დასტურდება **მემრე**. მაგ.: **მემრე** მეორე ამხანაგს მოუხნამენ (ჯორჯიაშვილები) (სალარიძე, 1978: 65).

მალე (=ჩქარა, სწრაფად): **მალე** დაიხრიხვებიან ჩემი წიწილები, მალე შესაწვავები იქნებიან (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006:67); **მალე** მოსაგები რო გახდება კამეჩი ან ძროხა, იტყვიან, მოდღევდა ან მოიწიაო (ქორდი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:298); **მალე** გავფხუკიანდები, რო ვინმე აწყენინებს რამესა, **მალე** გაბრაზდება ხოლმე, **მალე** სწყინს ვერა ხედამ? (ატენი). იშვიათად გვხვდება -ვე ნაწილაკიანი ფორმები. მაგ.: ჩამოვა მგონი **მალევე** (ახალქალაქი).

გუშინ //**გუშინა** (= წინა დღეს): **გუშინ** რო პური გამოვაცხე, რა ლაგოზი გამოცხვა (ტყვიავი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:252); იქა სულ მოგოხეს **გუშინა** (ტყვიავი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:297); **გუშინა** ვჭიდაობდით (ხიდისთავი); იმდენი ვიმუშავე **გუშინა** (ხიდისთავი); მათ, ჩემი ბიჭი გავგზავნე **გუშინა** და ამავეტანინე (გარეჯვარი); იმდენი ვიმუშავე **გუშინა**, მთელი დღე ფეხზე ვიდექი, თანა წელში გავწყდი (ხიდისთავი); მე ვერევი გიოსა, **გუშინა** ვჭიდაობდით და ზურგზედა მოვიკიდავ და დავაზღვიე, ტყაპა გასძვრა (ატენი).

ც(ა) ნაწილაკიანი ფორმები: **გუშინაცა** ავუხსენი ყველაფერი გასაგებადა და ნორმალურათა (გარეჯვარი); **გუშინაცა** ისე გადაუბღვირა მეზობლებსა, გეგონება ვინმესა რამეი ემართათ მაგისა (ბრეთი).

მაშინ//**მაშინა** (=იმ დროს, მას შემდეგ) (←მას შინა. შალამბერიძე, 1959:34). მაგ.: ჩემი ქმარი **მაშინ** აზეხვეებული იყო (საგურამო) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:17); თორე ჩემსავით გაჭირვებული იყოს **მაშინა** ნახამდა! (თამარაშენი) ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:25); **მაშინა** წინდაწინ უნდა დასველდეს ის ადგილი

(მეჯვრისხევი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:162); როცა ქარი და მზე არტყამს, კაკალი იკვლანჭება **მაშინა** (მერეთი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981 :229); ნაწილი რო გაუჩთა, **მაშინ** დასეტყვა და მოსპო მთლიანათ (გაჩეჩილაძე, 1970: 331); უნა გენახათ **მაშინა** (დირბი); ფასად აქცევ **მაშინა?** (კარალეთი).

ქართულ ენაში **წინ** ზმნისართი ხშირად იხმარება დროის მნიშვნელობით. **ძველი ქართული**: რომელი იქმნა **წინად** ეპისკოპოს (სინ.). რომელ არა **წინავე** მოვედ (ლ. მროველ.). რომელსა-იგი **წინაითვე** ვხედვედ (ჭილ. ეტრ.). **თანამედროვე სალიტერატურო ქართული**: **წინად** ქათმებისაგან გადაქელილი იყო (ვაჟა). მასუკან დასჩემდა და **წინეთაც** ასე იყო (აკაკი). საუკუნეთა **წინ** დაიბადა ბავშვი (ნ. ლორთქ.). **ქართული ენის დიალექტები**: **წინავე** ხის გუთნები იყვის (მოხ. დიალექტ.). **უწინავ** აფხუშო ხალხით სავსე იყო (ფშ. დიალ.). **წინ-წინ** ჟინვალის მიდამოეფს ჰრქმევია შირვანი (ქართ. იმნ.). პური ჭამის **წინ** პატარძალი ხელწყალს მიუტანდაყე კაცეფს (რაჭ. დიალ.) (გაბუნია, 2019: 283).

შიდაქართლურ მეტყველებაში გვხვდება :

უწინ//უწინა (= ადრე, მანამდე): გაზაფხულზე **უწინ** შენ მოგცემ (კეხვი); მოსავლის აღებადდე, მათ უნდა მივართვათ **უწინა** (დვანი).

ცალკე იხმარება აგრეთვე **წინ//წინა**, რომელიც ცვლის **უწინ** ზმნისართს: ჩამოუა რძალი **წინა** (ტახტისძირში); პეტრეპავლობის **წინა** იყო დიდი მზადებაი (ტახტისძირი); მოვემზადებოდით ახალი წლის **წინ** დიდი აზრამიანითა (დირბი); **რამდენიმე ხნის წინ** ჩივა (ახრისი); ეს კვერები ხუთშაბათს დამე უნდა შეიჭამოს **ძილის წინა** (ზერტი). ანალოგიური მნიშვნელობით დასტურდება ჯავახურშიც: „ვინც **წინ** მივა, ის იყიდამს“; „**წინ** თუ მოხნამ, კარგია“ (ბერიძე, 1988:92).

წინათ//წინათა/წინათი (←წი-ნა-**ათ**) (=უწინ): წინათ ჩემი მამა-პაპა ჩამოსულა რაჭიდანა (ტახტისძირი); ახლა ქორწილი სულ სხვანაირი იციან, **წინათა** კიდევა უფრო ბევრი ტრადიციები იყო დაკავშირებული ქორწილთანა. მაგალითად, **წინათა** ქორწილში ცხვებოდა ჯვრის პური, რომელსაცა ჯვრის ფორმა ქონდა (კირბალი); **წინათი** როგორი ვაიუბედურობით საიდან სად მოგვქონდა წყალი და უფროხილდებოდით (ატენი).

წინათაც/წინათაცა (=ადრეც): ამ **წინათაცა** ასე გამიკეთა დამტოვა შუა გზაზედა (დირბი).

ამას წინათა (= გარკვეული დროის წინ): ამას წინათა მეც მივიღე კარგი ლანძვავი (დირბი). **ამ წინაზე** (= ცოტა ხნის წინ): მომადგა **ამ წინაზე** კარსა და უარი ვერაფრით გავაწყე, დამტყუა ფული მაინცა (ტახტისძირი).

წინ ზმნისართის ანტონიმურია ზმნისართი-**უკან**. „**წინ** და **უკან** ერთმანეთს უპირისპირდება არა მარტო ადგილის მნიშვნელობით, არამედ დროითი მნიშვნელობითაც“ (აფრიდონიძე, 1984: 244-258).

ზმნისართი **უკან** გამოხატავს მომავალს როგორც სალიტერატურო ქართულში, ასევე დიალექტებში. **თანამედროვე სალიტერატურო ქართული**: თორმეტს დღეს **უკან** მოვიდნენ (რ. ერისთ.); რა ილაპარაკეს მას **უკან**, არ ვიცი (ილია); **ქართული ენის დიალექტები**: **მასკან** ხენწიფემ დაუძახა მეცხვარეს (აჭარ.); ერთ საათს **უკან** შეკაზმევდენ ერბოთი (რაჭ.). **გაწმედას უკან** ნავში ვყრუთ (ინგილ.); მას **უკან** დამრჩალი არის აქა (მოხ. ქავთ.) (გაბუნია, 2019: 284).

შიდა ქართლურ მეტყველებაშიც „**უკან**“ ცვლის „**შემდეგ**“ დროის ზმნისართს და გამოხატავს მომავალს. მაგ.: **სადილობაი უკან** მუშებ მოშივდა (ხიდისთავი).

ქართული პრესის მასალებში შეინიშნება ანტონიმური **წინ** და **უკან** სიტყვების სინონიმური ხმარების ტენდენცია: „ოთხი წლის **უკან** (=ოთხი წლის წინ)“; „ერთი კვირის

უკან (= ერთი კვირის წინ)“... ამ მაგალითებში უკან ნახმარია „წინათ“, „ადრე“-ს მნიშვნელობით. ძველი სალიტერატურო ქართულისათვის უკან სიტყვის ხმარება „მერმისობის“, „შემდგომადობის“ გაგებით საზოგადოდ არ იყო დამახასიათებელი. ამ მნიშვნელობას, ჩვეულებრივ, გადმოსცემდნენ ზმნისართები: მერმე (მერე), შემდეგ (შემდგომ, შემდგომად) და სხვა. უკუანა ზმნისართი ფუძის სახით დროის ამსახველად არსად არ გვხვდება. თითო-ორი მაგალითში დასტურდება მისი ხმარება კომპოზიტში (**უკანად სუნელ**) ან ნათესაობითის ფორმით (**უკუნად ს**). უკან ფორმის ხმარება „შემდეგ“, „მერე“ სემანტიკით უკვე „რუსუდანანის“ ტექსტში გვხვდება: „სამს დღეს უკან“, „სამ თვეს უკან“; შემდეგ მისი ხმარების არე ფართოვდება და ამ მნიშვნელობით იხმარება როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში და ამ კუთხეებიდან გამოსულ მწერალთა თხზულებებშიც: **მასუკან** ხშირად იტყოდა ხოლმე (აკაკი); მერე **მასუკანი** გაჩთა ყველაფერი (რაჭ. დიალ.); **მასკან** (აჭარ.დიალ.); ვახშამ უკან (ფერ.დიალ.); რაქთენ დღეს უკან (ფერ.დიალ.) იგი ბუნებრივია ქართული ენის დასავლური და აღმოსავლური (მათ შორის მთის) კილოებისთვის და შესაბამისად, ამ კილოთა წარმომადგენელ მწერალთა ენისათვის (აფრიდონიძე, 1984: 248-249; გაბუნია, 2019: 284).

სხვა საკითხია უკან სიტყვის ხმარება წინ ზმნისართის სინონიმური მნიშვნელობით (ტემპოლარულ ასპექტში). კ. გაბუნია აღინიშნავს, რომ დროის ღერძი მთლიანად სუბიექტურია და ყოველი მოვლენა მთქმელთან მიმართებით განიხილება. როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაშიც დროის ღერძის სივრცული გააზრება მთქმელის მიერ განისაზღვრება: თუ იგი წარსულს წარმოიდგენს როგორც განვლილ გზას („უკან“ მიმართება სივრცული თვალსაზრისით), მაშინ უკან ზმნისართი წარსულის ამსახველია შესაბამისად, ეს ზმნისართი მომავლის გამომხატველი იქნება, თუ მთქმელი წარსულისაკენ „გაიხედება“. ამდენად, უკან ზმნისართის გამოყენება „უწინარესობისა“ თუ „მერმისობის“ გადმოსაცემად მთლიანად სუბიექტურ ფაქტორზე დამყარებით ხდება (გაბუნია, 2019: 284, 285).

მკვლევარებს ეს დაკავშირება იმის დამადასტურებლად მიაჩნიათ, რომ დროითი ცნებები სივრცულის გადააზრების შედეგად წარმოიშვა. პირველად, როგორც ჩანს, ჩამოყალიბდა სივრცის კატეგორია, რადგან იგი გვეძლევა უშუალოდ მხედველობის, მოძრაობისა და შეხების შეგრძნებათა მეშვეობით. დროითი მიმართებების ასახვისას ყოველთვის განმსაზღვრელია სუბიექტური ფაქტორი. მომენტთან მიმართებით, ამ თვალსაზრისით გვაქვს ე. წ. „აბსოლიტური“ და „ფარდობითი დრო“ (აბულაძე, 1986: 6). დრო გვეძლევა მეხსიერების საშუალებით. სივრცული მნიშვნელობების დროითში გადასვლის ფაქტები ქართველური ენებისთვისაც არ არის უცხო (ჩიქოზავა, 1945:3).

როგორც ცნობილია, ზმნისართად შეიძლება იქცეს: „მიცემითის, ნათესაობითის, მოქმედებითისა და ვითარებითის ფორმები, თვითეული მათგანი სუფთად ან თანდებულის დართვით. სრულიად გამორიცხულია სახელობითისა, მოთხრობითისა და წოდებითის ფორმები“ (შანიძე, 1980:599).

ქართულ ენაში, გარდა მოთხრობითი ბრუნვისა, შეიძლება ზმნისართად მოიქცეს სხვა ნებისმიერი ბრუნვის ფორმა, ამისათვის საკმარისია სახელის ფორმის ბრუნვის პარადიგმიდან ამოვარდნა, რაც იწვევს სემანტიკური, ანუ სალექსიკონო ცვლილებას. მრავალი არსებითი სახელის მოქცევა შეიძლება ზმნისართად ისე, რომ ფორმა არ შეეცვალოს; მაგ., ზაფხულს, შემოდგომას, კვირას... „ფორმა არ შეეცვალოს“ ეხება გამოხატულების პლანს, მხოლოდ ბგერობრივ იგივეობას, გრამატიკულად ისინი (საერთო ბგერობრივი შედგენილობის არსებითი სახელი და ზმნისართი) დიდად არიან განსხვავებული: „ზაფხულს“ არსებით სახელში -ს ფუძეში არ შედის, ბრუნვის ნიშანია („ზაფხულს შემოდგომა მოსდევს“), რომელიც პარადიგმაში შეიძლება ჩანაცვლებული იყოს სხვა ბრუნვის

ნიშნით, ზმნისართ „ზაფხულს“ ფორმაში კი -ს დაბოლოება ფუძის კუთვნილებას, როგორც წარმომქნელი ელემენტი („ამ ზაფხულს ზღვაზე ისვენებდა“). ზმნისართი „ზაფხულს“ პარადიგმას მოკლებულია და არც შინაარსობრივად ნიშნავს არსებითი სახელის მიცემით ბრუნვის „ზაფხულს“ ფორმას (უთურგაიძე, 2005: 256-257).

ეს ფორმები გვხვდება შიდაქართლურ მეტყველებაშიც.

დროის ზმნისართი მიცემითში:

ა) მიცემითი ბრუნვის ნიშნით ან ფუძის სახით წარმოდგენილი. მაგ.: მაყართ დასმა ქორწილის მეორე დღეს იცოდნენ (კავთისხევი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981: 276); შენი მუშები რაში მეკითხება, დღეს ქალბატონობამ მომიარაო-ქალმა უთხრა (ატენი); ერთ წუთს ვერ ნახავ გაჩერებულსა (ატენი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981: 276); ღამე ძილი არ გინდათ, ან დილას ადგომი?! (ერედვი) (მესხიშვილი, 2006: 56); დღესა ან ხვალა დავკარგავთ ბინასა (არადეთი); შენ მუშაობ დღესა? (ქარელი); წავიდა დღესა (ახალქალაქი); ეხა, იმ დღესა უთხარი, დაურეკე იმასა (კარალეთი); ჯერ კი გულიანად დაიწყევს საქმესა, მაგრამ ბოლოს მოუშაფათებს ხომე (მერეთი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981: 314); ჩვენ დროსა ლობიოს ვჭამდით, მხალსა, ჭადსა (ხიდისთავი); აღარ გახსომს ომის დროსა? (კარალეთი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:99); მე ვიტიბჭირავე დღესა (მეგვი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:234); ვაიმე, ქალო, დღეს მიენ გაბრაზებული ვარ, დილასა ფქვილი კაცი უნა მოსულიყო (არადეთი); ალია-ბალია ერთ თვესა, მერე რაღაცას ვიზამ კიდევა (ტახტისძირი); დილას რო დავალაგებ სახლსა (კავთისხევი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981: 291); დიდ ხანს არ ინახება, დაახლოებით ერთ წელს სძლებს, მერე ჭიის გაჩენა იცის ხოლმე (ზერტი); თან როგორ კაი ფასი ქონდა წელსა (კირბალი); სუ იხოჭებოდა ღამესა (მესხიშვილი, 2006:218). რას დაიზუზები ამ შუადამესა (მერეთი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:162); საღამოს წავადედებდი პური ცომსა, ამოვიღებდი ქილიდანა (კარალეთი); ცივი ზამთარი გვაქს წელსა (კარალეთი).

გ (ა) ნაწილაკიანი: აგრე იმ დღესაცა შეშაც სხვას დავაჭრინე (ახალქალაქი); დღესაც [ქვიშა] ისევ ისე ახორავია (კავთისხევი).

იკარგება ბრუნვის ნიშანი: წრეულ (←წელს) ხილის ნასახი არ გვექნება (მეგვი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:312); ამდენხან (←ამდენხანს) ბერათ ვამყოფებთ (ბროწლეთი)(მ. მესხიშვილი, 2006: 29); თუ გარეთ დატოვე ძროხაი ამაღამა (←ამ ღამეს) ხელდახელ გასძენარამენ მგლები (ტყვიავი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:127). სპარტაკას შვილიშვილი ისეთი კუსპარაა, რო რაღა, ემ წამ (← ამ წამს) რო ექ არი, მეორე წამში, ვინ იცი სად ამოყოფს თავსა, ახლა როგორი ენა აქ (ატენი); ცოტა ხან (←ხანს) მაცალე და მერე მე ვიცი (სალოლაშენი); რამდენ წელ გაუძლეფ (დირბი). მსგავსი მოვლენები დამახასიათებელია კახურისა და ზემოაჭარულისათვის (მარტიროსოვი, იმნაიშვილი, 1956: 82; ნიჟარაძე, 1957:40).

„წრეულ“ წარმოდგენილია -ც (ა) ნაწილაკით. მაგ.: წრეულაც არ გამოიბა, ერთი კიმპალი ამ ვაზმა (ტახტისძირი).

ბ) თანდებულიანი: ზაფხულში ავალთ ხომე ზეთა სახშია (ბროწლეთი) (მესხიშვილი, 2006: 84); ზამთარშია აბატამენ ხომე სიმინდსა (ვარიანი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:12); ძველი სიმინდი ზაფხულშიაც აქვთ (კავთისხევი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:256); ხორც თუ არაფერი დააფარე ზაფხულში იმსააჩი ჩახსილამს (ატენი); როცა მალინა სიმწიფეს დაიწყებს, ყოველ ორ დღეში ერთხელ უნდა მოკრეფა თორე (კარალეთი); გაზაფხულზე გაიპარება ნიორი, როცა ვერ დათესამ დროზედა (ზემო ხანდაკი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:97).

ერთდროულად გვიჩვენებს ნათესაობითისა და მიცემითის ფორმებს: **გოგობისას** იყო და ეგრე იყო გალახული (ბროწლეთი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:95); **ბავშობისას** ისეთი კაკაროტი იყო, ძვლები დაეთვლებოდა (ტახტიძირი).

ზოგიერთი თანდებული ან ზმნისართი შიდაქართლურში მართავს მიცემით ბრუნვას ნათესაობითის ნაცვლად. მაგ.: **ორ საათს უკან** (← ორი საათის უკან) წავიდა (დირბი); **ამას წინ** (=ამის წინ) ჩაიარა (დვანი); თავი შეინახე ქორწილის **დღესთვინა** (←**დღისთვინა**) (სალოლაშენი). ანალოგიური შემთხვევები შენიშნულია სოფელ ქემერტის მცხოვრებთა მეტყველებაშიც (ნოზაძე, 1970: 344).

მიცემითში დასმულ დროის ზმნისართს ხშირად დაერთვის „აქეთ//აქეთი//აქეთია“ ზმნისართი: **დილას აქეთია** გიგოსეულში ვბუდნიდით (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006:32); **დილას აქეთია** თუხთუხებს (კავთისხევი); **სალამოს აქეთი** ამას დამძახის (ბრეთი); **გუშინ აქეთია** არა ჩანს (სალოლაშენი).

ტაოურში **იქით/აქეთ, აქეთ/ იქით** ზმნისართები აღნიშნავს როგორც ადგილს, ისე დროს. ადგილი: აქეთ არი ქვაბაი (ფუტკარაძე, 1993 ა : 170); აქეთ გეÁარს გზაÁ (ფაღავა... 2005: 164); ჩემი სახლი იქით არი (ცინცაძე... 2017: 187). დრო: ორ თვეს იქით, სამ თვეს იქით აბლი თოვლი წომოა; ხუთ დღეს იქით თავლი მოხილვენ (დადიანი, 2019: 64).

დროის ზმნისართი ნათესაობითში:

ა) **უთანდებულო:** ისე გაუბაღამთ **წუხელისა** ხახვი ბოსტანშია (ერთაწმინდა) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:79); **როდის** უნდა დავამტვრიო, **როდისღა** უნდა ავასხა (ბიწმენდი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:173).

იკარგება ბრუნვის ნიშნისეული -ს: კედლი გვერძე მეძინა იმ სიცივეში **წუხელა** (ახალქალაქი); **წუხელი** ისეთი მაგარი თვრალი ვიყა, ტელეფონი გაქანებული რეკანს და ვერა ვპოილობ (დირბი); გაკეკელავდა **წუხელი** ეს დედამკვდარი (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006: 44).

ბ) **თანდებულიანი:** ჩამოივლის **ორსაათისთვინა** (ზღუდერი); ჩავუჯდეთ, გეცა, **ახალწლისკენა** (დირბი).

ქართულში ერთი წყება ზმნისართებისა თავისუფლად ითავსებს თანდებულის ფუნქციასაც: თანდებულის მსგავსად დაერთვიან სახელს ამა თუ იმ ბრუნვაში და ჰკარგავენ დამოუკიდებლობას. მათ ზმნისართულ თანდებულებს უწოდებენ (მარტიროსოვი, 1946:243-244).

მსგავსი შემთხვევები დასტურდება შიდაქართლურშიც: **პური გაცხავების დროსა**, ცხავი რასაც მაიგდეფს, **პურიც** იქნება შიგა (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006:177); გადმოყრილი რო აქ კბილები **სიცილი[ს] დროსა** (ტირმნისი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:238); **პოლტაობის დროს** იხატებოდა ხუთი უჯრა ორ სვეტად (ზერტი); **რამდენიმე ხნის წინ** ჩივა (ახრისი); **ერთი კვირის შემდეგ** აღინიშნებოდა შიობა (კეხვი); **ამის შემდეგა** აღარც ქალ მოუვიდა ქალბატონობაი და აღარც ქმარ ვაჟბატონობაი (ხიდისთავი), **გაციების შემდეგ** დავლევთ (ნული); **ოცი წუთის მერე** ვხუფავ სახუფითა, და პირქვე ვამხოვ, სანამ გაცივდება(გარეჯვარი); **როდის აქეთია** ღორლი მაიტანეს გზის გასაკეთებლათა (კავთისხევი).

დროის ზმნისართი მოქმედებითი ბრუნვაში:

ა) **უთანდებულო:** საქონელ გარეკავენ **დილითა**, უნდა მოადილაონ (კავთისხევი); მოლიშხავს ამაღამა და ვეღარ გაივლის **დილითა** ბალახშია (ქვემო ჭალა) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:308); **შემოდგომით** ამაგმაგდება ისიცა (ატენი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:48); თოვლს **გაზაფხულითა** ცხვარი გაიღვერება ხოლმე (ზემო ხანდაკი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:99); დააკამკამა ეზოი ჩემა ნათელამა ამ

დილითა (ატენი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:145); **დილით** ფათიფუთითა გაიქცა ჩემი ბაღლი, არ გამასწროს მატარებელმაო (დირბი).

ერთდროულად გვიჩვენებს ნათესაობითისა და მოქმედებითი ბრუნვის ფორმას: **დღისით** აპანწიალებული დაჰყავს [ბავშვი], ღამითა კი მაშოს გადააბარებს (ხვედურეთი); იმდენათ არ ჩანს **დღისითა** (არადეთი).

დღისით ფორმის გარდა, აგრეთვე გვხვდება **შუადღითი**, **საღამოთი**: **საღამოთი** უნდა შეაყენო მაწონი, **დილით** შეყენებული რათ ვარგა (დისევი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:445); მზე რო ამოვა, გაიმართება, **შუადღითი** იწყებენ ფაციფუცსა (დვანი). მსგავსი ფორმები დასტურდება ჯავახურში (ბერიძე, 1988:93); რო **საღამოთი** პირს წაუყინამს, გაარხელებას ეტყვიან (კავთისხევი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:75).

ც(ა) ნაწილაკიანი ფორმები: **დილითაცა** ჩამოაქ რძეი და **საღამოთიცა** (ტახტისძირი).

მოქმედებითი ბრუნვით არის გაფორმებული ზმნისართთა ერთი წყება, რომლებიც სალიტერატურო ქართულში, ჩვეულებრივ თანდებულიანი ან უთანდებულო მიცემითი ბრუნვის ფორმით იხმარება: ასეთებია: **ხნით**, **დღით**, **გაზაფხულით (ა)**, **შემოდგომით (ა)**. მაგ.: საღამო ხნით ჩამოიარე! (თონეთი); იმ დღით გამოვაცხეთ პური (თონეთი) (სალარიძე, 1978: 64); მოიხვნება შემოდგომითა და დაიფარცხება **გაზაფხულითა** (დვანი). შდრ. **შემოდგომაზე**, **გაზაფხულზე**.

დასტურდება დროის ზმნისართის -ობა სუფიქსიანი წარმოებაც: ჩვენ მეზობელ სოფელში მეჯვრისხევეში იყო ხოლმე **კვირაობით** ბაზრობა (ზერტი).

ძველი ქართული ფორმალურადაც ცდილობდა ერთიმეორესაგან განესხვავებინა -ით სუფიქსიანი მოქმედებითი ბრუნვა -ით სუფიქსიანი ზმნისართისაგან: სახელის ფორმაში ბრუნვის ნიშანი -ით წარმოდგენილია -ა მავრცობით (-ითა), რომელიც არ იხმარება ზმნისართის ფორმებში. ეს გასაგებიცაა: -ა, როგორც განსაზღვრებითი ელემენტი მხოლოდ სახელს შეეფერებოდა, მას არ საჭიროებდა ზმნისართი (უთურგაძე, 2005: 257).

როგორც განხილული მაგალითებიდან ჩანს, შიდაქართლურ მეტყველებაში -ით სუფიქსიანი ზმნისართი ჩვეულებრივ დაირთავს -ა მავრცობ ხმოვანს.

ბ) თანდებულიანი: იმ **თავიდან** იმაჲ ვამბობდი, ბაჯაჯგუნა კაც არ გავყვები (ბროწლეთი)(მესხიშვილი, 2006:28); დაუბრუნდებიან **შემოდგომიდანა** თავის კარ-მიდამოსა (ფცა).

დროის ზმნისართი ვითარებით ბრუნვაში:

ა) უთანდებულო.

ზმნისართებთან ვითარებითი ბრუნვის ნიშნისეული „დ“-ს ჟღერადობის დაკარგვა და „თ“-დ გადაქცევა ქართული დიალექტებისათვის ერთ-ერთი დამახასიათებელი მოვლენაა (ფუტკარაძე, 2016 ბ:288). შიდაქართლურში ვითარებითში დასმული თითქმის ყველა ზმნისართის დაბოლოება „თ“ დაბოლოებით არის წარმოდგენილი. მაგ.: როცა ლობიო მოვკრეფამთ **უკანასკნელათ**, იმი მეტ რო აღარ მოისხამს, ვიტყვით, მოვისისნსლეო (ახალშენი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:311); ჰქონიყო **სამუდამოთა** (ერედვი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:368); **ძველათა** ახალ წელიწადი რო მოდიოდა, მანდილოსანი მაიტანდა ხილსა, ჩურჩხელასა, ხილსა, თხილი იქნებოდა, კაკალი და არაყ დალევდნენ იმაზედა, ეხლა ვილამ იცის ესე, ყველა გარეთ გარბის ახალწელსა (ატენი); **ძველათ** იყო ერთი თამაში სახელად ლახტი წრე (ზერტი).

ბ) თანდებულიანი (- მდინ// მდინა// მდისინ): ხან **შუაღამემდინ** გაიქონდა ბრაგაბრუგი დოლსა (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006: 73); **როდემდინ** უნდა შეინახოს მამაშენმა შენი ცოლ-შვილი? (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006:161);); რა გეგონა **სადნამდისინ** უნდა ყოფილიყავი იქა (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006:79); [ღამის მეხრეები] მუშაობენ

სადამომდინა“ (ბრეთი) (იმნაიშვილი, 1974 ბ:91); სადამომდინ ვერ მაიცდი? (მეგვი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:81); როდემდინ უნდა იყოს ეგრე უცოლოთა (ბროწლეთი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:277); როდემდინა უნდა მატყუებდე, მოვალო (კეხვი); სადამდისინ უნა გელოდო? (ხიდისთავი).

მიმართულებითი ფორმით, ნაწილობრივ შეკვეცით, იხმარება მინამ (←მუნადმდე) და სანამ (←სადამდე) ზმნისართები დასავლურ ქართლურში, რომლებიც -მდის თანდებულისა და ინ მარცვალდართული სახითაც დასტურდება: მინამდისინ, სანამდისინ. მაგ.: სანამ მოხვალ, დადამდება; მინამდისინ, დეკემბრამდინ არის ტყეში (ბგვ.); სანამდისინ კალო გაიმართებოდა (ჯორჯ.) (სალარიძე, 1978:65). მსგავსი ფორმები არც შიდაქართლური მეტყველებისთვის არის უცხო. მაგ.: რა ჯანდაბა დამაემინეფს, სანამ ილიას გზაზე არ დავაყენეფ! (რუსი) (მესხიშვილი, 2006:61); სანამ გავთხოვდებოდი, ნემსის ყუნწში გავეტეოდი (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006: 128); სანამ ეხალისებოდი, სათითაოთა ვკრეფდი თავთავეფს (თამარაშენი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:296); მომიტანა კი არა ისა, მაგას სანამ კარებს არ აუტალახებ, მინამ არ მომცემს (დირბი).

არქაული ფორმითაა შემონახული აქნამდი//აქნანი, იქნამდი//იქნანი, აქნობამდი//აქნობამდე, აქნობამდინა//აქნობამდისა//აქნობამდის. მაგ.: არ ჩამოსულა აქნობამდინა; იქნამდინ არ ჩამოვიდა; აქნობამდე მაინც არ ჩაუტანა (დირბი).

„ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება შეუკუმშავი ფორმა: „შენმან მზემან აქანამდის შენ ცოცხალი არ მეგონე“ (1296). აქნამდი//აქნანი, იქნამდი//იქნანი, აქნობამდი//აქნობამდე დასტურდება ჯავახურში (ბერიძე, 1988: 91); აქნამდი, აქნობამდე, აქნობამდი კახურსა (მარტიროსოვი, იმნაიშვილი, 1956: 83, 85) და ზემოაჭარულში (ნიჭარაძე, 1957: 40). აქანა//იქანა, აქნამდის ჩვეულებრივ დამახასიათებელია დასავლური კილოებისათვის (ჩიქობავა, 1938: 214-217).

როგორც ცნობილია, „-დამ თანდებული მიღებულია დაღმა ზმნისართისაგან; ამ უკანასკნელმა გამარტივების პროცესში გაიარა რამდენიმე საფეხური: დაღმა//დაღმე →დამე (//დამა)→დამ. ყველა ეს საფეხური ისტორიულად დასტურდება მეცამეტე საუკუნიდან მეთვრამეტემდის (ჩარიცხვით); უკვე მეჩვიდმეტე საუკუნეში შესაძლებელია -დამ-ი შეგვხვდეს დაღმა// დაღმე-ს ადგილას და, პირუკუ, მეთვრამეტე საუკუნეშიც აქა-იქ კიდევ ამოტივტივდება ღ-იანი სახე (დაღმე), თუმცა გაბატონებული ვარიანტია -დამ (ჩიქობავა, 1937: 62-63). ამის მიზეზი თვით ქართლურსა და კახურში უნდა ვეძიოთ. ამ კილოებშიც გაქრობის გზაზე დგას -დამ. ამ მოვლენამ სათანადო ასახვა პოვა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულშიც, რადგანაც ყველაზე მეტად „ახალ სალიტერატურო ქართულს აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის ცოცხალი მეტყველება -ქართლური და კახური-ასაზრდოებს“ (ჩიქობავა, 1950: 18).

დაღმა ზმნისართის სხვა სიტყვაზე დართვის შემთხვევებს ახლაც შეიძლება წავაწყდეთ ქართლურსა და კახურში. ქართლის სოფლებში (თორტიზა, ბნავისი, ფრონის ხეობა, ბორჯომის ხეობა ...) დადასტურებულია ზმნისართი ჩამოდაღმა, რომელიც მნიშვნელობით დაახლოებით უდრის „შემდეგ“ ზმნისართს (ამის ჩამოდაღმა წავიდნენ). ამავე ზმნისართს იყენებს სოფრომ მგალობლიშვილიც პერსონაჟთა მეტყველებაში. მაგ.: - თქვენ ღამის მეხრეები ხართ, გუთნისდედების ჩამოდაღმა თქვენ ბევრს გიხნავენ (მგალობლიშვილი, 1951: 370; იმნაიშვილი, 1974 ა: 41).

დროის გამომხატველი ზმნისართები ზოგჯერ გვხვდება სახელობით ბრუნვაშიც. მაგ.: სამი დღე და ღამე გაუთავებლად წყალი ეგდო (ტახტისძირი). შდრ. სამ დღესა და ღამეს. ორი წელიწადი გაუძლო (ბრეთი). შდრ. ორ წელიწადს.

გორის მუნიციპალიტეტის, სოფელ წითელუბნის მეტყველებაში ზოგი ზმნისართი მიცემითი ბრუნვის ნაცვლად გვხვდება სახელობით ბრუნვაში. მაგ.: საიდან მოდიხარ **ამ დილაი** (=დილას); ამოიარე **სალამოი** (=სალამოს, **სალამოზე**). ეს ფორმები დამახასიათებელი აჭარულისათვის. ეს შემთხვევა სამეტყველო კოდთა გადართვაზე უნდა მიგვანიშნებდეს. განსაზღვრულ კომუნიკაციურ სიტუაციაში გადართვა ხდება როგორც ცალკეული სიტყვების, ისე წინადადებების. ვფიქრობთ, ეს პროცესი დაწყებულია. ამას ხელს უწყობს სოფელ წითელუბანში ქართლებსა და აჭარლების თანაცხოვრება (კობერიძე, 2015: 26).

ზოგიერთი (თ-ზე დასრულებული) ზმნისართი ბოლოში დაირთავს ი ხმოვანს (**დილითი, წინათი** (←წინათი), **საჩქართი, მაშინვეთი // მაშვეთი**), რაც ანალოგიითა და უნიფიცირების მიდრეკილებით უნდა აიხსნას. თ-ზე დაბოლოებული ზმნისართებისა, თუ ზმნისართული ფუნქციით გამოყენებული სახელების ი ხმოვანი გავრცობის მიდრეკილების მაუწყებელი უნდა იყოს სხვა დიალექტურ ერთეულებში დადასტურებული შემდეგ მაგალითებშიც: „მმაკაცობითი, ქრთამითი, მოხათრებითი“ (ნოზაძე, 1970:339); „ღამითი, წინათი, მაგრათი“ (მარტიროსოვი, იმნაიშვილი, 1956:70); „ნაჯახითი, თოფითი, ნიჩფითი..“ (ძოწენიძე, 1973: 148). „ეს ი, რომელსაც ემფატიკურს უწოდებენ, ზოგჯერ, დიადაც ემფატიკურ ა'ს ადგილას გვხვდება და თითქოს მისივე ფუნქციით გამოიყენება, ოღონდ აშკარა სხვაობა იმაშია, რომ ი თავისუფალია იმ პოზიციური შეზღუდვებისაგან, რაც ა'ს გამოიყენებას ახასიათებს“ (სარალიძე, 1978: 64).

მავრცობი ხმოვნის ფუნქციით ხშირია დროის ზმნისართებში -ი-ს დართვა: **დილითი** რა გააკეთოს, **სალამოთი** რა გააკეთოს (იგოეთი) (მესხიშვილი, 2006: 86); -რა დროს ჩამოხვედი? -**სალამოთი** (კარალეთი); **წინათი** ცალფრთიან კარს აკეთებდნენ ხომე (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006:158); **წინათი** თელი ქალაქი იყო ხომე (წვერი) (მესხიშვილი, 2006:161); **წინათი** ძღვენ რო წაულებდნენ ვისმე, ცხრა-ცხრა უნდა დაეთვალათ (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006:162); **წინათი** მეტისმეტი ბევრი იყო სოფელში ბეჩი ადამიანი, ეხლა ძნელათ შახვდები მაგისტანასა (თვალადი) (მესხიშვილი, 2006: 229); **წინათი** რომ კაკლები გვედგა გაღმა ვენახში, ისეთს ისხამდა ბორბონა კაკალსა ....(ერთაწმინდა) (მესხიშვილი, 2006: 31); **წინათი** ბერები და მოლოზნები ტყი ხილით გამოდიოდნენო (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006:45); **წინათი** გამოსალტული კაბები იცოდნენ (რუისი) (მესხიშვილი, 2006:47); **წინათი** სუ შეულობავი იყო მამულები (ტირმნისი) (მესხიშვილი, 2006: 56); **წინათი** ჩვენი მეზობელი ბამშვები ისეთები იყვნენ (კავთისხევი); უთო სად იყო **წინათი** (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006:75); **წინათი** ესე ითვლიდნენ ხომე: ერთიანი, ორიანი, სამიანი... (რუისი) (მესხიშვილი, 2006:81); **წინათი** როგორი ვაიუბედურობით საიდან სად მოგვქონდა წყალი (ატენი); საქონლისათვის წყლის დასალევად, ცემენტისას აშენებენ ეხლა, ხისა იყო **წინათი** (საგურამო) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:371); **წინათი** რო ჩამოდიოდნენ ბერძნები, ქლიავზე ცვლიდნენ ატამსა (ატენი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981: 215).

ამავე დროს გვხვდება -ა მავრცობიანი ფორმაც: ახლა ქორწილი სულ სხვანაირი იციან, **წინათა** კიდევ უფრო ბევრი ტრადიციები იყო დაკავშირებული ქორწილთანა. მაგალითად, **წინათა** ქორწილში ცხვებოდა ჯვრის პური, რომელსაცა ჯვრის ფორმა ქონდა (კირბალი); ორმო იცოდნენ **წინათა**, ჭირნახულს ინახავდნენ (არადეთი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981: 338); **წინათა** არც სარეცხის საშუალებები ყოფილა და არც შამპონები (კირბალი); დიდი ტახტები რო იყო **წინათა**, იმაზე ეფინათა იანის ნალი (მეჯვრისხევი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981: 226).

-ა მავრცობი გვხვდება დროის ზმნისართებთან მიცემით, ნათესაობით, მოქმედებით, ვითარებით ბრუნვებში. მის ხმარებას გარკვეული კანონზომიერება ახასიათებს. ხშირ შემთხვევაში მოუღის იმ სიტყვას, რომლის შემდეგ პაუზა ან კავშირი. ამ დროს მავრცობი

(ემფატიკური) ა მახვილის მატარებელია (ზურაბიშვილი, 1956: 228-232; ბერიძე, 1988: 79-80; კობერიძე, 2019: 75).

დროის ზმნისართებში -ა მავრცობი ხმოვანი მთქმელის მიერ დასახელებული დროის აქცენტირების მიზნით უნდა იყოს გამოყენებული. ხშირ შემთხვევაში -ა და -ი ერთნაირ ოდენობას უნდა წარმოადგენდეს, ზოგ შემთხვევაში კი ანალოგიითა და უნიფიკაციის ტენდენციით უნდა აიხსნას (კობერიძე, 2020: 92-94).

შიდაქართლურ მეტყველებაში დროის ზმნისართების მისაღებად გამოიყენება ფუძის გაორკეცება, სხვადასხვა ფუძეების შეერთება, ან სხვადასხვა სიტყვების შეერთება. ფუძის გაორკეცებით წარმოქმნილი ზმნისართებიდან აღსანიშნავია: **წინდაწინ //წინდაწინა, წამდაუწამ/წამდაუწამა(←წამდაუწამ), წუთიწუთს//წუთიწუთსა, დროდადრო, ეხლადაეხლა...** მაგ.: მახრობელი მოდის **წინდაწინა**, შემდეგ მოსდევს ნეფიანი (ტახტისძირი); **წინდაწინ** გავაკეთებდით პურიდედასა და დაველოდებოდით აღვივებასა (დირბი); საარაყესა **დროდადრო** უნდა ურიო დასადუღებლათა (ტახტისძირი); ლოქაბიძიანთ ბიჭი ჩამოუქროლებს **წამდაუწამა** მანქანითა (დვანი); **წუთიწუთს** მოველოდით სახლის დაწვასა (ტახტისძირი); გამოვასწარით **წუთიწუთსა** და დაიწყო ომი კიდეცა (მარწყმი); **ეხლადაეხლა** წამოვიდა კაი ცხოვრება (ატენი).

სხვადასხვა ფუძის შეერთებით მიღებული კომპოზიტიური ზმნისართებიდან ხშირად გამოიყენება: **ერთხან, ერთხელ// ერთხელა** (=როდისმე, ერთ დროს), **ერთავათ//ერთავათა** (←ერთავად= გამუდმებით, მუდმივად), **დილაადრიან//დილაადრიანა...** მაგ.: სალამოს წავადედებდი პური ცომსა, ამოვიღებდი ქილიდანა და ამ დილით მოვხელამდი ასე ორჯამიანის ოდენა ცომსა **დილაადრიანა** ორი თონე რო გამოსულიყო (ატენი); წადედეებული ცომით **დილაადრიანა** მოვხელამდით დიდ ცომსა (კავთისხევი) (მესხიშვილი, 2006: 164); **ერთავათ** ჟვეპავდა და ცემდა ქმარი (დირბი); აწვიმს და ათოვს **ერთავათა** (ბრეთი); „დავიჭერ **ერთხელ** (= როდისმე) და ვაჩვენებ სეირსა (ტახტისძირი); **როდის ერთხელ?** ნეტავ როდის?**როდის ერთხელა** ყოფილხარ ჩვენსა? (კარალეთი); **როდის ერთხელ** გითხარი, მომეხმარე -მეთქი ? (მეგვი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981: 358).

კომპოზიტის მეორე ნაწილად გამოიყენება „ხანა“, „ხანი“, „ხანია“: **როდისხანია** ერთი ჩანახი სიმინდი მართებთ ისამიანთა (მესხიშვილი, 206:91); ი ტყუპები რო ჰყავ ხო დადიან **რაცხანია**, ახლა ენა აუდგამთ ისეთები არიან... (იგუეთი) (მესხიშვილი, 2006:74); ეგენი **როდისხანია** ბანაობენ (ქემფერი); **როდისხანია** მოვიდნენ ბავშვები (კარალეთი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981: 358).

დროს გამოხატავს ზმნისართები: **კაი ხანი (←კარგა ხანი)**: ხო, ქალო, **კაი ხანია** უკვე დავთესეთ (კირბალი). **ამდენი ხანი:ამდენი ხანი** იცადა, ცოლ არ ირთამდა (მერეთი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:442); **ცოტა ხანი** იხალისებს საქმესა (ტირმნისი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:204); **ცოტა ხან** მაცალე და მერე მე ვიცი (სალოლაშენი).

კომპოზიტის მეორე ნაწილად გვხვდება „წინ“ ზმნისართი: **შარშანწინ// შარშანწინა** (=შარშანდელი წლის შემდეგ): **შარშანწინ** მოხდა ეგ ამბავი, რატომა გაიხსენა წელსა (დირბი); ჩაბარდა პატრონსა **შარშანწინა** (არადეთი). **ამასწინა//ამისწინა**: **ამასწინათ** რომ დაგირეკნია დუროთვინა (კეხვი); **ამისწინა** ისე წაგვექცა, ორთავე მუხლი გადაუყვლეფია (კეხვი).

წინა ზმნისართის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაზე წარ პრევერბის დართვით მიღებული ზმნისართი წინადასწარ (შალამბერიძე, 1959: 50). გვხვდება **წინასწარ // წინასწარა** ფორმით. მაგ.: **წინასწარა** ჩაუთვალა ასი თუმანი ამ საწყალმა ბიჭმა (ტახტისძირი); ძველათა **წინასწარ** იცოდნენ რაიმე ნივთით ქალის დაბევებაი (დვანი).

ქემერტისა და ატენის მცხოვრებთა მეტყველებაში დასტურდება ძველი ქართული ენის

ისტორიიდან ცნობილი მნიშვნელობის გადაწევის საინტერესო ფაქტი (ჩიქობავა, 1945:485-493). ზოგი ადგილის ზმნისართი (**არსად, ვერსად, აღარსად, ველარსად, სადმე**) დროის (**როდესმე, არასოდეს, აღარასოდეს, ვერასოდეს, როდისმე**) აღმნიშვნელადაც იხმარება. მაგ.: ასეთ სიციხეები კულავ **არსად (=არასოდეს)** ყოფილა (ქემერტი); თბილისში (ეკლესიაში) იყო **სადმე (=როდისმე)?** (ქემერტი); ალაპარაკე **სადმე** (= როდისმე) შენა, ეგ ისეთი ვეჭილია (ატენი); ოლონდ მოიყვანე **სადმე** (= როდისმე) ჩვენს მეთქი (ქემერტი); **არსად** (= **არასოდეს**) დაუღევნია ღვინოი სულ არა (ატენი); ნეტა ერთხელ წავიდე **სადმე** (= როდისმე) მაგ.: ბოშურში (ნოზაძე, 1970: 343, 344). ეს შემთხვევები არც სხვა ხეობისათვის არის უცხო. მაგ.: დავიჭერ **სადმე (=როდისმე)** (ტახტისძირი); წაიღო ჩემი ფული და **ველარსად (=ვერასოდეს)** მომიტანს (დირბი) (კობერიძე, 2020: 86).

როდესაც // როდისაც დროის ზმნისართი სოფელ ღვარებში გვხვდება **როისაც //როესაც // როიცა** ფორმით. მაგ.: **როისაც** წავიდნენ, კარებები დაჰკეტეს; **როისაც** მოვიდა, მენახშირეს უთხრა ჩემი ოქროს ზოდი წაიღეო; **როესაც** ვაჟი წავიდა, ქალს მუცლი ტკვილიმა წამოუარა..; **როესაც** მოვიდნენ იმ ხელმწიფის კარზე . ზოგჯერ მოკვეცილია -ც (ა) (კახაძე, 1953: 273).

საკვლევ ობიექტში დროის ზმნისართი ფორმისა და ფუნქციის მიხედვით ზოგჯერ თავისებურებებს ავლენს. ლიახვის ხეობაში „**ერთიხანობა**“ იხმარება „პირველად“, „ერთხანს“ დროის ზმნიზედების მნიშვნელობით. მაგ.: **ერთიხანობა** დავაპირე წასვლა (სომხიშვილი, 2002: 36).

გვხვდება **ამწამ/ამწამა** (=ამ წუთს, უმალ, ერთ წამში) ფორმები: წამოიღე **ამწამა**; **ამწამ** აირბენს სერსა (ტახტისძირი). ჯავახურში გვხვდება **ერწამალ, ერთწამალ//ერთწამახან** (ერთ-წამან-ი), რომელიც ცვლის უმალ, ერთ წამში ზმნიზედებს: მაიცადე, მე ერთწამალ მოვა; ერთწამალა გავშალეთ სუფრა; **ერწამახან** მივალ და მოვალ (ბერიძე, 1988: 92). ერთწამალა ფორმა იხმარება აჭარულში (ნიჟარაძე, 1971: 192); **ერწამა** იხმარება გურულში (ყდენტი, 1936: 95).

ლიახვისა და ქსნის ხეობის ქართლურისათვის ზმნა-შემასმენლის მრავალგზისობის ნიუანსის გამოსახატავად ხშირად გვხვდება დროის ზმნისართების გამეორება წინადადებაში. მაგ.: **დღეს** უთხრა, ხვალ უთხრა, **ზეგ** უთხრა, შააღონა ქალმა თავის ქმარი (სომხიშვილი, 2002: 52).

მერმესთან ერთად გვხვდება „**მუდამდღე**“: **მუდამდღე** ტირილი და ვარამი კარგათ არ წაადგება ოჯახსა (ტახტისძირი); **მუდამდღე** ბარგაკიდებული დადის საწყალი (ფცა).

ხშირად გამოიყენება -იან სუფიქსიანი დროის ზმნისართი: ხვალ **ადრიანათა** შამოუმალთ კალოსა (კავთისხევი) (ბეროზაშვილი, მესხიშვილი, ნოზაძე, 1981:29); **დილაადრიანათა** წამოყრიან ბავშვებსა (ტახტისძირი).

დასკვნა

ამრიგად, დროსა და სივრცეში დაშორებული დიალექტური მასალების ქრონოლოგიური შესწავლა გვამღევს საშუალებას, რომ დავასკვნათ: 1. დროის ზმნისართების წარმოება, სტრუქტურა და ფუნქცია შიდაქართლურში მსგავსია ქართული სალიტერატურო ენის, ქართლურის სხვა კილოკავებისა და ქართული ენის სხვა დიალექტებისა, ხოლო განსხვავებული შემთხვევები მიუთითებს იმ პროცესებზე, რომელიც ქართლური დიალექტისათვის არის ნიშანდობლივი. 2. დასტურდება პირველადი ან საკუთარი წარმოების, ბრუნვის ფორმით (ბრუნვის ნიშნით ან თანდებულთ), თხზვა-

კომპოზიციითა და ნაწილაკების დართვით წარმოქმნილი დროის ზმნისართები. 3. განსხვავებული მოვლენები განპირობებულია ენის შინაგანი პოტენციის გამოვლენით, მოსახლეობის მიგრაციით და სხვა კილოების წარმომადგენლებთან ურთიერთობით. 4. ქართლურისა და აჭარულის სამეტყველო კოდთა გადართვის შემთხვევებზე მიუთითებს გორის მუნიციპალიტეტის სოფელ წითელუბნის მეტყველებაში დადასტურებული სახელობითი ბრუნვის ნიშნის დროის გამომხატველი ზმნისართები. 5. არქაული ფორმითაა შემონახული დროის ზმნისართები: **აქნამდი//აქნანდი, იქნამდი//იქნანდი, აქნობამდი//აქნობამდე, აქნობამდინ//აქნობამდის.** „შემდეგ“ დროის ზმნისართის მნიშვნელობით გვხვდება თავისებური წარმოების ზმნისართი „ჩამოდაღმა“. ზოგი ადგილის ზმნისართი (არსად, ვერსად, აღარსად, ვეღარსად, სადმე..) იხმარება **დროის ზმნისართების (როდესმე, არასოდეს, აღარასოდეს, ვერასოდეს, როდისმე..)** აღმნიშვნელად.

6. -ა და - ი მავრცობიანი დროის ზმნისართებისათვის დამახასიათებელია აქცენტირება. ეს ხმოვნები თ-ზე დაბოლოებულ დროის ზმნისართებში ხშირად თავისუფლად ენაცვლებიან და ერთნაირ ოდენობას წაროადგენენ (წინათა-წინათი, დილითა-დილითი), ზოგ შემთხვევაში მათი გამოყენება ანალოგიითა და უნიფიკაციის ტენდენციით უნდა აიხსნას.

7. ზოგი დროის ზმნისართი ერთდროულად გვიჩვენებს ნათესაობითისა და მიცემითის ფორმებს: **გოგობისას, ბავშობისას.** ზოგიერთი თანდებული ან ზმნისართი შიდაქართლურში მართავს მიცემით ბრუნვას ნათესაობითის ნაცვლად : **ორ საათს უკან** (← ორი საათის უკან) ; **ამას წინ** (=ამის წინ) ; **დღესთვინა** (←დღისთვინ) . მიცემითში დასმულ დროის ზმნისართს ხშირად დაერთვის „აქეთი// აქეთი// აქეთია“ ზმნისართი (**დილას აქეთი, საღამოს აქეთია, გუშინ აქეთი**). ზმნა-შემასმენლის მრავალგზისობის ნიუანსის გამოსახატავად ხშირად გვხვდება დროის ზმნისართების გამეორება წინადადებაში (**დღეს უთხრა, ხვალ უთხრა, ზეგ უთხრა**).

8. მიუხედავად იმისა, რომ შიდა ქართლი ეთნიკურად არ არის ერთფეროვანი, არ დასტურდება სხვა ენობრივ ერთეულებთან კონტაქტით გამოწვეული ენობრივი ცვლილებები.

გამოყენებული ლიტერატურა

- abuladze, i. (1986). drois semantik'uri veils shesakheb. *iberiul-k'avkasiuri enat'mecniereba*. ტ. XXV. tbilisi. (აბულაძე, ი. (1986). დროის სემანტიკური ველის შესახებ. *იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება*. ტ. 25. თბილისი).
- ant'oni, I. (1885). *kartuli ghrammat'ik'a*. tbilisi. (ანტონი, I. (1885). *ქართული დრამმატიკა*. თბილისი.).
- apridonidze, sh. (1984). tandebulad gamoq'enebuli zogi zmnisartis erti punqciisatvis. *kartuli sit'q'vis k'ult'uris sak'itkhebi*. ტ.6. tbilisi (აფრიდონიძე, შ. (1984). თანდებულად გამოყენებული ზოგი ზმნისართის ერთი ფუნქციისათვის. *ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები*. ტ. 6. თბილისი).

- benashvili, a. (1894). *kartuli ghramat'ik'a*. tbilisi. (ბენაშვილი, ა. (1894). *ქართული გრამატიკა*. თბილისი.).
- beridze, gr. (1988). *kartuli enis javakhuri k'ilo*. tbilisi: gamomtsemloba „sach'ota sakartvelo“. (ბერიძე, გრ. (1988). *ქართული ენის ჯავახური კილო*. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.).
- berozashvili, t. meskhishvili, m. nozadze, l. (1981). *kartluri dialekt'is leksik'oni (masalebi)*. tbilisi: gamomtsemloba „metsniereba“ (ბეროზაშვილი, თ. მესხიშვილი, მ. ნოზაძე, ლ. (1981). *ქართლური დიალექტის ლექსიკონი (მასალები)*, თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“).
- gabueri, b. (1923-1924). *khevsuruli masalebi. „ts'elits'deuli“*. ტ. 1-11. tbilisi. (გაბუერი, ბ. (1923-1924). *ხევსურული მასალები. „წელიწადული“*. ტ.1-11. თბილისი).
- gabunia, k. (1993). *zmnisartis ts'armoeba da punktisebi kartvelur enebshi*. tbilisi: gamomtsemloba „saimedo“. (გაბუნია, კ. (1993). *ზმნისართის წარმოება და ფუნქციები ქართველურ ენებში*. თბილისი: გამომცემლობა „საიმედო“).
- gabunia, k. (2019). *sivrtsuli da droiti mimartebebis amsaxveli zmnisartebisatvis qartulshi*. (გაბუნია, კ. (2019). *სივრცული და დროითი მიმართებების ამსახველი ზმნისართებისათვის ქართულში*. <http://ice.ge/of/wp-content/uploads/2019/02/Gabunia-K. 10Tomi 279-287gv. opt.pdf> (18.09.2020).
- gachechiladze, p'. (1970). *kartluris saleksik'ono masala. iberiul-k'avk'asiuri enatmetsniereba. t'. XXVII*, tbilisi. (გაჩეჩილაძე, პ. (1970). *ქართლურის სალექსიკონო მასალა. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება*. ტ. XVII. თბილისი).
- dadiani, e. (2019). *sivrtsuli da droiti mimartebebis amghnishveli zmnisartebi t'aoel kartvelta met'q'velebash. kartveluri memkvidreoba. t'. XXIII. k'utaisi*. (დადიანი, ე. (2019). *სივრცული და დროითი მიმართების აღმნიშვნელი ზმნისართები ტაოელ ქართველთა მეტყველებაში. ქართველური მემკვიდრეობა*. ტ. XXIII. ქუთაისი).
- dodashvili, s. (1830). *kartuli ghramat'ik'a*. tbilisi. (დოდაშვილი, ს. (1830). *ქართული ღრამმატიკა*. თბილისი.).
- zurabishvili. t. (1956). *emfat'ikuri -a axal k'artulshi. sakhelta brunebis istoriisatvis k'artvelur enebshi. ts'igni 1*.tbilisi. (ზურაბიშვილი, თ. (1956). *ემფატიკური -ა ახალ ქართულში. სახელთა ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში*. წიგნი 1. თბილისი).
- zurabishvili. t. (1972). *mavrtsobi a tanamedrove saliterat'uro kartulshi. kartuli sit'q'vis kult'uris saktixebi. t'.I*. tbilisi. (ზურაბიშვილი, თ. (1972). *მავრცობი ა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში. ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები*. ტ. I. თბილისი).
- imnaishvili, gr. (1974). a. *kartluri dialekt'i. t'.I*. tbilisi: gamomtsemloba „metsniereba“. (იმნაიშვილი, გრ. (1974). ა. *ქართლური დიალექტი*. ტ. I. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“).

- imnaishvili, gr. (1974). b. *kartluri dialekt'i*, II. tbilisi: gamomtsemloba „metsniereba“. (იმნაიშვილი, გრ. (1974). ბ. *ქართლური დიალექტი*. ტ. II. თბილისი: გამომცემლობა მეცნიერება).
- ioseliani, p'. (1840). *p'irueil- dats'q'ebitni k'anonni ghrammatikisa*. tpilisi. (ოსელიანი, პ. (1840). *პირჯღლ-დაწყებითი კანონნი ღრამმატიკისა*. თფილისი.).
- k'arichashvili, d. (1930). *k'artuli enis gramat'ika*. tbilisi. (კარიჭაშვილი, დ. (1930). *ქართული ენის გრამატიკა*. თბილისი.).
- k'akhadze, o. (1953). at'enisa da ts'edisis kheobis kartlurshi. *iberiul-k'avk'asiuri enatmetsniereba*. t'. IV. tbilisi. (კახაძე, ო. (1953). ატენისა და წედისის ხეობის ქართლურში. *იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება*. ტ. IV. თბილისი).
- k'elenjeridze, m. (1920). *k'artluri prak't'ik'uli gramat'ika*. k'utaisi. (კელენჯერიძე, მ. (1920). *ქართული პრაქტიკული გრამატიკა*. ქუთაისი).
- k'vach'adze, l. (2001) . *kartuli ena*. tbilisi: gamomtsemloba „rubikoni“. (კვაჭაძე, ლ. (2001). *ქართული ენა*. თბილისი: გამომცემლობა „რუბიკონი“).
- kvitsaridze, p'. (1888). *k'artuli sts'ormetq'veleba*. tbilisi. (კვიციანიძე, პ. (1888). *ქართული სწორმეტყველება*. თბილისი).
- k'oberidze, m. (2006). zogi zmnizedis pormisa da punktisiatvis prones kheobis kartlurshi. *saenatmetsniero dziebani*. t'. XXII. tbilisi. (კობერიძე, მ. (2006). ზოგი ზმნიზედის ფორმისა და ფუნქციისათვის ფრონეს ხეობის ქართლურში. *საენათმეცნიერო ძიებანი*. ტ. XXII. თბილისი).
- k'oberidze, m. (2015). k'artlurisa da ach'arulis urtiertmimartebisatvis sopol ts'itelubnis metyvelebash. *XXXV resp'ublikuri dialekt'ologiuri sametsniero sesiis masalebi*. tbilisi. (კობერიძე, მ. (2015). ქართლურისა და აჭარულის ურიერთმიმართებისათვის სოფელ წითელუბნის მეტყველებაში. *XXXV რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები*. თბილისი.).
- k'oberidze, m. (2019). mavrtsobi khmovnebi kartlurshi. *ts'elits'deuli*. t'. XI. kutaisi. (კობერიძე, მ. (2019). მავრცობი ხმოვნები ქართლურში. *წელიწადული*. ტ. XI. ქუთაისი.).
- k'oberidze, m. (2020). adgilis zmnisartebi shidakartlurshi. *resp'ublikuri dialekt'ologiuri sametsniero sesiis masalebi*. ტ. XL. tbilisi. (კობერიძე, მ. (2020). ადგილის ზმნისართები შიდაქართლურში. *რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები*. ტ. XL. თბილისი.).
- martirosovi, ar. (1946). tandebuli kartulshi. *iberiul-k'avk'asiuri enatmetsniereba*. t'.I. tbilisi. (მარტიროსოვი, არ. (1946). თანდებული ქართულში. *იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება*. ტ. I. თბილისი.).

- martirosovi, ar. imnaishvili, gr. (1956). *kartuli enis k'akhuri dialekti (gamok'vleva da t'ekst'ebi leksik'oniturt)*. tbilisi: gamomtsemloba „sakartveloc metsnierebata akademias“. (მარტიროსოვი, არ. იმნაიშვილი, გრ. (1956). *ქართული ენის კახური დიალექტი (გამოკვლევა და ტექსტები ლექსიკონითურთ)*. თბილისი: გამომცემლობა „საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია“.).
- meskhishvili, m. (2006). *kartluri leqsikoni (masalebi)*. tbilisi: gamomtsemloba „universali“. (მესხიშვილი, მ. (2006). *ქართლური ლექსიკონი (მასალები)*. თბილისი: გამომცემლობა „უნივერსალი“.).
- mgaloblishvili, s. (1951. *rcheuli motkhroebi*. tbilisi: gamomtsemloba „sakhelgami“. (მგალობლიშვილი, ს. (1951). *რჩეული მოთხრობები*. თბილისი: გამომცემლობა „სახელგამი“.).
- nizharadze, sh. (1957). *zemoach'arulis taviseburebani*. gamokvleva da t'ekst'ebi leksikoniturt. batumi. (ნიჟარაძე, შ. (1957). *ზემოაჭარულის თავისებურებანი*. გამოკვლევა და ლექსიკონითურთ. ბათუმი.).
- nizharadze, sh. (1971). *kartuli enis ach'aruli dialekti (leksik'a)*. batumi. (ნიჟარაძე, შ. (1971). *ქართული ენის აჭარული დიალექტი (ლექსიკა)*. ბათუმი.).
- nozadze, l. (1970). *kartluri dialektis masalebi. iberiul-k'avk'asiuri enatmetsniereba*. t'. XXVII, tbilisi. (ნოზაძე, ლ. (1970). *ქართლური დიალექტური მასალები. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება*. ტ. XVII. თბილისი).
- nikolaishvili, i (1929). *kartuli enis gramat'ika*. tbilisi. (ნიკოლაიშვილი, ი. (1929). *ქართული ენის გრამატიკა*. თბილისი.).
- oniani, al. (1989). *kartvelur enata shedarebiti gramat'ikis sakitxebi*. tbilisi: gamomtsemloba „ganatleba“. (ონიანი, ალ. (1989). *ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკის საკითხები*. თბილისი: გამომცემლობა „განათლება“.).
- orbekiani, s. s. (1991). *leksik'oni kartuli*. t'. I. tbilisi: gamomtsemloba „merani“. (ორბელიანი, ს.ს. (1991). *ლექსიკონი ქართული*. I. თბილისი: გამომცემლობა „მერანი“.).
- zhordania, t. (1889). *kartuli grammat'ika*. t'pilis. (ჯორდანია, თ. (1889). *ქართული გრამმატიკა*. ტფილისი.).
- zhghenti, s. (1936). *guruli k'ilo* (gamokvleva, t'ekst'ebi, leksikoni). t'pilis. (ჯღენტის, ს. (1936). *გურული კილო* (გამოკვლევა, ტექსტები, ლექსიკონი). ტფილისი.).
- rektor, g. (1970). *kartuli grammat'ika*. tbilisi: gamomtsemloba „metsniereba“. (რექტორი, გ. (1970). *ქართული ღრამმატიკა*. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“.).
- salaridze, t. (1978). *algetis kheobis kartluri*. tbilisi: gamomtsemloba „metsniereba“. (სალარიძე, თ. (1978). *ალგეთის ხეობის ქართლური*. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“.).
- sikharulidze, i. (1935). *kartuli enis gramatik'a: morfologia da sint'aksi*. sakhelmdzghvanelo sashualo sk'olis V-VI- VII k'lasebisatvis. t'pilis: „sakhelmts'ipo gamomtsemloba“ (სიხარულიძე,

- ო. (1935). *ქართული ენის გრამატიკა: მორფოლოგია და სინტაქსი*. სახელმძღვანელო საშუალო სკოლის V-VI- VII კლასებისათვის. ტფილისი: „სახელმწიფო გამომცემლობა“).
- somkhashvili, v. (2002). *liakhvisa da ksnis kheobata kartluri*. avt'oreperati. tbilisi. (სომხიშვილი, ვ. (2002). *ლიახვისა და ქსნის ხეობათა ქართლური*. ავტორეფერატი. თბილისი.).
- uturgaidze, t. (1986). *kartuli enis sakhelis morponologiuri analizi*. tbilisi: gamomtsemloba „metsniereba“. (უთურგაიძე, თ. (1986). *ქართული ენის სახელის მორფონოლოგიური ანალიზი*. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“).
- uturgaidze, t. (2005). zmnisartebi -it supiqsit. *kartvelur enata st'rukturis sakitxebi*. t. IX. tbilisi: gamomtsemloba „kartuli ena“. (უთურგაიძე, თ. (2005). *ზმნისართები -ით სუფიქსით. ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები*. ტ. IX. თბილისი: გამომცემლობა „ქართული ენა“.).
- paghava, m. makaradze, e. diasamidze, r. tandilava, l. (2005). t'aouri met'q'velebis nimushebi. *batumis universit'etis krebuli*. t'. IV. batumi. (ფაღავა, მ. ცინცაძე, მ. მაკარაძე, ე. დიასამიძე, რ. თანდილაშვილი, ლ. (2005). *ტაოური მეტყველების ნიმუშები. ბათუმის უნივერსიტეტის კრებული*. ტ. IV. ბათუმი.).
- piralovi, g. (1820). *tuit masts'avlebeli*. sankt'-p'et'erburghi. (ფირალოვი, გ. (1820). *თვით მასწავლებელი*. სანკტ-პეტერბურლი.).
- put'karadze, sh. (1993). *chveneburebis kartuli*. ts'igni p'irveli. batumi: gamomtsemloba „ach'aris zhurnal-gazetebi“. (ფუტყარაძე, შ. (1993). *ჩვენებურების ქართული*. წიგნი პირველი. ბათუმი: გამომცემლობა „აჭარის ჟურნალ-გაზეთები“).
- put'karadze, sh. (2016). *chveneburebis kartuli*. ts'igni p'irveli. batumi: gamomtsemloba „achara“. (ფუტყარაძე, შ. (2016). *ჩვენებურების ქართული*. წიგნი მეორე. ბათუმი. გამომცემლობა: „აჭარა“).
- kutateladze, ar. (1894). *p'irvel-dats'q'ebiti kartuli gramatika*. t'pilis . (ქუთათელაძე, არ. (1894). *პირველ - დაწყებითი ქართული გრამატიკა*. ტფილისი.).
- ghlont'I, al. (1980). n-s p'rotsesi dirbulshi. *pilologis chanats'erebi*. tbilisi: gamomtsemloba „sabh'ota sakartvelo“ (დლონტი, ალ. (1980). *ნ-ს პროცესი დირბულში. ფილოლოგიის ჩანაწერები*. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.).
- q'ipiani, d. (1882). *akhali kartuli gramatika*. sank't'-p'et'erburghi. (ყიფიანი, დ. (1882). *ახალი ქართული გრამატიკა*. სანკტ-პეტერბურლი).
- shalamberidze, g. (1959). zmnisarti dzvel kartul enashi. *kartvelur enata st'rukt'uris sak'itkhebi*. t'. I. tbilisi. (შალამბერიძე, გ. (1959). *ზმნისართი ძველ ქართულ ენაში. ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები*. ტ. I. თბილისი).

- shandidze, a. (1980). *kartuli enis gramat'ik'is sapudzvlebi*. txkhulebani. t'. III, tbilisi: gamomtsemloba „tbilisis universit'eti“. (შანიძე, ა. (1980). *ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები*. თხზულებანი. ტ. III. თბილისი: გამომცემლობა „თბილისის უნივერსიტეტი“).
- shanshovani, z. (1737). *mokle ghramatika kartulisa enisa*. sankt-p'eterburgi. (შანშოვანი, ზ. (1737). *მოკლე ღრამატიკა ქართულისა ენისა*. სანკტ-პეტერბურგი).
- chikobava, arn. (1937). erti utsnobi tandebuli akhal kartulshi. *enimk'is moambe*. t'. 1. tbilisi. (ჩიქობავა, არნ. (1937). ერთი უცნობი თანდებული ახალ ქართულში. *ენიკის მოამბე*. ტ. 1. თბილისი).
- chikobava, arn. (1938). dialekt'izmiz sak'itkhisatvis „vepkhistq'aosansi“. *enimk'is moambe*. t'. 3. tbilisi. (ჩიქობავა, არნ. (1938). დიალექტიზმის საკითხისათვის „ვეფხისტყაოსანში“. *ენიკის მოამბე*. ტ. 3. თბილისი).
- chikobava, arn. (1940). *gramatikis agebulebis dziritadi sakitkhebi*. I. II. sskr'. Metsnierebata ak'ademiis sakartvelos pilialis moambe. t'.I.#2. #3. tbilisi. (ჩიქობავა, არნ. (1940). *გრამატიკის აგებულების ძირითადი საკითხები*. I. II. სსრკ. მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის მოამბე. ტ. I.#2. #3. თბილისი).
- chikobava, arn. (1945). zogi sit'q'vis mnishvnelobis ganvitarebisatvis dzvel kartulshi (sivrcisa da drois moment'ta urtiertobis aspeqtsi). *psikologiis institutis shromebi*. t'.3. tbilisi. (ჩიქობავა, არნ. (1945). ზოგი სიტყვის მნიშვნელობის განვითარებისათვის ძველ ქართულში (სივრცისა და დროის მომენტთა ურთიერთობის ასპექტში). *ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის შრომები*. ტ. III. თბილისი.).
- chikobava, arn. (1946). mravlobitis aghnishvnis dziritadi p'rintsipebisatvis kartuli zmnis ughvlilebis sistemashi. *iberiul-k'avk'asiuri enatmetsniereba*. t'. I. tbilisi. (ჩიქობავა, არნ. (1946). მრავლობითის აღნიშვნის ძირითადი პრინციპებისათვის ქართული ზმნის უღვლილების სისტემაში. *იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება*. ტ. I. თბილისი.)
- chikobava, arn. (1950). kartuli enis zogadi dakhasiateba. *kartuli enis ganmart'ebiti leksikoni*. t'. I. tbilisi: gamomtsemloba „sakartvelos metsnierebata ak'ademia“. (ჩიქობავა, არნ. (1950). ქართული ენის ზოგადი დახასიათება. *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი*. ტ. I. თბილისი: გამომცემლობა „საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია“).
- chikobava, arn. (1952). *enatmetsnierebis shesavali*. tbilisi. (ჩიქობავა, არნ. (1952). *ენათმეცნიერების შესავალი*. თბილისი.).
- chikobava, arn. (2010). mimartulebiti brunvis mnishvnelobisa, ts'armoebisa da istoriisatvis. *shromebi*. t'.II. tbilisi. (ჩიქობავა, არნ. (2010). მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის. *შრომები*. ტ. II. თბილისი).
- tsintsadze, m. paghava, m. baramidze m. (2017). t'aouri t'ekstebi.. *batumis shota rustavelis sakhelmts'ifo universit'etis humanitarul metsnierebata pak'ultetis kartvelologiis tsentris k'rebuli*. t.' II. batumi. (ცინცაძე, მ. ფაღავა, მ. ბარამიძე, მ. ტაოური ტექსტები. *ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ*

მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართველოლოგიის ცენტრის კრებული. ტ. II. ბათუმი).

dzots'enidze, k. (1973). *zemoimeruli k'ilok'avi*. tbilisi. (ძოწენიძე, კ. (1973). *ზემოიმერული კილოკავი*. თბილისი.)

janashvili, m. (1906). *kartuli gramatika*. tbilisi. (ჯანაშვილი, მ. (1906). *ქართული გრამატიკა*. თბილისი).

khundadze, s. (1915). *kartuli gramatika*. kutaisi. (ხუნდაძე, ს. (1915). *ქართული გრამატიკა*. ქუთაისი).

Март. Н. (1925). *Грамматика древнелитературного языка*. Ленинград.

GIORGI SOSLASHVILI'S LIFE PHILOSOPHY AND LINGVISTIC WORLD

გიორგი სოსიაშვილის ცხოვრებისეული ფილოსოფია და ენობრივი სამყარო

TARIEL PUTKARADZE

Professor, PhD
 Saint Andrew the First Called Georgian University,
 Tbilisi, Georgia
 ORCID:0000-0002-3946-000X
t.putkaradze@sangu.edu.ge
 +995577717811

ტარიელ ფუტკარაძე

საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია
 პირველწოდებულის სახელობის ქართული
 უნივერსიტეტის პროფესორი, ფილოლოგიის დოქტორი
 თბილისი, საქართველო
 ORCID:0000-0002-3946-000X
t.putkaradze@sangu.edu.ge
 +995577717811

რუსულ ოკუპაციასთან ერთად ბევრი საკუთარი პრობლემაც აქვს მოსაგვარებელი ჩვენს საზოგადოებას. ერთ-ერთია პარტიული თუ მაფიოზური ბოსებისგან დამოუკიდებელი ინტელექტუალური ელიტის აღზრდა. სამწუხაროდ, კომუნისტურ და პოსტსაბჭოთა საქართველოში ე.წ. ცნობად სახეთა დიდი ნაწილი „ლეღვის ფოთლებად“ ტრანსფორმირდა: დღეს მეცნიერთა, მწერალთა, საეკლესიო მოღვაწეთა, ცნობილ ჟურნალისტთა თუ გამორჩეულ სპორტსმენტთა არც თუ მცირე ნაწილი პირადი კეთილდღეობის უზრუნველყოფის გამო კონკრეტული პოლიტიკური თუ იდეოლოგიური (ფსევდოლიბერალური, პრორუსული...) მიმართულებით კონიუნქტურულ პოზიციას ირჩევს და სრულ სიმართლეს ვეღარ ამბობს; არადა, ინტელექტუალი ინფორმაციას ფლობს; ანალიზის მეტი საშუალებაც აქვს.

ნებისმიერი საზოგადოების წევრთა დიდი ნაწილი თავის სასიცოცხლო ენერჯიას ფიზიკური „არსებობისათვის ბრძოლაში“ კარგავს, აღარ რჩება დრო, გადაამოწმოს ინფორმაციის სიზუსტე, მით უმეტეს, ინტერნეტის ეპოქაში ცუნამებად მოსულ ნაკადებში, სადაც ბევრია დეზინფორმაცია. საინფორმაციო ზეწოლის პირობებში ადამიანი ვეღარც საკუთარ ინტუიციას მიჰყვება. როგორც მწერალი გიორგი სოსიაშვილი ამბობს, „სხვისი აზრების ტყვეობაში მყოფს ტვინი გიობდება, გული

ადარაფერს გკარნახობს. გული საუბარს წყვეტს...“ (გ. სოსიაშვილი, 2019, გვ. 57); ამასობაში ფართო საზოგადოება სწორ ორიენტირებს კარგავს; **დეზორიენტირებული ხალხი კი ბრბოა, რომელიც თავის თავს აუბედურებს.**

...მწერლის, მეცნიერის, ჟურნალისტის, პოლიტიკოსის უპირველესი მოვალეობა უნდა იყოს სწორი ორიენტირების წარმოჩენა; მას უნდა ჰქონდეს შინაგანი ამბიციის, რომ **„წარუძღვეს წინა ერსა“.**

ერთი წუთითაც არ მეპარება ეჭვი იმაში, რასაც ვწერ: ჩვენს დროში მცხოვრებ მეცნიერთა, მწერალთა, საეკლესიო მოღვაწეთა, ცნობილ ჟურნალისტთა, პოლიტიკოსთა თუ გამორჩეულ სპორტსმენტთა დიდმა ნაწილმა **გულის სიღრმეში კარგად იცის**, რომ თავისი კერძო ინტერესის გამო არასახელმწიფოებრივად მოაზროვნე ამა თუ იმ პოლიტიკურ „ბოსს“ უფრო უწევს ანგარიშს, ვიდრე საქართველოს ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ ინტერესს თუ ზოგადსაკაცობრიო ფასეულობებს. ბევრ **სუბიექტს** ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი თუ ლიბერალური რიტორიკის შემცველი ქართული თუ უცხოური ტერმინოლოგია უფრო ესაჭიროება თავისი ქვენა მიზნებისა თუ კრიმინალური მენტალობის შესაფუთად. ზოგი წესიერი მწერალი, უბრალოდ, თავს არიდებს **აწმყოსეული რეალობის აღწერას** და სათქმელს ისტორიული რომანის ფორმატში ამბობს.

ყველა დროში ასე იყო: დროულად მხოლოდ იშვიათები ამბობენ სრულ სიმართლეს.

ღმერთს მადლობა, ჩვენს დროშიც არიან იშვიათი პიროვნებები; **იშვიათთაგანია გიორგი სოსიაშვილი**, რომელმაც რამდენიმე ხელისუფლების შეცვლის პირობებში რექტორად მუშაობის მიუხედავად, მაგალითად, ჩემს თვალში შეძლო, შეენარჩუნებინა ზეპარტიული სახელმწიფოებრივი ორიენტირები და, შესაბამისად, პიროვნული და მოქალაქეობრივი ღირსება. პიროვნების მიერ **სწორი ორიენტირების** შენარჩუნება კარგი მოვლენაა, მაგრამ **ყოველდღიურ სამყაროში გაცილებით დიდი რისკია** სიმართლის თქმა **გავლენიან თანამედროვეთა** შესახებ დაწერილ რომანში, როცა დიდ ტილოზე „ხატავ“ აწმყოსეულ რეალობას. გიორგი სოსიაშვილმა დროის გამოწვევა გაბედულად მიიღო: **დაინტერესებული მკითხველისათვის უკვე ხელმისაწვდომია მისი დიდი მოცულობის რომანი: „გოდების კედელი“** (თბილისი, 2019; გამომცემლობა „უნივერსალი“).

როგორც წესი, აწმყოსეული რეალობის ანალიზს აფერხებს დისტანციური ხედვის შეუძლებლობაც; აწმყოში მიმდინარე ცხოვრების ღრმა და პატიოსანი ანალიზის გარეშე კი შეუძლებელია დიდი რომანი დაიწეროს: **გიორგი სოსიაშვილის რომანი შთამბეჭდავია** ჩვენი ცხოვრების ანალიზის სიღრმითაც, აწმყოსეული მოვლენების განსხვავებული შეფასებების პატიოსანი წარმოჩენითაც და მოქმედი პირების ქმედებების ფსიქოლოგიური საფუძვლების გააზრებითაც. ბუნებრივია, მეც, როგორც

ამ აწმყოში მცხოვრებს, საკამათო მაქვს ზოგ მის პერსონაჟთან, ზოგთან თანხვედრაც მაქვს, მაგრამ, რაც მთავარია, **ვენდობი ავტორს:** ის პატიოსნად, სიღრმისეულად და დამაჯერებლად აღწერს ჩვენი საზოგადოების წევრთა განსხვავებულ აღქმასა თუ ქმედებას. მხოლოდ რამდენიმე შემთხვევაში გამიჩნდა განსხვავებული მწერლური გადაწყვეტის სურვილი (მაგ., ციხიდან გამოსული პატიმრისა და რუსი ქალის სცენა), მაგრამ აქაც მწერალს აქვს თავისი არგუმენტი. ვფიქრობ, **ჭკვიანი მკითხველი უთუოდ ენდობა მწერლის მაგისტრალურ ხაზს;** ვინც ენდობა, ნამდვილად იპოვის სწორ ადამიანურ თუ სახელმწიფოებრივ ორიენტირებს.

რამდენიმე საკითხს კონკრეტულად შევეხები:

1. ცხოვრებისგან ნაწამები, მაგრამ ღირსეული მთავარი გმირი.

„მთავარი გმირი“ მხოლოდით რიცხვში დავწერე, მაგრამ ორი (შეიძლება სამიც) ადამიანი ვიგულისხმე: **აბიათარ მჭედლიძე და ბაქარ მჭედლიძე:** პაპა და შვილიშვილი. ბუნებრივია, მემკვიდრეობით იერარქიაში აბიათარის შვილიც იგულისხმება - ვანო. ავტორს ვანო ფრაგმენტულად შემოჰყავს და თვითმკვლელობით გაჰყავს რომანიდან. მისი სახით წარმოაჩენს საბჭოთა პერიოდის საქართველოს ტრაგიკულ თაობას, რომლის ნაწილი ავღანეთის საბჭოთა ავანტიურას შეეწირა, ნაწილმა კი, ვინც ფიზიკურად გადარჩა, პოსტსაბჭოთა პერიოდში ან ეკლესიას მიაშურა, ანდა - ნარკოტიკებს მიეძალა. საერო ცხოვრებაში ამ თაობის წარმომადგენელთაგან იშვიათად თუ ვინმე „გამოიჭედა ფოლადად“ (ნაწარმოებში ამიტომაც აქტუალური გვარი: „მჭედლიძე“) და გადარჩა. ეს იშვიათებიც წარმოაჩინა მწერალმა; მაგ., საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტზე ხელმომწერი ინტელექტუალი, შუახნის ჭალარა კაცი, რომელიც რეალურად უყურებს მიმდინარე პროცესს, ნაკლებად ენდობა გაყიდულ თუ დეზორიენტირებულ გარშემომყოფთ და საქართველოს კუთხეებში დადის სხვა გადარჩენილ იშვიათ ქართველთა გასაერთიანებლად, რომ **ერმა თავისი თავი იპოვოს:** „უნდა ვეძებოთ და ვიპოვოთ ერთმანეთი, ომმაც კი ვერ გვაპოვნინა თავი“ (გ. სოსიაშვილი, 2019, გვ. 315).

რომანში ბევრი ამბავია შენაკადებად, მაგრამ თხრობის ძირითად დინებას ქმნის მთავარი გმირის - 100-წლიანი აბიათარ-ბაქარის - ტანჯული ცხოვრება, რომელიც კიდევ გრძელდება. შეგვიძლია ვთქვათ, რომ აბიათარ-ბაქარი ბოლო 100 წლის საქართველოს სახეა. აბიათარ-ბაქარი თვითმხილველია საქართველოს ბოლშევიკური ოკუპაციისა (1921 წ.); კავკასიონზე იბრძოდა გერმანია-საბჭოთა კავშირის ომში; მოესწრო საბჭოთა იმპერიის დაშლასაც, ატარებს დამოუკიდებლობის აღდგენის გამომცხადებელი პრეზიდენტის - ზვიად გამსახურდიას - მიერ ნაჩუქარ სვანურ

ქუდსაც და გულდათუთქულია 2008 წელს საქართველოში გავლებული რუსული მავთულხლართით, რომელიც არა მხოლოდ საქართველოს, ზოგადად, კავკასიას ანაწევრებს და მსოფლიოსაც უქმნის საფრთხეს.

რუსული მავთულხლართის თემა გ. სოსიაშვილის რომანში აქტუალურია: რამდენჯერმეა ნახსენები ფრაზები: „სხეულს შეხორცებული მავთულხლართი“; სულში გაყრილი მავთულხლართი“ (იხ., მაგ. 314). მხატვრულ ნაწარმოებში პუბლიცისტურად ვერ გაიშლება რუსული ოკუპაციის თემა, ამიტომ ერთ-ერთი უცხოელი პერსონაჟი გვიყვება ოკუპაციის მუზეუმების შესახებ და **გადამწვარი სახლის გასაღების დამზაფრავ ისტორიასაც** ახსენებს:

„ამ ბასრმა მავთულხლართმა კავკასიონის ულამაზეს მთებსაც დაუკარგა ეშხი. აღარ არსებობს ერთიანი კავკასია, გალობილია. ეს დარღვეული კანონზომიერება მარტო კავკასიონისათვის არ არის უბედურების მომტანი... ოკუპაციის მუზეუმებით მოიფინა ეს დაჩაგრული და ნაგვემი ქვეყანა. მინახავს ეს მუზეუმები, თითქმის ყველა. მინახავს უამრავი ფოტომასალა, რომელსაც ომის საშინელება, რუსული ტანკებით გათელილი ქართული სოფლები, სისხლში მცურავი დაჭრილი ადამიანები, ცეცხლში გახვეული სახლები შემოუნახავს. ამ მუზეუმებში ქართველების შემზარავი ტრაგედიაა გამომწვევდებული... იმ გოგონას როცა ვიხსენებ, სული მეხუთება; გოგონას, რომელმაც მუზეუმს თავისი სახლის გასაღები აჩუქა, მაფზე ჩამოკიდებული გასაღები. როცა მისი ოჯახი გამოიქცა, სწორედ მას ჰქონდა საგულდაგულოდ შენახული დაკეტილი სახლის გასაღები...“ (გვ. 380-381): გოგონას სახლი ოკუპანტებმა დაწვეს.

კავკასიელთა ერთიანობის დარღვევას რუსი დამპყრობლები 250 წელია ცდილობენ. ნაწილობრივ შედეგსაც მიაღწიეს; ესეც ასახულია გ. სოსიაშვილის რომანში: ერთ-ერთი პერსონაჟი 1993 წელს რუსების გვერდით აფხაზეთში მებრძოლ ჩეჩენს ეუბნება: „როგორ გიყენებენ თქვენი მოძმეების წინააღმდეგ რუსები, ამას ვერ ხვდებით ან ხვდებით და მაინც აკეთებთ“ (გვ. 385).

ოკუპაცია მტრის მიერ შექმნილი პრობლემაა, მაგრამ თანამედროვე ქართველობას, ზოგადად, საქართველოს მოქალაქეებს გვაქვს საკუთარი, შიდა პრობლემებიც; ამის შესახებაც ვრცლად საუბრობენ რომანის პერსონაჟები; კერძოდ, **„ერთმორწმუნე რუსეთის ბრჭყალებით დაგაზული საქართველოს“** (გვ. 340, 365) პრობლემების ერთ-ერთ მთავარ მიზეზად სახელდება: ქართველთა „გულუბრყვილობა, მეოცნებეობა თუ დონიკიხობა“ (გვ. 337).

ბუნებრივია, მიამიტი არ იყო ჩვენი წინაპარი, თორემ 35 საუკუნის მანძილზე ქართველობა ვერ შეძლებდა ღირსეულ სიცოცხლეს. თანამედროვე ქართველთა გულუბრყვილობა აიხსნება უინფორმაციობით, დეზორიენტირებულობით, მტრის

მზაკვრობის ვერგათვლით, მოყვასისადმი უეჭვო ნდობით... ამიტომ ააქტუალურებს ავტორი ექვის თემას: **გონიერი ადამიანი ექვიანი უნდა იყოს, ოღონდ, არა - ექვით ავადმყოფი**; მალევე უნდა შეეძლოს მოგზავნილისა და მისიანის გარჩევა... ასეთები არიან გიორგი სოსიაშვილის მთავარი გმირები: აბიათარი, ბაქარი, ტარიელი... ისინი მთლიანობაში ერთ სახედ იძერწებიან (ზემოთ მესამე გმირად სწორედ ტარიელი ვიგულისხმე და არა - ვანო). ავტორი მათ ერთი ფრაზით ახასიათებს:

- „ექვიანი გახადა ცხოვრებამ“ (ავტორმა პირველად ბაქარს ათქმევინა: „შენ ვინ მოგაგზავნა?! გვ. 20)...

ავტორის მეს წარმომჩენი პერსონაჟები ექვს არ ექვემდებარებიან; მალევე ხვდებიან, ვინაა მართლა საექვო და ვინ - თანამოაზრე, მასავით ტანჯული, მასავით გათითოვაცებული. **პანიკურ ექვზე გამარჯვებაა გ. სოსიაშვილის გმირების ღირსების ერთ-ერთი საფუძველი**. ნაწარმოებში მთავარი მაინც საკუთარი თავის ძიება და პოვნაა: ოღონდ, მხოლოდ მესამე სიცოცხლეში, ქრისტეს საფლავთან იპოვა „საკუთარი მე“ აბიათარ-ბაქარმა.

2. პიროვნების „საკუთარი მე“ და „ეროვნული მე“.

აბიათარ-ბაქარის სახე ქართველი ერის ამჟამინდელი თაობის სიმბოლოა. მას ღირსებაც ბევრი აქვს და ნაკლიც. **ერის ღირსების შეფასება მოკვდავს არ შეუძლია** (მოკვდავმა მხოლოდ კონკრეტული თაობა შეიძლება შეაფასოს ობიექტურად). რომანში ქართველობის ნაკლზე **ბასკი პატრიოტი** საუბრობს. **გორკა ხაბიერ ელიზონდო** რამდენიმე განზომილებითაა სიმბოლური; საქართველოს ისტორიისა და აწმყოს შესახებ იგი წერს მეგობარს, **მირენს**. თითქოსდა, ერთი მხრივ, „გორკა“ საქართველოს მფარველი წმიდა გიორგია, „მირენი“ - საქართველოსთვის მლოცველი წმიდა მარიამი; მეორე მხრივ - გორკა ქართველი მამაკაცის მონათესავე სულია, რომელიც თავის არსს საქართველოში პოულობს, მირენი კი ქართველი ქალის სახეა: სათნო და გონიერი - დიდი სიყვარულის ღირსი...

გორკა ხაბიერ ელიზონდო კარგი პერსპექტივით უყურებს საქართველოს მომავალს და ამბობს: „კარგია, რომ ამ გულუბრყვილო, მიამიტ, სადღეგრძელოებად დაღვრილ ხალხს ფხიზელი და ექვიანი ადამიანებიც ჰყავს“ (გვ. 337). ამ ერს „მრავალსაუკუნოვანი გოლგოთა აქვს გამოვლილი და ის აღმართი ჯერ არ დასრულებულა“ (გვ. 342). გოლგოთის აღმართი ხსნის გზაა და რომანიც *Via Dolorosa*-ზე სრულდება: „ტამარში სისხლით დალაქავებული სამოსელით შევაბიჯე... ვგრძნობდი, რომ ჩემი ხელახალი დაბადება იწყებოდა... საბოლოოდ ეღირსებოდა ამქვეყნად მოსვლა, ბნელი ჭიდან ამოვიდოდა ბაქარი, ნამდვილი ბაქარი, რომელიც თავისივე თავის „წყალობით“ ვერ იქნა და ვერ დაიბადა აქამდე“ (გვ. 412-413).

საინტერესო ისიცაა, რომ მწერლის „გარე თვალი“ ამ მომენტამდეც ბედნიერად თვლის ბაქარს, იმიტომ, რომ მან განიცადა ტკივილი, ტანჯვა, დარდი, სიცოცხლის არსს ჩაწვდა (გვ. 21) და ისევ იმ დაუმორჩილებელ სულად დარჩა. იერუსალიმში მთავარი გმირის ხელახალი დაბადებით საკუთარი მისიის სრულად გააზრება ხდება. Via Dolorosa გიორგი სოსიაშვილის „გოდების კედელია“; უფლის მიმართ აქ ითქვა მისი სასაქართველო ვედრება.

3. ზვიად გამსახურდიას სახე.

პიროვნულად ჩემთვის ყველაზე მეტად სათუთი თემაც გაშალა ავტორმა: ჩვენს თანამედროვეთა შორის ზვიად გამსახურდიას შესახებ დეზინფორმაციების გამო რადიკალურად განსხვავებული თვალსაზრისები არსებობს (კრიმინალური მიდრეკილების ვაიმწერლები მას ლანძღვენ კიდევ); აზრთა სხვადასხვაობა ირიბად გ. სოსიაშვილის რომანშიცაა ასახული. 89-ე გვერდზე კი ჩემთვის მისაღები აზიანთარ-ბაქარისეული შეფასებაა (ჩემთვის არსებითია, ვინ ამბობს ამას!): „იმ კაცს დიდ პატივს ცვემდი, გამსახურდიას ვგულისხმობ. თავისი სიცოცხლე სანთლად აუნთო ქვეყანას, დასაფასებელია. შეგვკრა, გაგვაერთიანა, სამშობლო გვაგრძნობინა, საკუთარი თავი დაგვანახა, მიზანი გაგვიჩინა, ჩვენი ხელით კი მოვუღეთ ბოლო“... მხოლოდ ბოლო ფრაზაში კი არ ვეთანხმები აზიანთარს:

ჩვენ არც ილია მოგვიკლავს და არც ზვიად გამსახურდია! არც აფსირტე, არც - ვახტანგ გორგასალი, არც აშოტ კურაპალატი... ლალატით მკვლელი მტრის ბანაკიდანაა შემოპარული; მოღალატის ხელით მოკლული გმირი ჩვენგან გამეტებული არ არის! მოღალატესთან არ უნდა მოხდეს ერის იდენტიფიცირება: „ჩვენ“ არ უდრის რუსეთის მიერ დაქირავებულ სულგაყიდულ ქართველს: მოღალატეს, ფსიქოლოგიურ მემკვიდრეობა არა აქვს! სხვა თემაა ფართო საზოგადოების პასიურობა რუსეთის მიერ საქართველოს დამოუკიდებლობის გამომცხადებელი ხელისუფლების დამხობის დროს; ზოგადად, სხვა საკითხია დეზორიენტირებული საზოგადოების დიფუზური ქმედება, რომელიც ორი მიზეზით აიხსნება: (1) ერის ელიტარული ნაწილის, რბილად რომ ვთქვათ, არასწორი წინამძღოლობით; (2) მოცემული საზოგადოების ნაკლებინფორმირებულობით. პირველის შესახებ მკაფიოდ წერს ავტორი (გვ. 309): „ამ ქუჩის გადასწვრივ ერთმანეთის ცხედრებზე დავდიოდით და საკუთარ ქვეყანაზე გამარჯვებას შამპანურით აღვნიშნავდით. ვაყურებინებდით შვილებს, ამბიონიდან როგორ ვლოცავდით ყაჩაღებს, მარჯვენას ვუქებდით“...

ასე გაზრდილი შვილები სამშობლოს ვერ გაათავისუფლებენ, თუმცა, ავტორის მრავალპლანიანი ხედვა ამ წახნაგსაც არგუმენტირებული პოზიტივით ასრულებს „შინდის გმირების“ დამოწმებით:

ჩვენი დროის საქართველოს დეზინტეგრაციისა და დეზორიენტირების პროცესშიც კი („უდაბნოში ხეტიალის“ დროს) იშვინენ გმირები: 08.08.08 რიცხვით ცნობილ რუსეთ-საქართველოს ომის დროს გამოჩნდა 17 ღირსეული ქართველი (საქართველოს ყველა კუთხიდან!), რომელიც რუს ოკუპანტებს შეაკვდა. ამ უკვე ისტორიულ ფაქტს მწერალი ასე აფასებინებს ბასკ სტუმარს: **გმირთა საძმო სასაფლავს სახით** „როგორი ადგილი „შეუქმნეს“ ქართველებს რუსებმა! ეს ადგილი თაობებს გაზრდის და ერს, რომელიც დღეს ვითომ დამარცხებულია, ბრძოლის წყურვილს გაუმძაფრებს“ (გვ. 298).

დავძენ: ასეც იქნება! ოღონდ, იმ შემთხვევაში, **თუკი ეს ისტორია**, გიგა ოთხოზორიას ისტორია, გიორგი ანწუხელიძის ისტორია, არჩილ ტატუნაშვილის ისტორია... ზვიად გამსახურდიას ისტორია **სწორად მიეწოდება მომავალ თაობებს...** სწორი ორიენტირების წარმოჩენა - სწორედ ესაა გ. სოსიაშვილის რომანის ერთ-ერთი მთავარი მიზანი.

უმძიმესი ყოველდღიურობისა და მარცხის მიუხედავად, **მწერლის გმირები გამარჯვების რწმენასა და საბრძოლო ენერჯიას ინარჩუნებენ**; ერთ-ერთი ამბობს: იერუსალიმიც ბევრჯერ გადამწვარა და დანგრეულა, ბაქარ, მაგრამ... დღეს ბრწყინავს; „უსამართლობა საიდანაც იწყება მისი დასასრულიც მის წიაღშივე იბადება. დამიჯერე, დღეებს, თვეებსა და წლებს ნუ დაითვლი, უფალს წამზომს ნუ ჩავურთავთ“ (გვ. 408)... მალე იქნება „ჩვენი ორმოცწლიანი ხეტიალის დასასრული“ (გვ. 415).

4. საქართველოში ოსებისა და სხვა უმცირესობების საკითხი.

ერთ-ერთი ქართველი პერსონაჟი ამბობს: „ძმების შუღლის წამქეზებელს კოვზი ნაცარში უვარდება, თუკი მოწინააღმდეგე გონიერი შეხვდება“... 1918 წელსაც „კულუმბეკოვი ყოფილა ბანდიტების მეთაური, რომელთაც ბოლშევიკების წაქეზებით დაარბიეს ცხინვალი, სადაც ორი ან სამი ოსი თუ იქნებოდა“ (გვ. 78-79).

ოსი პერსონაჟი კი სამართლიანად წუხს: „თავიდან, ვინც ეს ამბები დაიწყო, ქართველებსაც ვგულისხმობ და ოსებსაც, ყველანი {რუსების} შემოგზავნილები იყვნენ. იმათ ჩადენლ ცოდვებზე სხვა ცოდვები ამოიზარდა, ბოლოს აი, ასე დამთავრდა... შენ და ბათირა ეთმანეთს ვერ შეეღვევით, მე და ჩემი მამიდაშვილებიც ვერ შევეღვევით, მაგრამ ახალ თაობებს რას უშველი, თუ ასე დიდხანს გაგრძელდა...“ (გვ. 275).

რომანში დიდი ადგილი ეთმობა ებრაელებისა და ქართველების მრავალსაუკუნოვან თანაცხოვრებასაც; მაგ., შთამბეჭდავად სიმბოლურია **ისრაელში არსებული ნახატების გამოფენა**: რუსებისაგან გადამწვარ-განადგურებული მშვენიერი ლიახვის ხეობა და სოფლები გაცოცხლებულია ტატოს იერუსალიმურ ნახატებში.

მწერალი გიორგი სოსიაშვილი თავის მხატვრულ ტილოზე ასევე დიდი პატივისცემით გადმოგვცემს **ქისტების ტკვილს**, ქართველებისა და ქისტების ძმობას; წარმოაჩენს რუსული ოკუპაციის წინააღმდეგ ქართველთა, აფხაზ-აბაზთა, ყაბარდოელთა, ვაინახთა, ლეკთა და სხვა კავკასიელთა ერთად ბრძოლის აუცილებლობას. ქისტების როლი მნიშვნელოვანია ჩეჩნებთან, ინგუშებთან, ყაბარდოელებთან, ლეკებთან, სხვა კავკასიელებთან ურთიერთობის აღსადგენად და იმ **თვითდამცავი ერთიანი სივრცის** ჩამოსაყალიბებლად, რომელსაც სიცოცხლე შესწირეს ზვიად გამსახურდიამ და ჯოხარ დუდაევიძე.

5. გ. სოსიაშვილის წარმოსახვითი და მხატვრული ხედვა.

ნაწარმოებში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს **სიზმარს**. გ. სოსიაშვილი სიზმრისა და ცხადის შენივთებით ოსტატურად წარმოაჩენს **ადამიანის ცნობიერისა და ქვეცნობიერის აისბერგულ განუყოფლობას**. ამ რომანის კითხვისას არ შეიძლება სულის სიღრმიდან არ წამოვიდეს სევდიანი გალაკტიონის ფრაზა: "ჩვენი ცხოვრების გზა სიზმარია"... სამუდამოდ დასამახსოვრებელია გ. სოსიაშვილის ტექსტის ეს მონაკვეთიც: „**დევნილი კაცისთვის ყველაზე ძვირფასი რა იქნება? - სიზმარი!**...“

გ. სოსიაშვილის მხატვრული ოსტატობის შესახებ შესაბამისი დარგის სპეციალისტები დაწერენ. მე ერთს აღვნიშნავ: იგი მუდამ ცდილობს, გარესამყარო მოცემული პერსონაჟის განწყობის შესაბამისად აღწეროს; ერთ მონაკვეთს დავიმოწმებ: „**მოხუცი აბიათარი ერთხანს დუმდა... მთვარე იჭყიტებოდა სარკმლიდან, მობერებული მთვარე, ცაზე ასვლის თავი რომ არ ჰქონდა**“ (გვ. 102).

რამდენიმე სიტყვა გიორგი სოსიაშვილის „**ენობრივი ეკოლოგიის**“, მისი, როგორც ბრძნადმეტყველი მწერლისა და დიალექტური სიტყვებით სამწიგნობრო ენის გამამდიდრებლის შესახებ:

მსოფლიოში ჩვენს გარდა არავის აქვს **15-საუკუნოვანი უწყვეტი სამწიგნობრო ენა**. ამ ხანგრძლივმა ტრადიციამ ჩამოძერწა ქართული სალიტერატურო ენა, რომელსაც შეუძლია დიდი კულტურითა და ესთეტიკით აღწეროს ყველა ადამიანური ვნებაც კი. დღეს პოსტმოდერნიზმითა თუ სხვა სახის მიმიკრიით შენიღბული მწერლები ჩვენს ფსიქიკას ასწებოვნებენ: ბილწსიტყვაობით, აგრესიული რიტორიკით, ნიჰილიზმით... ამ ფონზე იშვიათია თანამედროვე და, ამავე დროს, ტრადიციულად დახვეწილენიანი მწერალი, რომელიც მაღალ კულტურას ქმნის. **ასეთია გიორგი სოსიაშვილი**. დიდი ენობრივი კულტურის გარდა რომანში „**გოდების კედელი**“ ბევრი საინტერესო ფრაზაა; ბევრი ახალი ლექსიკური ერთეულია; მხოლოდ რამდენიმეს წარმოვადგენ:

- ✓ შეცდომებმა გაგზარდეს და კაცად გაქციეს (გვ. 44)
- ✓ ნასოფლარი ქვეყნის დახეობრებას ნიშნავს (გვ. 45)
- ✓ ნამდვილ სიყვარულს ნამდვილი ადამიანი გრძნობს (გვ. 48)
- ✓ მთვრალი კაცი ღვთის სახეს კარგავს“ (გვ. 54)
- ✓ მთვრალი კაცი ცოდვის წყაროა (გვ. 155)
- ✓ „რევოლუციით მოსული ხალხი ყოველთვის საშიშია“ (გვ. 81).
- ✓ „კი ბერდება კაცი, მაგრამ ახალგაზრდობა მაინც გამომწყვდეული ჰყავს სიზმრებში“ (გვ. 97)...

სათანადო კონტექსტებით წარმოგიდგენთ რამდენიმე სიტყვასაც:

- „ჩემი ამქვეყნად მოსვლის წამებს **სათაქავში** ვიღებდი“ (გვ. 31); „**სათაქავში** იღებდა ამქვეყნად მოსვლის წუთს“ (გვ. 204)
- „ზედაშით **გაპილთუმებული** ქვევრი“ (გვ. 38).
- „გულგახეთქილი გამოვარდი გამოქვაბულიდან, **დავიტიშე**, იტყოდი, ტიტველა ტანზე ჭინჭრის კონა მირტყეს“ (გვ. 43); სახლისკენ დაიტიშა (გვ. 132).
- „ლიახვის **თელხვით** მოგონებები“ (გვ. 47).
- „**ჩამოხინცული** ბოსელი“ (გვ. 73).
- „**კანთიელად** გამოჩნდა“ (გვ. 74).
- „**სალავათძაღლების** ხელისუფლება“ (გვ. 81).
- „წავა, ივლის, **იხერხეტებს**“... (87).
- „შუაში ვერავინ **ჩაიხინცება**“ (გვ. 89)
- „თავ-პირი **დავისხვიპე** კუნელის ბუჩქებში“ (გვ. 90).
- „**ტერინდებოდა** ეს ჩვენი წელნაგარა ქოფაკი“ (გვ. 97).
- „ბებერი მთვარის **ღალადაკარგული** შუქი“ (გვ. 103).
- „**ზეზემტრიალების** სუფრა“ (გვ. 105).
- „**მშვიდობის მუხლი** მოაყრევინა ღვთისმშობელმა“ /= იმშობიარა/ (გვ. 109).
- ყურჭთვალა** /=შავი/ ღამე (გვ. 134).
- „ფურცლებივით ეყრება, სათითაოდ **ავცენცავ**“ (გვ. 135).
- „რამდენიმე დღე პირთუნაწილო /=უჭმელი/ იყო (გვ. 265).
- გაჰკირა** /=ჯიუტი/ ვიყავი (გვ. 285).
- „დაყუთუროვებული დადიოდა გეგა“ (გვ. 401).
- ალანთულ-დალინთული იყო ყველაფერი (გვ. 403).
- ცრიატი** /= მიღუმული/ დღე (გვ. ...).
- ოქროდაღვენთილი ფოთლებით** იყო მოფენილი ღვთისკარი (გვ. 322)...

გიორგი სოსიაშვილს ყველა მწერალმა უნდა მიბადოს ხალხში დავანებული „ოქროსიტყვების“ (ჩემი დიდებული მოძღვარის, პროფესორ ივანე იმნაიშვილის ტერმინია!) **სამწიგნობრო ენაში დამკვიდრების** მიმართულებითაც.

ვფიქრობ, დამეთანხმებით:

დღეს ბევრი მწერლობს, თუმცა ერის მაორიენტირებელი და ზოგადსაკაცობრიო ფასეულობების მქონე მწერალი იშვიათია. იშვიათთაგანია გიორგი სოსიაშვილი. მის ყველა ღირსებას ერთი წერილით ვერ გადმოვცემ: რომანი „გოდების კედელი“ უნდა წაიკითხოთ :).